Лариса Якубова

РАШИЗМ

наука для всіх наука для всіх наука для всіх

ЗВІР З БЕЗОДНІ

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАН УКРАЇНИ

Лариса Якубова

РАШИЗМ
ЗВІР З БЕЗОДНІ

КИЇВ
АКАДЕМПЕРІОДИКА
2023

https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.484.318
УДК 94(477)"20"
Я49

Рецензенти:
Геннадій БОРЯК, член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук
Олександр ЛИСЕНКО, професор, доктор історичних наук

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту історії Україні НАН України
(протокол № 5 від 29.06.2023)

Видання здійснено за кошти Цільової комплексної програми НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України»

Якубова Л.Д.

Я49 Рашизм: Звір з безодні / Лариса Якубова; Інститут історії України НАН України. — Київ: Академперіодика, 2023. — 318 с.

ISBN 978-966-360-484-8

Чому путінська росія обернулась на тоталітарну систему? Чи існували інші сценарії пострадянського транзиту російської федерації? Як і коли з'явився «глибинний народ», яким він був, чому склався його консенсус із колективним путіним? Хто і як мурував фундамент перетворення росії на тоталітарну систему? Хто є ідейним батьком рашизму? Власне, у чому суть рашизму і чим він загрожує не лише Україні, а й світу?

Ці та інші питання розкриті в книзі, яку ви тримаєте в руках. Читання обов'язкове.

УДК 94(477)"20"

© Інститут історії УкраЇни
НАН України, 2023
© Академперіодика,
оформлення, 2023

ISBN 978-966-360-484-8

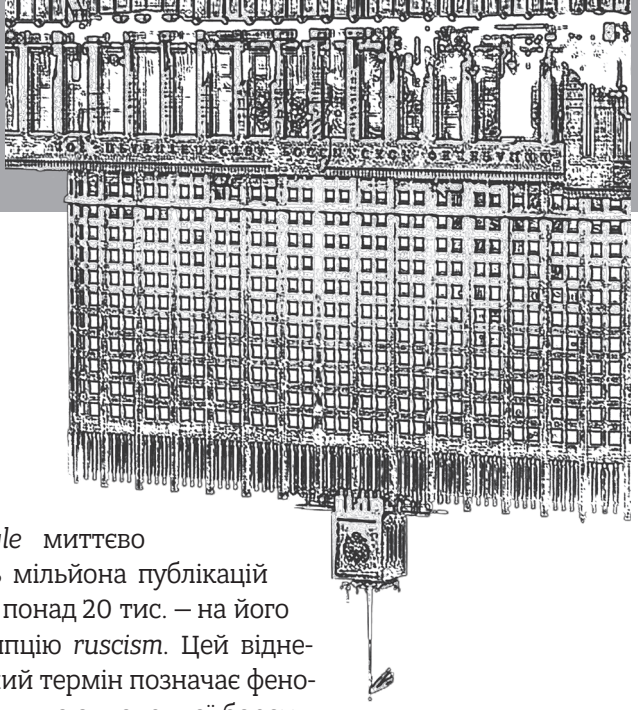

ЧИТАЧЕВІ

Пошуковик *Google* миттєво видає понад чверть мільйона публікацій на запит «рашизм», понад 20 тис. — на його латинську транскрипцію *ruscism*. Цей віднедавна широко відомий термін позначає феномен, що є першопричиною щоденної боротьби України та української нації за життя і свободу. Повномасштабна російсько-українська війна перевела існування суспільства в новий вимір. Від лютого 2022 р. це є екзистенціальна боротьба державних / політичних організмів / доктрин і пропагандистських машин. Завданням агресора завжди є руйнування засад опору жертви. Жертва агресії шукає сили для боротьби і намагається зберегти себе цілісною. У какофонії смислів і гасел, що супроводжують ІПСО, найважливішим залишається збереження ясності розуму. Адже завдання агресора полягає не лише у фізичному знищенні жертви, а й знищенні її здатності до саморефлексії та самостійного мислення. А крім того — у відбілюванні своїх злочинів в очах світового співтовариства: нібито це регіональний конфлікт.

У таких обставинах важливо назвати ворога по імені.

Саме тому 2 травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила проєкт постанови № 9101 «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних

практик як тоталітарних та людоненависницьких», визначивши політичний режим у рФ як рашизм, засудивши його ідеологічні засади і суспільні практики як тоталітарні та людоненависницькі. У заяві, адресованій ООН, Європарламенту, Парламентській Асамблеї Ради Європи, Парламентській Асамблеї ОБСЄ, Парламентській Асамблеї НАТО, урядам і парламентам держав світу, українські парламентарі закликали підтримати засудження ідеології, політики і практики рашизму, тобто геноцидної за суттю війни росії проти України. Заява протиставляла український погляд недалекоглядним, навіть певною мірою наївним сподіванням звести геноцидарну війну до «російсько-українського» конфлікту, відкладеної постколоніальної війни чи ще тривіальніше — розбірок поміж корумпованими «елітами» пострадянських держав-гібридів. Вищий законодавчий орган України наголошував, що ситуація набагато загрозливіша, і закриваючи очі на причини і підстави російської агресії, світ загалом, Європа зокрема наражаються на небезпеку виявитись абсолютно безпорадними і незахищеними проти щораз більших апетитів російських агресорів.

Повсякчасні реляції промоутерів російсько-української війни, тих, які щодня виходять у прайм-тайм і вкладають у голови понад стомільйонного російського населення ідею про те, що на теренах України росія воює із Заходом / НАТО, не є фігурою мовлення. Вони є відкритим оголошенням війни вільному світу. Нехтуючи цими погрозами, світові політики ризикують тим, що звук повітряної тривоги, а понад те — потойбічний «спів» крилатих ракет, стане звичним також європейцям. Допоки Україна ціною тисяч життів своїх воїнів, волонтерів, громадян стримує рашистську навалу, Європа має час переглянути свою оборонну доктрину і внести до неї зміни, які стануть запорукою захисту європейських цінностей — насамперед свободи.

Бувають часи, коли нам, хранителям минулого, доводиться втручатись у суспільну дискусію, аби надати їй конструктивності і опертя на реальні факти, замість умоглядних геополітичних або політичних конструкцій. На жаль, доводиться констатувати, що інтелектуальна суперечка щодо суті рашизму в світі «не встигає» за часом і його викликами. І це передусім плата світу за легковажність, безпринципну політичну інструменталізацію, нехтування історією України. Здавалося, чи складно було вчасно почути голос України, зважити на аргументи її інтелектуалів, взяти до розгляду її особливості?! Натомість понад сторіччя провідні країни світу дивилися на Україну, її історію, культуру та ідентичність очима кремля — «взнаючи» про неї з книжок, написаних за настановами одного центру, за його дозволом і відповідно до його світоглядних засад. Дивлячись на комплекс російсько-українських відносин очима кремля, Захід «проґавив» народження і оформлення свого онтологічного ворога. Тим самим він створив для себе екзистенціальну проблему.

Життя у війні становить неабияке випробування для українських істориків. Чи не найскладніше у нинішній ситуації — зберігати ясність думок і тверду волю. А втім, епоха глобального зсуву не лишає українцям вибору: наша місія полягає не тільки в протистоянні і зупиненні рашизму, а й донесенні світу його суті. Тільки це уможливить його фізичне і ментальне подолання і знешкодження. Наважуся стверджувати, що знання українських істориків, які десятиріччями досліджують історію тоталітаризму, є надзвичайно актуальним і продуктивним.

Я не обіцяю Вам «приємного» читання. Але закликаю уважно проаналізувати представлену книгу. Це знання, яке має опанувати кожен.

Академік НАН України
Валерій СМОЛІЙ

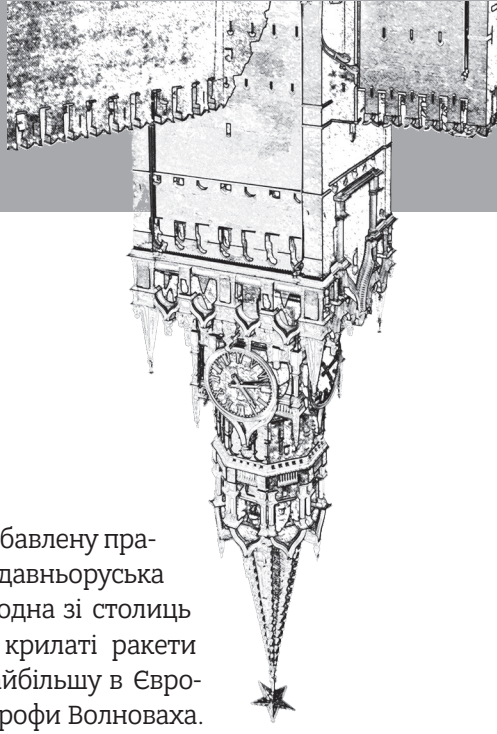

УКРАЇНУ МРІЯЛИ РОЗТЯГНУТИ НА РОЗП'ЯТТІ...

Знеславлену, принижену, позбавлену права на саме існування. У руїнах давньоруська перлина — Чернігів. У руїнах і одна зі столиць радянської України — Харків: крилаті ракети зруйнували Площу Свободи, найбільшу в Європі. На межі гуманітарної катастрофи Волноваха. Укотре в історії стирають з землі поселення маріупольських греків — унікального народу зі зникаючою мовою і давньою культурою. У руїнах Суми. Не лишилося живого місця в Маріуполі та Херсоні. Охтирка конає під ударами вакуумних бомб. Ближче до середини першого дня весни знесена з лиця землі хата разом із пожильцями в Калинівці на Київщині — на місці колишнього обійстя величезна вирва. Київ відбиває вже котру атаку ДРГ. Зрештою держава-терорист вже не приховує свого звіриного вишкіру і методично бомбить житлові квартали Харкова.

Стрічка новин складається в кадри апокаліптичного фільму. Це «рускій мір» прийшов в Україну виправляти «найбільшу геополітичну катастрофу XX сторіччя», абсолютно відверто відмовивши Україні й українцям у праві на існування. Промова путіна*, у якій він фактично об'явив

* Користуючись нашим редакторським правом і спираючись на пояснення вітчизняних мовознавців, слова росія, рф, путін, москва, кремль і похідні від них у тексті ми написали з рядкової літери. Виняток становлять лише цитати і бібліографічні описи. (*Прим. ред.*)

Україні війну на знищення, засвідчила, що рашизм із кріптофашистської маргінальної течії перетворився на державну ідеологію неоімперії, що претендує на відродження шляхом експансіонізму та геноциду.

Тривожні ознаки цього були помітними вже навесні 2021 р. Чимдалі очевидніше ставало, що путіну «припікає». Ковідна криза, попри вправно проведене під її завісою «обнулення», чимдалі виразніше впливала на рейтинг провідних державних інституцій рф, повсякчас живлячи параною диктатора.

Динаміка замірів громадської думки була доволі показовою. Найвищою довірою росіяни обдаровували армію та президента, до того ж не на користь останнього. Обидва інститути чимдалі більше потрапляли у хворобливу залежність один від одного, щоразу виявлялась патологічна в'язка — коли рейтинг президента хоч трохи падав, і його вже не можна було покращити вибухами в метро, вступала армія зі своїми невеличкими «переможними війнами». У такому нерозривному тандемі рейтинг «повної довіри» до збройних сил рф від непоказних 35 % на початку другої чеченської війни унаслідок кримського гамбіту вдалося «прокачати» до 46—50 %, а далі — незмінно нарощувати до 69 % аж до 2017 р., зловживаючи антизахідною риторикою. Зрозуміло, значною мірою це відбувалось за рахунок саме України і віртуальних перемог рф на полях тимчасово окупованих територій. У Кримській кампанії та подіях «східної весни» пропагандисти вдягли їх у білі шати миротворців і спасителів гноблених київським режимом російськомовних. Упродовж трьох останніх років російська армія посідала вищу сходинку в списку найавторитетніших інститутів (63—66 %), відтіснивши на другу самого путіна. Країна чимдалі занурювалась у мілітаристський та імперський угар. Україну як умоглядне поле глобального конфлікту між Заходом і росією розглядали

не те що як статиста — банальний полігон. Заклики до геноциду українців, зокрема із застосуванням ядерної зброї, перетворились на щось абсолютно буденне. Щоразу, як крива рейтингів влади схилялась донизу, з усіх російських телетрансляторів цілодобово все вило, бризкаючи слиною, про «нацистську Україну», бліцкриг, парад на Хрещатику, силове примушення до миру.

Просідання рейтингу «великого кормчого» з тріумфальних 79—80 % на етапі кримської кампанії до 60 % 2019 р. і його подальше замерзання на цій позначці, власне, і перетворило нашу країну на заручницю знахабнілих мілітаристів, російської влади і пропагандистів, що її обслуговувала. «Обнулення» 2020 р. вивело путіна за рамки будь-яких зобов'язань перед суспільством і нижчими ланками державного апарату, зміцнила хибне уявлення про вседозволеність. Сконцентрувавши всі важелі управління в своїх руках, ця «пушкінська стара» почала виношувати ідею перетворення на владичицю морську, тобто світову. Передвоєнні очікування 2021 р. укотре застосували для підвищення особистого рейтингу путіна від 21 % у грудні 2021 р. до 33 % у січні 2022 р. Однак за трагічним збігом обставин оприявнився і найвищий за тривалий час показник тих, хто не хотів бачити його на президентстві після 2024 р. — 42 %. Це і стало спусковим механізмом.

Численні дослідження Левада-Центру часом показували: популярність путіна є штучною, вибудованою інструментарієм пропаганди, що лилася цілодобовим гнійним потоком на голови невибагливих споживачів ток-шоу та новинних каналів. Ірреальний віртуальний світ із непереможною росією, її непереможною армією, найсмертельнішими ядерними озброєннями і найпотужнішою державою вимагав втілення: росіяни, наситившись хлібом, чекали видовищ, ніби давні римляни. На арені новочасного Колізею цій непереможній армаді, зрозуміло, вже понад

вісім років як беззахисного цуцика для цькування показували Україну. Президент телевізора і його телевізійний електорат за правилом розвитку жанру постійно підвищували рівень мілітаристського кайфу. Зрештою війна, що видавалась захопливим розважальним шоу, стала реальністю, у яку, щоправда, досі відмовляються вірити більшість росіян.

Результати сьогодні ми бачимо на вулицях хіба що не всіх українських сіл, містечок і міст. Проте шоу не завдалось. У онлайновому режимі воно унаочнило геть інше.

Нема ніякої великої росії — є осатаніле варварське плем'я.

Нема великої російської армії — є злочинне угруповання насильників і мародерів.

Нема великої російської культури — є збанкрутіла кунсткамера мертвих мемів.

Нема російської православної церкви — є злочинна секта, яка практикує кривавий апокаліптичний культ.

Нема великої російської мови — є лише великий російський мат, вправно міксований із українським бойовим суржиком, що супроводжує просування армії мародерів, вбивць і терористів по українській землі та її — цієї зграї — погибель.

росія обнулилась услід за своїм лідером-рашистом.

Очільник кремля — терорист, у порівнянні з яким Бен Ладен — чемний хлопчисько.

росія — тлін і пліснява, гній і чирви, що, розповзаючись світом, хоче обернути світ вільних людей на новочасний ГУЛАГ. Мерзенне тоталітарне чудовисько, що пожирає людські душі, перетворюючи їх на потвор, повернулось із безодні і вимагає крові. Моря крові.

Ці рядки я писала, коли випущені під час переговорів на Прип'яті балістичні ракети, гарантії незастосування яких давав перед тим лукашенко, засвідчили, що путінсь-

ка росія трансформувалась не лише у фашистську імперію, а й перейшла до відкритого державного тероризму. Застосування забороненої вакуумної зброї засвідчило, що країна-терорист лише входить у апетит. Страшні і моторошні обставини війни без жодних правил і норм. Час, спресований і гумовий водночас. Надзвичайно яскраве світло на виході зі сховищ. Безсонні ночі. Буяння весни у лютому і нереально яскраве небо... епізоди війни... що нині вже є звичкою. Українці вже забули, яким є мирне життя. Життя без щохвилинної загрози життю. Життя без смаку і кольору. Життя як випробування, мука і звитяга.

Чи могло бути інакше? Напевне, ні. Неможливо через те що Україна перетворилась на ненависний антипод путінської росії, спричинила його нездорову фіксацію, стала нав'язливою ідеєю. Кілька років тому я писала про тоталітарний транзит путінської росії і відзначала також, що коронавірусна пандемія насправді менш загрозлива для України і світу, аніж смертоносний вірус. Під покровом протиепідемічних заходів завершилась інсталяція тоталітаризму, а зрештою — і рашизму як державної ідеології.

Думаю, нині вже всім зрозуміло, що єдиний шлях забезпечення миру і спокою в світі — детоталітаризація, демілітаризація, деімперіалізація та десталінізація рф і білорусі. Без цього сталий і безпечний світ (не лише мир для України) просто неможливі.

Проте, аби цього досягнути, слід розібратися: чим є рашизм? Як і чому він народився? У чому його суть і характерні ознаки? Зрештою — як цього звіра з безодні, якщо не знищити повністю, то принаймні загнати знов у його нору?

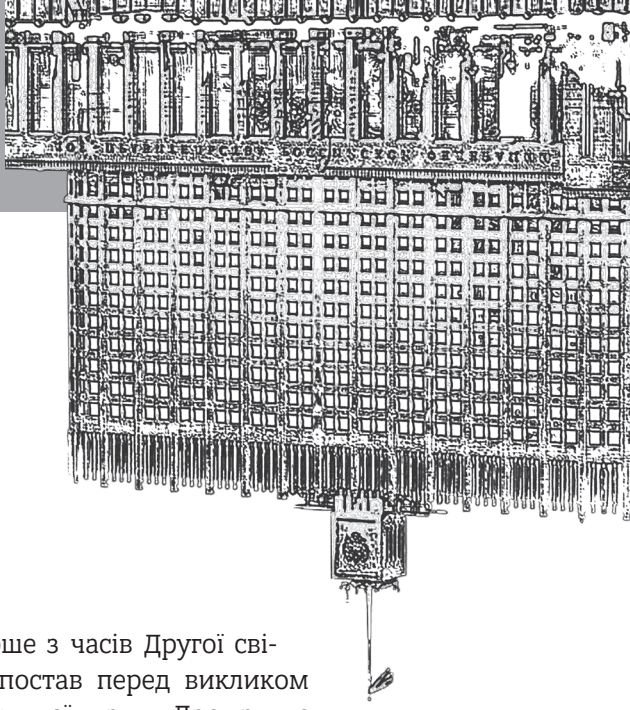

МАСКИ СКИНУТО

2014 року уперше з часів Другої світової війни світ постав перед викликом переділу геополітичної мапи. Дарма, що відбулося це в контексті нелегальної, а не відкритої війни. Безвідносно до форми конфлікту — це було заявкою росії на масштабне переформатування світу, переділ зон геополітичного впливу, нав'язування країні-жертві агресії ролі ініціатора конфлікту з усіма належними наслідками і діаметрально протилежної стратегії розвитку всупереч національним інтересам. Побічним ефектом так званої української кризи, хоч правильніше було б її називати кризою російсько-українською (оскільки йшлося не про внутрішній конфлікт, а конфлікт, спричинений спробою остаточного демонтажу колоніального формату міждержавних відносин), стали деструктивні тенденції у системі світової безпеки — своєрідний ефект доміно, що унаочнив недієвість системи міжнародних безпекових гарантій. «Поняття гарантій безпеки — правових, дипломатичних та військових — втратило свою безумовність. Це стосувалося не тільки Будапештського меморандуму, невиконання умов якого мало для України дуже тяжкі наслідки. Але стаття 5 Вашингтонської

угоди НАТО — основа Альянсу як системи колективної безпеки — також була поставлена під сумнів» [1].

Євроатлантичний блок виявився не готовим швидко оцінити загрози і вжити адекватних заходів для унормування ситуації. Власне, з'ясувалося, що наявний інструментарій колективної безпеки безсилий щодо потужних ядерних держав і безпосередньо залежний від їхньої доброї волі. За браком останньої кожен локальний, штучний за своєю природою, конфлікт має всі шанси перетворюватись на хронічну деструктивну виразку і джерело регіональної дестабілізації.

Невизначеність (гібридність) статусу конфлікту зумовлена передусім тактикою і стратегією російської влади, яка, дистанціюючись від збуреного за її участі конфлікту, періодично таємно беручи в ньому участь, фінансово і політично підтримуючи геополітичні сірі зони та їхню самопроголошену владу, «відбілюючи» їхній імідж у власних же медіа, вбивала, так би мовити, двох зайців. З формального погляду її неможливо було притягнути до відповідальності (зокрема й фінансової), а також культивувався фальшивий образ регіонального «миротворця» і «заступника зневажених». Тим часом формулювання засад і критеріїв досягнення миру внаслідок радикального незбігу категоріальних і методологічних площин цивілізованого світу і росії чимдалі ставало просто неможливим.

2021 рік перетворився на час постійного підняття ставок: навчання у безпосередній близькості до українських кордонів разом із агресивними випадами ключових політичних постатей рф, зокрема президента і очільника Ради безпеки, з російського боку. Продовження і розширення санкційного тиску і намагання уникнути прямого

[1] Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ, 2019. С. 32.

російсько-українського зіткнення дипломатичними інструментами, з боку Заходу.

Осінь і зліт 2021 р. минули у демаршах очільника рф і російських дипломатів вищого рівня [2], а завершилися кількома візитами керівників західних країн до путіна, якого намагалися відвернути від лобового зіткнення з Україною.

Чергова стаття російського високопосадовця (заступника голови Ради безпеки), колишнього «президента-модернізатора» росії демонструвала абсолютно невластиві світовій практиці звороти і формулювання. Йшлося про перехід на «гоп-дипломатію» і «гоп-політику» — нову історичну версію більшовицької практики цькування і навішування ярликів. Витративши перший «тезис» (абзац) на ксенофобські нападки на президента України, звинувачення в нацизмі 5—7 % українців та дурості і продажності решти, він сформулював чотири тези на майбутнє, якого для України вочевидь не передбачав. Власне, саме цей стиль політичного спілкування — стиль агресивно-демонстративної десуб'єктивізації суверенної держави та її нації, засвідчив, що росія стала на шлях банального геополітичного розбою і припинила добирати слова, аби хоч якось камуфлювати свої злочинні наміри.

За кілька годин до очікуваного прибуття канцлера Німеччини Олафа Шольца до кремля на порталі «Актуальные комментарии» колишній помічник президента рф В. Сурков також опублікував резонансну статтю з промовистою назвою «Туманное будущее похабного мира». Пафосні

---

[2] Щоб оцінити логіку і аргументи заступника голови Радбезу рф, див.: Медведев Д. Почему бессмысленны контакты с нынешним украинским руководством. Пять коротких полемических текстов. *Коммерсант*. 2021. 11.10. URL: https://www.kommersant.ru/doc/5028300#id2123318 (тут і далі всі цитати наведено у перекладі автора).

і безапеляційні меседжі відставного одіозного чиновника, вибудовані навколо російської версії історичного міфу про Брестський мир. Заявка на «тонкий» тролінг місії Шольца, викладена широкими похабними ж мазками — жодною мірою писання Суркова не було пов'язане із реальними історичними подіями. Ця питомо властива не лише йому особливість через рік нескінченних демонстративних не просто маніпулювань, а кричущих спотворень історичного матеріалу, вийшла на новий рівень. Сурков дійшов до спотворення реальної політичної географії. І все задля вкидання у масовий простір чергового мему: «Тісно і скучно, і неловко... і немислимо залишатися росії в кордонах похабного (Брестського) миру. Ми за мир. Зрозуміло. Але не за похабний. За правильний» [3].

На перемовинах путіна і Шольца за безкінечним столом, зрозуміло, не йшлося про публікацію відставника, якого режим використав за звичкою. Насправді ж стаття була бравадою режиму, що натякав світу: кремль воліє переглянути не лише результати світоустрою за результатами «холодної війни», і навіть не Другої світової, а повернутися до умов, що передували поразці російської імперії в Першій світовій. Публікація її перед візитом саме німецького канцлера, видається, була добре зрежисованою інформаційно-психологічною операцією (ІПСО).

Автори аналітичної доповіді Українського інституту майбутнього, опублікованої у переддень повномасштабної агресії — 23 лютого 2022 р., так визначали завдання рф на глобальному рівні: «Стати окремим, самостійним центром політичного впливу, альтернативним США та КНР;

[3] Цит. за: Сурков заявил, что России «тесно» в границах «похабного» Брестского мира. *Настоящее время*. 2022. 15 февраля. URL: https://www.currenttime.tv/a/surkov-zayavil-chto-rossii-tesno-v-granitsah-pohabnogo-brestskogo-mira/31704451.html

вичленити для себе або домовитися про свою ексклюзивну сферу впливу на регіональному рівні (Близький Схід, пострадянський простір, Африка, Азія); зайняти особливу нішу на глобальному рівні у якості активного рівноправного гравця у сфері стратегічної безпеки, продати цю роль Заходу завдяки «фланговій дипломатії» і розширення зону контролю на «дальніх рубежах» у Сирії, Лівії, ЦАР, Малі, Венесуелі, Нікарагуа тощо; зберегти провідні позиції на енергетичних ринках, зокрема у нових галузях, таких як воднева енергетика, але спершу — виграти час для модернізації інфраструктури під ці потреби; отримати принципове від Заходу визнання того, що росія — це дещо «інакше», тому Захід відмовляється втручатись у внутрішні справи рф; форсувати питання скорішого колапсу старого ліберального світового порядку, в якому домінують євроатлантичні та проамериканські інституції, на користь більш прагматичного, багатополюсного світопорядку із великодержавним протистоянням у своїй основі» [4].

Описавши прагматичні політичні інтереси провідних світових діячів, залучених до конфлікту, українські експерти спрогнозували перспективи його розвитку. Жоден із них, на жаль, не справдився. Замість локального загострення та інкорпорації ОРДЛО за якимось зі сценаріїв, колективний путін розв'язав повномасштабну війну з кількома напрямами масованого військового втручання. Українські експертні середовища мало чим відрізнялися від решти експертних співтовариств світу, які 24 лютого постали обличчям до геть нового світу із геть новими для них викликами.

---

[4] Російсько-українська війна: як Україні створити свою суб'єктність і вижити? Аналітична доповідь. *Український інститут майбутнього.* URL: https://uifuture.org/publications/rosijsko-ukrayinska-vijna-yak-ukrayini-stvoryty-svoyu-subyektnist-i-vyzhyty/#more-9773

московським інтелектуалам вистачало розуму глузувати. Стьоб від Алєксандра Баунова (нині релоканта і автора нашумілої книги) у статті, проілюстрованій картиною Яна Брейгеля Молодшого «Алегорія війни» виглядав *too much*: «Розмова про грядущу війну в Україні схожа на пограбування банка по-італійськи. Усе місто знає, що Маріо грабуватиме банк, коли і як саме, обмінюються планами підкопу і злому. Ґаласливий натовп свідків проводжає Маріо в бік банку, гучно обговорюючи деталі майбутньої операції. Сам він при цьому не виглядає стурбованим більше ніж звичайно, запевнюючи, що найгірше з ним вже сталось, і щоби не розлякати останніх клієнтів, не слід казати про можливість нових втрат. Усе це мало схоже на звичайний спосіб дій владіміра путіна в модусі швидкої, таємної і несподіваної спецопераціі… довго тримати високу ноту складно. І складно безкінечно тримати армії в польових умовах. А загроза застосування сили — ефективна на короткому проміжку — девальвується, якщо розмазати її по довгому» [5]. Виклавши увесь пакет імовірних втрат (зокрема відключення *SWIFT vs* загроза відключення газу), А. Баунов саркастично резюмував: «росія веде переговори не як країна, яка зібралася вести війну, а як країна, яка, у випадку чого, може собі її дозволити. На відміну від Заходу, який об'явив своєю метою уникнення війни і дійсно прагне її уникнути».

Розлогий підкаст записав директор московського центру Карнегі, якому часто доручали і досі доручають «місію» публічного тлумачення / «розжовування» суті російських демаршів. Тоді, наприкінці січня 2022 р., після незабутньої репліки «собирать манатки», у МЦК обговорювали — як її розуміти? З'ясувалось — як перемогу кремля,

[5] Баунов Александр. Голуби войны, что значит ответ Запада на ультиматум москвы. *МЦК*. 27.01.2022. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/86292

адже вперше за тривалий час відбулись переговори рф і НАТО про архітектуру європейської безпеки, де кремль оголосив практично ультиматум…

У хитромудрих фігурах мовлення Україна фігурувала як «третій зайвий» у стосунках між рф і США, як прикрий камінь спотикання, що його не виходило ні обійти, ні перескочити. За багатослівними тирадами з'ясовувалося зрештою, що росію дратує не так просування НАТО (яке до того ж такій потужній країні з надзвичайно ефективними ЗС, як то засвідчили події в Грузії, Сирії та Криму, нічим не загрожує), а те що Україна та Грузія мають нахабство ставити такі питання в обхід росії, що по тридцяти роках розвалу СРСР все ще вважала себе куратором цих «країн-непорозумінь». Нарешті Тренін розродився тирадою, і принагідно згадавши можливість застосування ядерної зброї, зазначив, що проблема полягає не просто в просуванні НАТО до кордонів росії, а в тому, що членство в блоці передбачає «корінне переформатування еліти, перевиховання еліти, зміну еліти, встановлення геть іншого, якщо хочете, програмного забезпечення в голови тих людей, які відповідають за політику» [6]. Іншими словами — у кремля є свої види на Україну і на «програмне забезпечення» в головах українців.

Не буде перебільшенням твердження, що наприкінці лютого 2022 р. до москви і Києва була прикута увага чи не усього світу. І цей світ, а передусім Україна, почувались наче заручник, прикутий до міни із запущеним таймером…

23 лютого всім стало не до жартів. Після історичного засідання Радбезу, де путін виступив рішучим промоуте-

[6] Баунов А., Лиик К., Тренин Д. Стратегии и принципы. Чего россия добивается от НАТО. *МЦК*. 28.01.2022. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/86299

ром війни, Андрєй Перцев на сторінках тоді ще чинного Московського Центру Карнегі 23 лютого 2022 р. опубліку-вав есе з промовистим підзаголовком (він же кінцівка): «владімір путін все більше освоюється в новому для себе амплуа. Він вже давно не гарант стабільності, а нині ще й не арбітр і не Перший. Він не народний президент, не виразник думки еліти і навіть не посередник між елі-тою і народом. Тепер він одноосібний начальник, котрий краще за всіх розуміє державне і суспільне благо, а тому не має наміру дослухатися навіть до своїх найближчих со-ратників. Це змінює всю систему відносин і між суспільст-вом і президентом, і всередині владної вертикалі. У держ-апараті немало тих, хто готовий вбудуватися в нові пра-вила і навіть забігати наперед, передбачаючи прези-дентські забаганки. Але далеко не факт, що до цього го-тові і вищий нобілітет, і російське суспільство» [7].

А назавтра інтелектуальний дефолт іменитого росій-ського експертного середовища, яке навіть за «найбільшо-го збільшення», «впритул» не помічало страхітливих пере-творень путінської росії, став очевидним. Зрештою багато-річна робота низки інституцій із світовим іменем (зокрема Московського центру Карнегі) вкотре засвідчила — у тран-зитних суспільствах, керованих авторитарними режима-ми, які роблять все можливе, щоб ліберально-демократич-ні зміни не відбулися, експерти помічають лише те, що до-зволено помічати.

Тим часом вищий дорадчий колективний орган у світ-лі софітів постав в усій очевидній навіть не декоративнос-ті, а фальшивості: путін диктував свою волю і насолоджу-вався публічним приниженням і нікчемністю вищих дер-жавних посадовців. Наймужніше трималася єдина жінка.

---

[7] Перцев Андрей. Из арбитров в начальники. Как заседание Сов-беза изменило устройство власти в России. *МЦК*. 23.02.2022.

У цій новій геополітичній реальності було не до «виторговування» преференцій від ЄС — світ опинився віч-на-віч із онтологічним злом, яке, кривляючись і насміхаючись над цивілізаційними цінностями, маніфестувало новітній геноцид і втілювало його в життя із патріотичним пафосом і нелюдською люттю. Безодня розчинила свою браму, спустивши з ланцюга натовпи новітніх варварів під супровід балістичних ракет, авіаційних бомб, реактивних снарядів...

Лише ближче до кінця 2022 р. розрізнена і територіально розкидана російська еміграція почала усвідомлювати величину вирви і наслідки «вибуху» 24 лютого 2022 р. Як не дивно, для переважної більшості з них усе це стало цілковитою несподіванкою.

Що ж трапилося в росії, з росією, з народом / суспільством 2022 року, і чим це обернеться?

Кіріл Мартинов відповідав: «Цього року відбувся революційний переворот. Простіше за все, зрештою, влітку було описувати те, що відбувається, з погляду влади в росії, як воєнний переворот, але незвичний, коли формально обраний громадянський політичний лідер перевертає самого себе і разом із собою всю систему створеної під нього влади, котра 20 років еволюціонувала, а скоріше деградувала. Дійшовши певної точки, цей військовий переворот стає єдиним способом керування всередині росії, і способом влади комунікувати із зовнішнім світом: все вирішують силові структури, які запускають жорстку конкуренцію поміж собою» [8].

Залишається лише дивуватись налаштуванням оптики російських інтелектуалів. Ситуація зводиться до біблейсь-

[8] Медведев С. Год великого перелома. *Радио Свобода*. 28.12.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/god-velikogo-pereloma-efir-v-18-30-/32194323.html?fbclid=IwAR05vC9XLx9POnuQRTQQo7ziBJ2BNIIPlLuplgvjjX5ZMTbJj2sLihpl8gM

кого: дивляться, але не бачать, слухають, але не чують. І проблема не лише в невідповідності методологічного інструментарію, браку словника описання. Проблема саме в залученості / інтегрованості в процес консервативної революції, що знищує дистанцію, яка б давала змогу це зробити. Зрозуміло, що деякі унікуми спроможні це зробити (згадаймо хоча б Л. Гудкова чи Д. Шушаріна), проте маса іде до прірви, не розуміючи, що відбувається. Їм видається, що визначення «тоталітаризм», а тим більше «фашизм» — не про них. Але ж радянський / червоний тоталітаризм з'явився також не «одного не прекрасного ранку» — на виповнення його сили пішло майже два десятиріччя.

РАШИЗМ — ВИЩА СТАДІЯ «РУСКАГО МІРА»

Рашизм — історично новий феномен — відкладений мутантний фашистський / нацистський синдром на російському етнополітичному ґрунті. Саме мутантна сутність пострадянського організму рф робить неможливими прямі аналогії з нацизмом чи фашизмом, як на загал ідеться в масовому дискурсі. Сучасні російські реалії занадто складні для банального тлумачення. Пересічному європейцю, навіть українцю, незрозумілі нюанси, які відрізняють рускій / російский націоналізм, рускій народ, рускую націю, «російську націю-цивілізацію», російську імперію, а тим більше — рускій нацизм, рускій фашизм, негативну мобілізацію тощо. Не доводиться взагалі вести мову про «вписування» російського контексту в раніше вивчені версії право-тоталітарних прогресистських феноменів (не всі вони описані і достатньо вивчені саме внаслідок цього). Доцільніше давати їм власні назви відповідно до «родової приналежності».

Певне буксування інтерпретації феномену рашизму вочевидь пояснюється **смисловим ступором і стигмою, травмою XX століття**. Не секрет, що переважна більшість його дослідників описували, як їм тоді здавалося, **феномени-девіації, які вже ніколи не повторяться**. Це виявилось ілюзією. ВЗдавалось, ніби гасло «Ніколи знов!» пра-

цюватиме тільки тому, що на дворі XXI ст., а людство сплатило всі борги за ілюзії попереднього. Ні, так це не працює. Є і залишатимуться геополітичні зони, що намагатимуться підвищити свої геополітичні ставки, взявши на озброєння деякою мірою поліпшені право / ліво-тоталітарні практики, переграти наново результати попередніх світових воєн. Саме це робить путінська росія.

Отже, увесь 2022 р. пішов у світу спочатку на прийняття самого слова, а потім — на з'ясування питання: чим є рашизм? Це фашизм чи нацизм? Згадаємо лише верхівку суспільної дискусії навколо цієї проблеми, лише найбільш фокусні чи кваліфіковані думки.

Рашизм — це націонал-більшовизм (Владімір Пастухов)(див. комент. с. 284).

Рашизм — він же «рускій мір» (Сергій Громенко).

Шизофашизм (Т. Снайдер, Е. Епплбом та Міхаіл Епштейн, який є автором визначення).

Посилаючись на шість аспектів, фашистською державою назвав путінську росію політолог Тарас Кузьо.

Фашизмом його вважають Олександр Мотиль ще від 2016 р. (перед тим він називав його квазіфашизмом) і політолог, колишній викладач російської академії народного господарства і державної служби Дєніс Грєков.

Як парадоксальний фашизм, специфічний культурний феномен, постмодернізм по-російському визначає рашизм професор Колумбійського університету Нью-Йорка Марк Ліповецкий).

Рашизм — це фашизм / нацизм (Яна Примаченко).

Це нацизм, оскільки його визначальною характеристикою є «свідома масова згода російського суспільства на максимально варварські вбивства і руйнування», — наголошує Михайло Подоляк.

Аналогічної думки дотримується Сєргєй Мєдвєдєв (нині професор латвійського Вільного університету, в ми-

нулому — Вищої школи економіки у москві), порівнюючи з нацизмом, і додає уточнення — каргофашизм, ретрофашизм.

Рашизм перебуває в перехідній від фашизму до нацизму стадії (Борис Пастухов).

«Певний постфашизм, який відрізняється від класичного фашизму тим, що в ньому відсутній масовий ентузіазм» (Кіріл Мартинов).

Рашизм — це «російський озброєний націоналізм», «російський озброєний територіальний націоналізм» (Ніколай Мітрохін).

Не є фашизмом, оскільки не є революційним (А. Шеховцов).

Не бачить ознак фашизму, оскільки визначає останній родом політичної ідеології, міфічним ядром якої в різних проявах є палігенетична форма ультранаціоналізму, Роджер Гріффін.

Тривалий час не вважав путінський режим фашистським, оскільки той не є революційним, Андреас Умланд. Нині позиція дослідника змінилася.

Ні, не фашизм, — категорично заперечував Ярослав Шимов, апелюючи до незловживання історичною термінологією і прагненням перетворити його на *generic term*. Власне, у цьому пасажі виявлялась замовна критика Т. Стайдера, який замість довести фашистську суть рашизму, ніби дав «публіцистично точний портрет авторитарного мілітаристського режиму, що спирається на вкрай викривлені уявлення про історію власної країни і сусідів».

Марлен Ларюэль тривалий час зазначала, що в рф складався все більш авторитарний, персоналістський, патрімоніальний та імперіалістичний режим, але такий, що не звертається до міфу мобілізації / генерації нації і віддає їй перевагу, навпаки, щоб його громадяни лишались демобілізованими і пасивно підтримували його». До 2022 р.

вона наполягала, що «не слід застосовувати визначення «фашизм» до чинної російської влади, оскільки це ніби перешкоджає об'єктивному розбору суті режиму і його практик, переводячи поведінку кремля в категорію «зла, яке не обговорюється».

«Поняття рашизму доцільно було б розглядати не через призму етнічної складової (є все ж таки роздвоєність між "рускімі" і "росіянами"), а як корпоративно-кластерне виявлення імперської державності як ментальний наратив ситуативного поняття "політичний рускій"», — зауважували Валерій Король та Григорій Любовець.

Мусимо визнати, що ця мало зрозуміла невтаємниченому в нюанси методології різних наукових дисциплін і шкіл читачеві поліфонія смислів лише заплутує. Намагаючись кваліфікувати рашизм, викласти його в категоріях чинних методологічних шкіл, дослідники, а ще більше — практики-політтехнологи, публіцисти, журналісти — всі ті, хто безпосередньо працюють з масовою свідомістю, потрапляють у справжні методологічні лабіринти. І це попри те що теорія і історіографія тоталітаризму, фашизму, нацизму, комунобільшовизму складає колосальний блок інтелектуальної спадщини XX ст. Насправді жодної проблеми не існує (якщо відкинути аспект політичної вмотивованості і фінансових зобов'язань авторів). Існує лише завдання обрання відповідного інструментарію і чіткого окреслення предмета аналізу.

Спробуємо розібратись насправді.

Першими на феномен тоталітаризму звернули увагу письменники. Романи Євгенія Замятіна «Мы» (1920) та Андрєя Платонова «Котлован» (1930) побачили світ задовго до Дж. Орвелла та О. Хакслі і сигналізували про появу якісно нової форми політії. Політії, страшної не лише за наслідками застосовуваного нею терору, а й за тими пертурбаціями, які вона спричиняла у суті людини. Вже після них

з'явилися всесвітньовідомі твори Олдоса Хакслі «О дивний новий світ» (1932) і Джорджа Орвелла «Скотний двір» (1945) та «1984» (1948), в яких нова система віднайшла нові грані. Чи не синхронно розпочали осмислення проблеми філософи (йдеться, зрозуміло, про антитоталітарний дискурс, а не про його апологетів). Перша потужна заявка на осмислення онтології фашизму належала Х. Ортега-і-Гасету («Повстання мас», 1930), а лаври засновниці тоталітарної школи і класика, який запропонував новий інструментарій його описання і концептуалізації, дісталися Ханні Арендт — авторці культової праці «Витоки тоталітаризму» (1951), неодноразово перевиданої багатьма мовами світу. Карл Фрідріх, автор дослідження «Розвиток теорії і практики тоталітарних режимів» (1969), осмислював і порівнював тоталітарні системи з дальшої історичної перспективи. Разом зі Збігневим Бжезинським 1956 р. («Тоталітарна диктатура і автократія»), після багатократних спроб дати коротке визначення тоталітаризму, вони запропонували поняття «тоталітарний консенсус» і розглянули його як сукупність системотвірних принципів. Зараз воно залишається ключовим у справі діагностики тоталітарної системи.

Доводиться визнати, що аналітичну рамку атрибутування рашизму «збиває» передусім не когнітивний, а психологічний ступор. Що й не дивує. Світове інтелектуальне середовище, на жаль, проіснувало останнє сторіччя, мало вправляючись в історії України. По правді — дивлячись на неї очима росії. Окрім того, в епіцентрі тоталітарної школи, спродукованої світовим інтелектуальним середовищем, традиційно перебувало в широкому сенсі єврейське питання, у вужчому — трагедія Шоа (Голокост). На осмислення причин фатальної дегуманізації низки європейських націй і причин їхньої участі у масовому знищенні євреїв Європи були спрямовані основні зусилля інтелектуалів.

Створена ними рамка виходила з того, що нацизм і фашизм в Європі подолані — «Ніколи знов!». Голокост десятиріччями був системотвірною матрицею аналітичної праці, включеної в загальносвітовий дискурс.

Україна і українці в ньому натомість знаходилися на далекому маргінесі. Коли аналогічні процеси почали розгортатися в українських реаліях, науковці виявились банально не готові до їх осмислення. Усе, що вони могли зауважити через незнання історії України, це повторювати, що ситуація є (не)аналогічною. Та хіба хтось всерйоз може вважати, що по семи десятиріччях якийсь історичний феномен може оприявнитись буквально? Закриваючи очі навіть на те, що Голокост відбувався в умовах другої промислової революції, а сучасні події — у постінформаційному глобальному світі?

Отже, з далекого маргінесу гуманітарної дискусії і теоретичних узагальнень Україна і українці «вигулькнули» цілком неочікувано. Виявилось, що попередні вісім років російсько-української війни більшість «експертів» (не кажучи про проплачених кремлем імітаторів) не використали для того, аби увійти в суть предмета. Гасло *Russia is a first!* жодним чином не підважилося. Визнаним науковцям було просто «ніколи» поцікавитися етногенезом українців, історією їхнього націє- і державотворення. В іншому випадку вони б знали, що єврейська та українська нація все ХХ ст. слугували тригерами розмірковувань з теорії націй і націоналізмів, виявляючи чимало спільного у своєму поступі. Значною мірою саме історія *цих двох народів є ключем до розуміння історії ХХ ст*. Ключем, прикро проігнорованим.

Світові інтелектуали зараз катастрофічно мало знають реальну історію України і *реальну* росії (не плутати із загально поширеними і вкоріненими на рівні стереотипів європейської славістики історикоподібними сурогатами).

Саме відсутність реального історичного знання перешкоджає їм вийти за рамки баналізації проблеми. Какофонія смислів[9] і висновків передусім у медіа (див. коммент. с. 291), є лише віддзеркаленням цього стану. А крім того, і фактором інформаційної війни — складової походу рашизму проти сучасного світу. Систематизація феноменів, а в них систем, підсистем і явищ лише розпочалась. Дослідження феномену на піку його оприявлення саме по собі є неабияким інтелектуальним викликом. Під час щосекундної загрози життю — поготів.

І все ж його слід намагатися вирішувати.

Для початку звернемо увагу на «слова».

У суворо науковому сенсі не варто називати рашизм фашизмом / нацизмом. Бо кажучи, що путінська росія є нацистською, ми б дали підстави вважати, що ідеологічно кремль і рашисти наслідують настанови Адольфа Гітлера і надихаються його «Майн камф». Рашизм не належить і до феномену «російського фашизму», який існував синхронно з фашизмом і нацизмом в ХХ ст. Рашизм питомо продовжує і розвиває певні сегменти профашистських ідеологій, рухів, організацій, які постали у пострадянській росії. Про це, зокрема, ідеться в низці досліджень, які з'явились в ті часи, коли їхнє вивчення ще було можливим поза пропагандистською рамкою. Властиво, в росії є нацисти, питомо неонацисти, які є послідовниками А. Гітлера і складовою частиною світового неонацизму, що сповідують його символічні, ідеологічні та організаційні засади. Не приховуючи своєї належності до (нео)нацизму, вони від 2014 р. воюють на стороні рф та інспірованих нею ква-

[9] Безпідставним є згадування рашизму поруч із «русизмом» у тлумаченні Джохара Дудаєва. Убитий російською ракетою перший президент Чеченської Республіки Ічкерія казав радше про російський імперіалізм, аніж про сучасну версію російського тоталітаризму.

зіструктур ЛНР / ДНР. Мета їхньої участі озвучена граничнo відверто: «Ми хочемо вбивати».

І все ж російські нацисти і рашисти — поняття далеко не синонімічні, хоча й належать до однієї родової групи.

Дослідники найчастіше кваліфікували фашизм / нацизм як виразку на тілі західноєвропейського лібералізму, яку зрештою почали сприймати як тимчасову девіацію, спрямовану насамперед проти лівого радикалізму. *Утім, її антиліберальна спрямованість є не менш системотвірною. Сьогодні очевидно, що тоталітарні режими були ні чим іншим, як відповіддю переважно постімперських консервативних середовищ на загальноєвропейську хвилю демократизації та лібералізації, яка розпочалась наприкінці XVIII ст. і триває досі.* Безпосередні ідеологи фашизму / нацизму дивилися на феномен під іншим кутом зору. Хайдеггер, зокрема, вважав, що «консервативна революція» це і є фашизм / нацизм. Натомість Ортега-і-Гассет вважав, що тоталітаризм народжується демократією, позбавленою ліберального змісту. Боркенау бачив причини фашизації у кризі культури, спричиненій світовою економічною кризою.

Додамо, що предметний розгляд феномену досить часто відсилає дослідників, а тим паче публіцистів, до іншого не менш яскравого історичного феномену XX ст. — сталінізму / комунобільшовизму. І це не випадково, бо розмисли про онтологічні корені рашизму слід починати з установлення онтологічних зв'язків між фашизмом / нацизмом / комунобільшовизмом (його хронологічно урізаною формою був сталінізм). Усе стане на свої місця, якщо типологічно розділити тоталітарні системи на правий і лівий спектр, розуміючи, що їхньою спільною ознакою і завданням було знищення, чи хоча б гальмування, загальноєвропейського тренду на суб'єктивізацію держав, етносів, особистості.

Отже, усе це — фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм — явища одної родової групи, ім'я якої — тоталітаризм. Фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм є лише його історичними різновидами, сформованими на основі певних етнокультурних феноменів. Фашизм [10] постав як націоналістичний проєкт, підпорядкований меті виходу з кризи. Націонал-соціалізм — як глобальний проєкт саме внаслідок його расистської складової, що мав завданням знищення «унтерменшів» (націонал-соціалісти — фашисти «на максималках») і світовий експансіонізм. Комунобільшовизм — тоталітаризм лівого політичного спектра, зіпертий на ідеологію ленінізму. Рашизм — чорносотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, зумовлених гібридним характером російського політичного проєкту і обставинами постмодерну.

У широкому сенсі **тоталітаризм** — це атавістична перверсія демократії (Ортега-і-Гассет, Бжезинський і Фрідріх), тобто рецидив здичавіння на тлі формування демократії в сучасному її розумінні. Саме це відрізняє його від низки політичних форм урядування (диктатури, авторитарні режими), з якими тоталітаризм часто плутають. У основі тоталітаризму перебуває тоталітарний консенсус (певна форма симфонії між населенням і владою), що перетворюють країну і суспільство, які його досягають, на якісно нову форму суспільно-політичного організму.

---

[10] Фашизму властиві домінування / першорядність держави по відношенню до особистості, що камуфлюється нав'язуванням героїчного порядку денного в доведенні нового світоустрою через знищення онтологічного Ворога. Цій меті, власне, і мають бути підпорядковані сили «обраного народу», що виносить на собі надконцентрацію економічних, фізичних, інтелектуальних та інших ресурсів, розчиняючи особистість у «надзавданні».

Особливо важливо розуміти, що головним ворогом тоталітарних режимів і систем є лібералізм. Не демократія — бо вони самі є хоч і перверсивними але демократіями, а саме лібералізм. Глобально — ідея вільної (суб'єктної) *Людини* і всієї політично-культурної інфраструктури, що забезпечує змогу політичну суб'єктність людини реалізовувати. Саме послідовне і системне винищення ідеї лібералізму на всіх поверхах існування держави і соціуму зрештою руйнує те й інше. Замість сукупності індивідуумів, які перебувають у складних соціокультурних і політичних взаєминах, через тотальний терор постає погромний натовп (за Х. Арендт — «людська множина наче зникає в Одній Людині велетенських розмірів» [11]), а сама людина переводиться в режим «голого життя» (Дж. Агамбен). І як показує досвід, за умови тривалого існування тоталітарна система примудряється винищити в людині не лише прагнення до свободи, а і саме її розуміння. Інвалідизація особистості, атрофія навичок самостійної соціальної взаємодії і спільного со-творення є основним наслідком панування тоталітарних практик. А крім того — постання домінантної популяції носіїв тоталітарної ментальної матриці, що гальмує, а часто призводить і до поразки (як у випадку росії) посттоталітарного транзиту.

Так само важливо пам'ятати, що держава сучасного типу і тоталітарна система є онтологічними протилежностями, як за структурою , так і за сенсом. Демократія і лібералізм — це про інститути, інституції і правила взаємодії між ними, тобто — процедури. Це база, на якій вибудовується в низці національно-культурних інтерпретацій держава в гобсівському розумінні. (Варто нагадати, що вони

[11] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. Київ: Дух і літера, 2005. С. 519.

принципово і за внутрішнім укладом, і за соціальною структурою, і за ментальною та культурною основою відрізняються від попередніх історичних версій навіть у середовищі тих спільнот, які спромоглись існувати у майже незмінних етнічних ареалах. Лише для читача, не заглибленого в історичні контексти, позірна Франція Людовика XIV та Франція Емманюеля Макрона — це те саме в різних побутових декораціях. Насправді це не так, ідеться про незіставні історичні феномени.) Тоталітарна система — це про невпинне знищення / розщеплення / розчинення / деформацію державних і соціальних інститутів та інституцій. Це про зростання державної машини (влади) і населення в новій формі садо-мазохічних відносин, ефективність яких підвищується не культурними і правовими практиками, а терором.

Повертаючись до проблеми інсталяції тоталітаризму, варто зауважити, що універсальною причиною його народження є бажання спростити політичну ситуацію, що спонукає певні владні кола зневажити процедури переважно під гаслами «спільного блага» з огляду на неготовність народу відповідати викликам моменту. Як приводом для приходу до влади Гітлера став зговір умоглядних ворогів рейху з комуністами, так прелюдією операції «Наступник» 1999 р. стало завдання запобігти комуністичному реваншу. Під тим же мотивом відбулись становлення президентської республіки 1993 р. і дивні політтехнологічні маніпуляції виборами 1996 р. Іронія історії полягала в тому, що в усіх випадках намагання упередити поширення червоної пошесті призвело до ще фатальніших наслідків. Реінсталяцію тоталітаризму в рф, спираючись на широкий дослідницький інструментарій, діагностували два видатні російські дослідники — історик Дмитрій Шушарін та соціолог Лєв Гудков. Перша редакція праці Д. Шушаріна «Русский тоталитаризм» поба-

чила світ ще 2017 р., коли про широку постановку проблеми на загал не йшлося. Масштабний двотомник Л. Гудкова, де зібрані й узагальнені багаторічні дослідження з нетривіальними для російського інтелектуального середовища висновками та узагальненнями, був опублікований на початку 2022 р. Незадовго до вторгнення в Україну [12].

Підсумовуючи досвід XX ст., можна сказати, що провідними трендами історичного поступу Європи і Північної Америки, які зрештою стали глобальними, були:

1) лібералізація і демократизація — перехід від монархій і абсолютизму, як перед тим основного типу політичного життя, до республік і парламентського ладу [13];

2) криза і розпад колоніальних систем. Побічним ефектом цього тренду в одному випадку стало народження націоналізмів (і відповідно, молодих національних держав), а в іншому — тоталітарних систем (як правило, у країнах з імперським минулим).

Отже, феномен тоталітаризму в усіх його національно-культурних різновидах є нічим іншим як відповіддю певної етнокультурної спільності на основоположні питання модернізації. Простою мовою — що обирають певна країна і населення: рухатися в майбутнє, ускладнюючи соціальну структуру, суспільні взаємодії, рівень розвитку людського капіталу, архітектуру гілок влади і політичну культуру гро-

---

[12] Дмитрий Шушарин. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Москва: Издательские решения, 2017. URL: https://ridero.ru/books/russkii_totalitarizm/; Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. В 2-х т. Москва: Новое литературное обозрение, 2021.

[13] Цей глобальний процес супроводжувався вибуховим демографічним зростанням. Як підмітив Ортега-і-Гассет, «...людський посів в умовах ліберальної демократії і технічного прогресу — двох основних факторов — за сторіччя (йшлося про XIX ст. — *Л. Я.*) потроїв людські ресурси Європи» (Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. С. 51).

мадян, чи навпаки, намагатися зупинити зміни через спрощення соціальних відносин і їхнє протезування технологіями масового терору, насильства над масовою свідомістю зокрема.

Ситуативною відповіддю Європи на цей історичний виклик стали: авторитарні режими Франко в Іспанії, Салазара в Португалії (обидві країни — колишні імперії), Чорні полковники в Греції. Порівняні за змістом відповіді згодом, в епоху потужної політичної тектоніки, давала й Латинська Америка — в особах Аугуста Піночета (Чілі) та Хуана Перона (Аргентина).

Спроби зупинити біг історичного часу зазнали фіаско, обернувшись соціально-економічним і культурним відставанням там, де відчайдушно чіплялися за умоглядні «порядок» і «стабільність», намагаючись вгамувати соціальні процеси репресивними «гамівними сорочками». Через те в низці країн такі практики не лише відкинули як скомпроментовані, але й засудили.

росія в цьому сенсі лишається винятком: вона не тільки вперто бореться за незмінність чинного порядку, вона намагається нормалізувати його і накинути сусідам як нову / стару норму.

У цьому сенсі новонародження (реінсталяція) тоталітаризму-рашизму в росії є наслідком і симптомом її перехідного (транзитного) стану. Як побачимо далі — результатом нездатності росії як політичного проєкту і росіян як етносу до повноцінної природної модернізації.

ЧИ ЗАСТОСОВНІ «14 ОЗНАК ФАШИЗМУ» УМБЕРТО ЕКО ДО РАШИЗМУ?

Спроби знайти адекватну мову описання та аналізу рашизму досі відбуваються у форматі методологічного черезсмужжя і полідисциплінарності, що має як успішні, так і суперечливі результати (див. комент. с. 300). Застосування прикладних методик деяких наукових напрямів гальмується передусім механістичним ставленням до теоретичної спадщини класиків. У безлічі публікацій автори буквально беруть до уваги 14 ознак Умберто Еко і «втискують» сьогодення в концептуальні схеми минулого сторіччя. За всієї поваги до засновників напряму, вони не знали і не могли знати про те, яких форм феномен тоталітаризму набуватиме в майбутньому. Зокрема, Х. Арендт вважала, що інтернаціоналістський тоталітаризм у СРСР занепав і переродився після смерті Й. Сталіна. Її тогочасна інтерпретація було абсолютно природньою — дослідниця була сучасницею процесу посттоталітарного транзиту і не могла знати про його перспективи, а крім того, не мала доступу до радянських джерел (про це вона відверто писала в передмові до другого видання своєї книги). Отже, варто наголосити — теоретики тоталітаризму дали нам не готові кліше (цей незмінний градусник як найпростіший прибор симптоматики), а методи дослідження і концептуаліза-

ції. Саме ними, а не формальними ознаками, слід скористатися для повноцінної, а тому дієвої діагностики рашизму.

Спробуємо концептуалізувати його особливості, порівнюючи їх із відомими феноменами XX ст.

Перше питання, що постає на шляху атрибутування рашизму, — ідеологічні засади. Проте фокус на ідеології неприпустимо звужує методологічну рамку. Насамперед «ідеологія» в чистому вигляді — це конструкт новітньої історії, застосовний у контексті розвитку сучасних державно-правових систем. Ідеологія — це драйвер політичних дискусій, компромісів, реальної політики, що будується у форматі рішень «політична більшість-меншість». Як слушно відзначає Марк Липовецкій, «що робить ідеологія? Вона заважає побачити суперечності між дискурсивною і політичною конструкцією і дійсністю. Але у висловлюваннях прибічників війни жодної реальності взагалі немає, вона цілком витіснена, тут стикаються протилежні судження, згенеровані тією ж самою ідеологічною машиною. Тобто людина перебуває в якомусь коконі, де вона просто жонглює готовими формулами. Те, що ці формули не сходять одна з одною, нікого не турбує. Головне, що кожна з них сама по собі діє наче мантра, наче закляття. Перед нами майже художньо створений морок. Такий кокон за одну ніч не виникає. Його катають десятиріччями» [14]. У цьому сенсі рашизм оприявнює нові горизонти трансформації ідеологій у постінформаційну еру, хоч і спільного поміж ним і тоталітарними ідеологіями XX ст. чимало.

Так само, як «Майн Камф» є тенденційною нарізкою з ідей філософів, публіцистів, природознавців і політиків,

[14] Война и рашизм. Марк Липовецкий об идеологии путинского режима. *Радио Свобода*. 13.06.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/voyna-i-rashizm-mark-lipovetskiy-ob-ideologii-putinskogo-rezhima/31890195.html?fbclid=IwAR147OM2jqN4NrqJAobig-BRDJjts9cowBXrwoUEUCK3WugIAcOmryvx3-Q

той квазіідеологічний комплекс, який можна реконструювати з висловлювань, виступів, публікацій, заяв путіна та його відкритих однодумців (слід брати до уваги і тих, хто позиціонуються як щирі путіністи, але не фігурують в публічному просторі як його консультанти чи довірені особи, зокрема, як А. Дугін), скроєний із цитат філософів, письменників, публіцистів, політичних діячів, самодержців, червоних і білих (хоч білих частіше), «святих» і грішників, народних приказок і прислів'їв. Власне, з усього, що можна використати для емоційного переключення уваги масової путінської аудиторії з реального порядку денного у світ уявної імперської величі. Вражає не так зміст цього тоталітарного за наповненням конструкта, як його якість. Тут ідеться про низькосмаковий та інтелектуально деградантний утилітарний плагіат. В основі рашизму як квазіідеології перебуває міксована масова література і жовта преса, які мають такий само стосунок до реальності, як антиутопії російських письменників. Ідеться про а-інтелектуальну суміш стигм, стереотипів, квазітеорій, окультних уявлень, містицизму й «отсєбятіни», «скріплену» в умоглядну «систему», яка рухається в напрямі подальшого спрощення відповідно до інтелектуального і культурного потенціалу носія — масової путінської людини. Для останньої вочевидь вже надто складними є ідеї А. Чубайса («ліберальна імперія»), В. Суркова («руская политическая культура», «суверенная демократия», «глубинный народ» тощо), саме тому вони відправлені «на пенсію». Провідною ідеєю, що саме і створює ідеологію рашизму, є банальне нелюдське насильство над здоровим глуздом у прямому ефірі як вищий моральний та інтелектуальний аргумент, що доводить вищість «*рускаго міра*». У путінській росії на зміну «банальності зла» Х. Арендт приходить нерозпізнаваність зла і добра. У масах послідовно знищується запит на істину суто за фразою «не все

так однозначно». Натомість упроваджується думка: можна все, питання лише в розмірі кувалди.

Свого часу Ханна Арендт зауважувала: «Метою тоталітарного виховання завжди було не прищеплювання переконань, а позбавлення здатності набувати їх взагалі» [15]. Ідеологія відіграє роль універсального «оракула» тоталітарної системи, який пояснює всі її дії та злочини в довершеній неспростовній формі. Саме тому тоталітарні режими XX ст. перетворили ідеології на громадянські релігії.

Рашизм винайшов еклектичну систему, що в усталеному розумінні ідеологією не є. Ані лівою, ані правою. Рашизм не ставить завдань і не пояснює методів їхнього досягнення (суто як і спеціальна військова операція), він називає ворога, що підлягає знищенню. Позірно він «за все хороше, проти всього поганого». Єдиним озвучуваним наскрізним маркером рашизму (тут слід наголосити, що існують ще непроговорювані вголос, проте діагностовані в діях) є принцип «рускості» — належності до «рускаго міра». Не має вводити в оману, що ним є винятково російська мова і самоідентифікація з «великою російською культурою». Зовсім ні — система активно самознищує в собі і зовні (і навіть фізично) цілком російськомовних політичних діячів, а також митців, які, власне, і уособлюють російську культуру. За ближчого розгляду конструкта «рускій мір» виявляється, що «рускость» означає самоідентифікацію з певним набором маркерів: самодержавність, рускій месіанізм, рускій неоімперіалізм, етнонаціональне розчинення в «руском мірє», і основне — силове нав'язування цього формату низці суверенних нині держав, що колись входили в зону впливу СРСР. Ідеться в найширшому вимірі про країни Європи, Азії, Африки та Ла-

[15] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 521.

тинської Америки і «підтягування» їх до глобального неототалітарного проєкту, очолюваного кремлем і скеровуваного його схибленими уявленнями про світ. Саме тому рашизм еклектичний і за політичним звучанням, і за гаслами: він і проти колоніалізму в світовому масштабі — але за відтворення російської імперії / СРСР; він за мир у всьому світі — але за війну проти Заходу на теренах України; він за дружбу між братніми народами — але водночас за геноцид українців та асиміляцію білорусів... Продовжувати можна довго. Саме такі дихотомії дали підстави кваліфікувати рашизм у мемі «шизофашизм».

Проте ноу-хау сучасної тоталітарної росії є відмова від ідеології як такої, заміна її еклектичним набором мемів-образів (зокрема й візуальних) — *ідеологем, міфів, анекдотів, замовлянь* (Вечная россия, русский бог, Великая Русь, богоизбранный народ, один народ, Великая Победа, сильная власть, загнивающий Запад, русский мир, великая русская культура, защита прав русскоязычных, геноцид народа Донбасса тощо) та інших продуктів масової культури, що створюють, так би мовити, масову ментальну операційну систему, зорієнтовану на розпізнавання «Іншого», а не на удосконалення ментальної рамки буття. Доволі точно цю особливість означив Д. Шушарін — «влада і опозиція однаково тоталітарні і відсіюють людей на рівні мовного фільтра, за принципом використання ними вербальних кліше, що замінюють ідеологію» [16]. Нинішній тоталітарний консенсус в росії сформувався саме на базі безідейності як основна модель соціальної взаємодії у сферах, що відповідають за суспільні відносини і громадянську ідентичність, унаслідок імплементації їх через найдієві-

[16] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Русский_тоталитаризм.html?hl=ru&id=j9gMDgAAQBAJ&redir_esc=y

ший інструмент масовізації свідомості [17] — політичні новини і ток-шоу. Саме вони впродовж двох десятків років «доформатували» свідомість путінської людини і масову політичну культуру. Як бачимо нині, її доцільніше кваліфікувати як політичне варварство.

У віртуалі соціальних мереж розгортався і набував фантастичних масштабів незіставно більший за попередні епохи хейт, тобто переслідування більшістю меншості. Власне, саме через те, що в маленькому телефоні нині може бути віртуально сконцентровано стільки убивчої ненависті в таких страхітливих формах, що жодна психіка жодної людини не впорається, кремль спромігся прискорити тотальну дегуманізацію росіян без жодної ідеології. Єдиним інструментом гальмування процесу є відключення функції коментування. Однак централізовану машину масової перверсії, в яку вкладаються десятки мільярдів рублів, цим не відключиш.

Слід наголосити, роль ідеологій у тоталітарній реальності суттєво відрізняється від до тоталітарного періоду. Тринадцятий розділ культової праці Х. Аренд називається «Ідеологія і терор: нова форма правління». Їй же належить визначення найважливішого симптому тоталітарного правління — підміна реального закону законом Природи (расова ідея) чи Історії (марксизм-ленінізм). В обох випадках тоталітарних систем (коричневій і червоній) йшлося про узурпацію права на необмежене насильство

[17] Масовізація свідомості є ключем розуміння тоталітарного консенсусу в рф. Як і у випадку з тоталітарними феноменами ХХ ст., коли Європа перебувала в стадії соціальної модернізації, суб'єктивізації індивідуума, так і в пострадянському російському населенні (хоч і з інших причин), опція десуб'єктивізації стала компенсаторним механізмом адаптації в суспільстві всезагального насильства і водночас «соціальним рефлексом, компромісне утворення на місці відсутності почуття провини» (Н. Давидова).

на основі *ідеї (надідеї), що сама по собі перетворюється на закон, який пояснює і обілює все.* Х. Аренд наголошувала, що мешканці тоталітарних країн опиняються в «пастці природного чи історичного процесу заради його прискорення; вони можуть бути лише виконавцями чи жертвами його внутрішнього закону» [18], водночас сама ідея може бути будь-якою схибленою і відірваною від реальності. Її сутнісне наповнення відносно вектора *дії*, який вона запускає, є вторинним.

Саме в XX ст., добі пошуку нової форми описання світу та інструментів його змінювання, ідеології (усі ці «-ізми», як пише Х. Арендт) дійсно були впливовими агентами змін. Також вона зазначала: «ідеологія є буквально тим, що означає її назва: це логіка ідеї» [19]. Іншими словами — вузький фокус, за допомогою якого адепти ідеї інтерпретують весь обшир реальності. Чи треба нагадувати, що фокус цей створює штучну дискурсивну картину? Варто натомість нагадати, що використана для опанування масовою свідомістю ідея перетворюється на засновок. Тоталітарна ідея — на засновок нового тоталітарного світу, що існує як автономна світоглядна система з власними уявленнями про добро і зло, справедливість і законність. Отже, провідною опцією і форматом існування тоталітаризму є не так ідеологія, як світоглядна капсула, що метафорично «вирубує» тоталітарну систему з реальності.

У тоталітарній системі вже не йдеться про ідеологію у класичному західноєвропейському вигляді, побудовану інструментами «розсудливості» — певними соціологічними, філософськими чи політекономічними теоретиками. Це — квазіідеологія й квазірелігія, це — новий культ і світогляд, до того ж підкреслено антигуманний. Його метою

[18] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 521.
[19] Там само. С. 522.

є переоблаштування світу за своєю подобою і виведення нового типу людини, на яку це завдання і покладається.

Власне, правильніше казати, що тоталітаризм продукує нові світогляд, стиль мислення і життя, які самоналаштовуються відповідно до ситуації. Водночас загальна система координат настанов колективної дії лишається незмінною: винятковість місії, Ворог і насильство як універсум вирішення суперечностей із зовнішнім світом, з якого тоталітарне державосуспільство «вирубилося», та всередині самої тоталітарної системи. Важливо також розуміти, що базовим завданням тоталітарної системи є експансія у зовнішній світ, що автоматично збільшує кордон зіткнення із ним (такий от парадокс, наочно маніфестований, зокрема в рашистських істериках стосовно наближення кордонів НАТО). Важливо також не забувати, що другим завданням системи є зменшення внутрішнього кордону зіткнення з «Ворогом у собі» (пресловутою «п'ятою колоною»), що переводить систему у режим есхатологічної війни. По ходу вирішення цього завдання у тоталітарній системі відбуваються дивовижні трансформації з індивідуумом. Ідеологія перетворюється на повсякчас переналаштовуваний інструмент закріплення світогляду знавіснілого «державосуспільства», яке перебуває у стані війни зі всіма: вороги можуть змінюватись, стан війни — вічний.

Свого часу російський філософ-містик, езотерик Даніїл Андрєєв, який трактував радянський комунізм як квазіцеркву, описував психотип штучно вирощеної впродовж міжвоєнного періоду людину такими словами: «Людину якого образу виховувала ця всеохопна педагогічна система? Яким був її ідеал? Вона розвивала в піддослідному сміливість, адже сміливість ця потрібна була державі для боротьби з ворогами і для грядущих боїв за всесвітнє владарювання. Виховувала волю, але таку волю, що покірна державі і квазіцеркві і тверда у здійсненні їхніх — і лише їх-

ніх — директив. Виховувалось почуття товариства, але товариства лише до тих, хто неухильно і твердо боронив справу саме цієї держави і цієї квазіцеркви. Виховувались правдивість і чесність, але чесність особливого ґатунку: така чесність, коли людина, не коливаючись, зрадить товариша, друга, батька, видасть будь-яку довірену йому таємницю, якщо вони хоча б у деталях суперечать інтересам держави і вказівкам квазіцеркви. Виховувалось творче ставлення до праці — усе заради ефективності трудових процесів в інтересах тієї ж квазіцеркви і тієї держави. Заохочувалась жага до знань, але спрямовувалась вона строго визначеним руслом: таким руслом, яке забезпечувало технічний прогрес і формування певної ідеології. Усе це розфарбовувалось ретельно культивованою, зрощуваною, вдобрюваною, зрошуваною, підігріваємою ненавистю до ворога, причому ворогом вважали кожного, хто мислив інакше, ніж квазіцерква. У підсумку виходила розвинена, енергійна, життєрадісна, цілеспрямована, вольова особистість, по-своєму чесна, по-своєму ідейна, жорстока до безжальності, духовно вузька, релігійно невігласна, яка часто приймала підлість за подвиг, а нелюдяність — за мужність і героїзм. Створювався довершений тип самовпевненого фанатика, який вважав, що його держава — найкраща з усіх держав у світі, його народ — талановитіший за решту народів, його квазіцерква — ковчег абсолютної істини, його ідеологія — бездоганно правильна, його вождь — непогрішимий не лише *ex cathedra*, але й у всі хвилини свого життя, все ж решта — ганчір'я, історичне сміття, яке тільки заважає жити і приречене на безжальне знищення» [20].

Отже, слід наголосити — у той час, коли всі фокусуються переважно на значенні пропаганди і пропагандистів

[20] Андреев Леонид. Глава 2. Борьба с духовностью. Книга XI. Роза мира. 2008. URL: https://bookzip.ru/reader/1655/275/

у налаштуванні масової свідомості на певний лад, тоталітарна система страшна іншим. Вона здійснює за можливості справжню дискурсивну контрреволюцію, переобрамлюючи спосіб мислення масової людини в такий, що перетворює її на безвольну і значною мірою недієздатну ментальну заручницю цієї своєрідної тоталітарної секти в масштабах країни. Головним завданням системи є не просто насильницька зміна системи мислення людини, а її добровільне самоналаштування на систему, що знімає проблему суперечності особистої волі і владних меседжів.

Розмірковуючи про алгоритми дії ідеології в тоталітарних режимах, Х. Арендт зауважувала, що терор ніби «зганяє» людей до безвольного стада, але важливішою є «...самопримусова сила логічної дедукції, яка налаштовує кожного індивіда в його самотності й ізоляції проти всіх інших, відповідають один одному і потребують одне одного для запуску керованого терором руху і забезпечення цього руху... Підготовку до терору слід вважати успішною, якщо люди втратили контакт із своїми ближніми і з реальністю навколо себе, тому що разом із цими контактами *людина втрачає здатність мислити і вчитися на досвіді*. Ідеальний підвладний тоталітарного режимові [21] — це не переконаний нацист або переконаний комуніст, а *людина, для якої більше не існує різниці між фактом і фікцією (тобто реальності досвіду), і між правдою й неправдою (тобто норм мислення)*» [22] (курсив мій — *Л. Я.*).

Залишається лише констатувати незмінну актуальність цієї тези Х. Арендт і зауважити, що мем «не все так однозначно» є нічим іншим як симптомом масової десуб'єктивізації росіян — так званого глибинного народу.

[21] Тут хибодрук цитованого джерела.

[22] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 527.

А крім того — вправності кремлівських політтехнологів, які спромоглись завершити дискурсивну контрреволюцію і тотальну аморалізацію населення, пришвидшивши його перетворення на тоталітарний натовп, позбавлений здатності до саморефлексії.

Після того, як дискурсивна контрреволюція відбулась, терор стає шляхом, інструментом і формою існування. «Тотальний терор, ця квінтесенція тоталітарного правління, здійснюється ані заради людей, ані проти них. Він покликаний надати силам природи чи історії незрівнянний інструмент для прискорення їхнього руху» [23]. Власне, адепти системи сприймають його, з одного боку, як свого роду очищувальний вогонь, що покращує популяцію адептів; з другого — як каральний інструмент для Ворога; а також як норму існування і вияв волі непереборних вищих сил.

Цей стан значною мірою унормовується загальним поширенням *альтернативної картини світового поступу*, і що вкрай важливо: це стосується не лише минулого, хоч найчастіше відзначають саме цю його складову. Ідеться саме про створення принципово іншої картини світу і відповідних їй ціннісних установок, що обґрунтовують гегемонізм, експансію, насильство і право чинити етно- і геноциди. «Націонал-соціалістичне бачення світу», або ж гитлеризм, виходило з тези про виняткову місію арійців і надзавдання створення під їхньою орудою наддержави III Рейху. Рашистське тлумачення світу відрізняється за зовнішніми ознаками — в їхньому фокусі не арійці, а рускіє, не III Рейх, а III Рим — тобто неоСРСР. По суті, це той самий гегемонізм, месіанство, експансіонізм і зневага до решти народів світу. Саме вони від 2014 р. неприховано застосовуються для розбудови альтернативного семантичного

[23] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 519.

і методологічного полів, де і відпрацьовуються технології масового ментального програмування мілітаристського психозу.

Минуле тут є постійним тригером акумулювання і переспрямування соціальної агресії. На певному етапі апеляція до втраченого «золотого віку» переходить у виклик минулому і претензії до уявних предків, які схибили з правильного шляху. Історичні катастрофи (у сучасній російській версії — крах СРСР) перетворюються на окремий напрям шизофренічної суперечки з минулим і його ж сакралізації. Згадаймо «мистецький» напрям сучасного російського кіно і літератури — жанр «попаданців», які намагаються «виправити» минуле, отже, змінити сучасність (майбутнє), а крім того — цілий пласт альтернативної історії і квазіісторії.

Х. Ортега-і-Гасет вважав штучно створену кризу історичної пам'яті вагомою підставою тоталітаризації: «Жорстокий розрив сучасності з минувшиною — головна ознака нашої епохи, і схоже, що він і вносить сум'яття в наше сьогоднішнє життя. Ми відчуваємо, що раптово стали самотніми, що мертві вмерли всерйоз, назавжди і більше не зможуть нам допомогти. Сліди культурної традиції стерлися. Всі прикмети, зразки, еталони безкорисні. Всі проблеми, чи то в мистецтві, науці чи політиці, ми маємо вирішувати лише у сьогоденні, без участі минулого. Позбавлений своїх безсмертних мертвих, європеєць одинокий; подібно Петеру Шлемилю, він втратив тінь» [24]. росіяни втратили свою історію з інших причин, але наслідки не менш деструктивні.

Ортега-і-Гасет, хоч ще і не знає цих слів (вони ще відсутні в сучасному йому дискурсивному полі) пише про ідентичнісну кризу, спричинену тогочасними процесами

[24] Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. С. 38.

соціальної стандартизації та глобалізації[25], як підоснову «повстання мас». Фактично, йдеться про неспроможність масової людини впоратися з масованим наступом епохи глобалізму. Те саме відбувається в рф, хоч і в якісно іншому історичному контексті — простіше — на новому витку історичної спіралі і вже як виклик нового глобального постінформаційного світу. Наповнення інформаційного і технологічного цунамі змінилося, а масова людина — усе та ж. Тими ж самими є її відповіді на темп життя, з яким вона не спроможна впоратись. У фундаментальній праці «Возвратный тоталититаризм» Л. Гудков дає розгорнуту характеристику домінантному типу пострадянської людини: «створеної з множини обмежень, а не стимулів дії, ієрархічної, лукавої, такої, що потерпає від різних фобій (по відношенню до нового, чужого, складного), такої, що відчуває себе заручницею колективу, а тому пасивної і терплячої...» (Т. 1. С. 359). Визначальною характеристикою пострадянської людини в рф є антимодернізм, як результат пристосування до умов життя в СРСР.

На основі неопрацьованої історії, яка існує як сукупність (частіше катастрофічних і переможних) міфів, витворюється певний комплекс уявлень і смислових кліше, що підноситься як нове слово філософської і політичної думки, ба більше — духовності, яка змінює фокус світобачення з Людини і Творця на певну націю і «її» бога. Базові філософські категорії істини, буття та його сенсу відсуваються на маргінеси свідомості або й заперечуються як віджилі (саме тому в одному з виступів путін питав: «Хто створив ці правила?»), а на руїнах філософії, як «любомудрості» по-

[25] Про цей процес філософ писав так: «...світ несподівано вирiс, а в ньому і разом із ним виросло життя. Перш за все воно стало планетарним; я хочу сказати, що життя рядової людини вміщує нині всю планету, що простий смертний звично обживає весь світ» (Там само. С. 39).

стають ерзацфілософія = квазірелігія, які є фундаментом культу смерті [26] — руйнування — масового насильства. Піднесена як принципово нове знання, вона трансформується у свого роду «вищу істину», а твори, які пропагують її настанови, — у новочасні «святі писання», які зацитовують до дір і використовують як аксіоматичний доказ будь-якої тези будь-якої схибленої уяви [27]. Наприклад, у Німеччині свого часу так використовували праці Хайдеггера [28]. У сучасній росії — писання А. Дугіна, за яким «велика Євразійська імперія» має поглинути все, що зможе («Мы уйдем за горизонт»), євразійство є вищою істиною, новим *метасвітоглядом* («Все, о чем говорит евразийство, есть абсолютная истина, и это надо принимать без всяких критических утверждений. Принимать и повторять»). Публіцистика І. Ільїна разом із концептом дугінської «четвертої політичної теорії» та етнофілетизмом патріарха Кирила *сформували триєдиний світоглядний сплав «рускаго міра» й рашизму*, який транслюється через мацаки медіа, освіти та культури, занурюючи мільйони росіян у змінений стан свідомості. Їхніми стараннями *витворена цілісна і багато-*

[26] Міркування про хтонічний культ, хтонічний фашизм і його історичні трансформації в росії див.: Медведев Сергей. Михаил Эпштейн: «На землях, куда приходит Россия, воцаряется пустота». *Радио Свобода.* 02.10.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/mihail-epshteyn-na-zemlyah-kuda-prihodit-rossiya-votsaryaetsya-pustota-/32060420.html?fbclid=IwAR1FZd-ZCBrR-3lS65Yz6mYh34lfw1rOqehK4SRo_FP1LQNXxugapVA2xLA

[27] Аксіоматичні твердження одіозного А. Дугіна в дистильованому вигляді виявлені на лекції для студентів стосовно подій на Донбасі: «Вбивати, вбивати і вбивати. Більше розмов жодних не має бути. Як професор я так вважаю». Див.: Alexander Lyulka. Дугин: убивать, убивать, убивать! URL: https://www.youtube.com/watch?v=DgHiqVy79Zs

[28] Нацизм — в сердце мысли Хайдеггера. Интервью с Эммануэлем Файе. *Philosophy.ru.* URL: https://www.philosophy.ru/fk/fk-12/natsizm-v-serdtse-mysli-khaydeggera/

барвна ментально-естетична платформа, що давно існує як субкультура, але впродовж останніх восьми років стала масовою і нині вже фактично є не просто офіційною, а домінантною.

Посеред іншого її визначальною рисою є *етатизм — фокус на державність* (рос. государственничество) — як самоціль (нічого, крім держави, нічого поза державою, нічого проти держави — Б. Муссоліні), хунта, що не прийшла до влади внаслідок перевороту, і підтримується народом (Ірина Бороган), або ж легітимізована воєнна хунта (С. Медвєдєв).

Ствердившись, хунта починає розгортати чергові ступені трансформації, розбудовуючи соціальну, політичну, економічну та культурну інфраструктури фашистської диктатури (цілком за І. Ільїним). Зрозуміло, що всі ці пертурбації інтерпретуються відповідно до наявного стану соціального організму, на якому *цей соціальний паразит розростається.*

Основним джерелом інерційного руху тоталітаризації, як правило, є жупел зовнішньої загрози, на якому розбудовується антитеза власної зовнішньої експансії (в рашистському тлумаченні — «нас всі ненавидять», «НАТО намагається нас оточити»), *яка морально та ціннісно інтерпретується крізь призму вигаданого минулого і загрозливого геополітичного порядку денного*. У центрі цієї ідеологеми стоїть образ цивілізаційного або ж екзистенційного Ворога. Водночас спонукальні чинники експансії імперій минулого і тоталітарних систем різні: якщо в основі ментального розширення класичних імперій лежить ідея цивілізаційного месіанізму, то *в основі експансії тоталітарного режиму / імперії — ідея превентивного знищення джерела екзистенційної загрози, тобто — геноциду як такого*. «Класичні» модерні імперії живилися завойованим ресурсом, а не знищували його.

Наступною сутнісною відмінністю тоталітарної системи є, як не парадоксально, *руйнування держави*. Те, що називається державою і виставляється як осердя і найвища цінність системи, за яку вона буквально змітає все на своєму шляху, зокрема й власних мешканців, є лише дискурсивною оболонкою, лялькою, яка прикриває іншу, реальну цінність системи — особливим чином влаштовану систему влади, яка транслює тоталітарний консенсус населення і еліт на режим знищення. Те, що в західному дискурсі називається державою (система інститутів, їхніх обов'язків перед суспільством і механізмів їх реалізації, тобто процедур), насправді тоталітарна система знищує, розїдає ніби раковою пухлиною і перетворює колись здорові соціальну і політичну тканини на метастази. Ханна Арендт висновувала, що тоталітаризм знищує державу як представника всіх соціальних груп. Але так само тоталітаризм знищує соціальні групи як носіїв особливих соціальних характеристик та інтересів (не випадково відповідна глава книги найцитованішої дослідниці тоталітаризму називається «Безкласове суспільство»). Крім того, тоталітаризм знищує людину / особистість, бо в його основі лежить маса, натовп. «Тоталітарні рухи — це масові організації атомізованих, ізольованих індивідів» [29].

У рашистському зразку також ідеться про відтворення того типу державності, який крім загальних спільних прикмет генерується на *основі чекістського типу мислення:* «...Зацикленість на безпеці (а вона є основою світосприйняття нелегітимної влади — *Л. Я.*) в усіх її смислах *перетворює державу на одну гігантську ФСБ, де є і ексклюзивне «історичне» право на «бєспрєдєл»*, якщо він пояснюється національними інтересами... путін у результаті вибудував не особистий авторитарний, а *деперсоніфікований*

[29] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 373.

режим, де державна безпека як вища цінність стає ідеологічним контуром функціонування всієї влади… конституційна реформа вкупі з пандемією ці процеси різко усугубили, створивши дещо зовсім нове» [30], — цілком умотивовано зауважує Татьяна Станова, щоправда, чим є це «нове» дослідниця не зрозуміла. Нині можемо вже цілком вмотивовано стверджувати, що це «нове», є добре забутим старим — черговою історичною версією тоталітаризму (у трактуванні Д. Шушаріна — «русский тоталитаризм», Л. Гудкова — «поворотний тоталітаризм»). Чи то — логічним апогеєм «путінізму» — нової історичної ери рф, про яку напередодні «великого обнулення», фактично повністю відверто вже анонсуючи консервативну революцію, писав В. Сурков.

Ця нова рашистська росія виявляє всі ознаки тоталітарної системи:

- ізоляціонізм і агресивність;
- прискорену ферментацію соціальної структури країни, що зорієнтована на формування безкласового суспільства / населення — тоталітарної «юрби» (Х. Арендт), що урухомлюється вертикальними наказами і енергією їхнього невідкладного виконання;
- це своєю чергою прискорює процес тоталітарної ферментизації суспільних інститутів і відповідно держави в її західноєвропейському / північноамериканському розумінні (держава знищується тоталітаризмом як представник інтересів усіх соціальних груп (Х. Арендт);
- семимильними кроками вибудовується культ лідера (дуче, вождя, не все вдалось, але вочевидь задля створення культу путіна-вождя докладено чимало зусиль) — він ство-

[30] Становая Татьяна. Левиафан — преемник путина. Как транзит власти набирает обороты. *МЦК*. 27.12.2021. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/86091

рений із пересічної малопомітної людини, яка наділяється винятковими інтелектуальними, духовними і фізичними характеристиками, водночас будучи за своїми ознаками і здібностями середньостатистичним зліпком масової людини (див. комент. с. 302).

Цікаве визначення масової людини дав Х. Ортега-і-Гасет: «...це людина тією мірою, якою вона не відрізняється від решти і наслідує загальний тип», «Маса — всякий і кожен, хто ані в добрі, ані в злі не вимірює себе особливою мірою, а відчуває таким само, "як усі" і не лише не пригнічений, а задоволений своєю невідрізнимістю» [31].

Нині можемо доволі чітко визначити межу, коли відбувся перехід від путіна-лідера транзитарної країни до путіна-вождя консервативної революції. Сталося це після масових протестів на Болотній площі. Якщо до 2012 р. високий рівень популярності російського президента зумовлювало невпинне економічне зростання на етапі виходу з післядефолтної прірви, то вже від 2008 р. (російсько-грузинська війна), а від 2014 р. — остаточно, чи не сакралізований інститут президенства на чолі з путіним — сьогоденним «збирачем російських земель» та захисником «рускаго мира» — спирався геть на інші гасла і мотиви, і що важливо, — часто всупереч негативній економічній динаміці.

Активування гасел негативної мобілізації допомогло в короткі строки переставити суспільний простір росії якщо не зовсім на воєнні рейки, то в стан передвоєнних тривог, і надало режиму карт-бланш через мілітаризацію смислового поля суспільного життя. Влада запровадила низку обмежень громадянських свобод і прав, сконцентрувавши всі важелі впливу на вищих щаблях влади і в силових структурах. Після спецоперацій у Криму, на сході

[31] Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Сб.: Пер. с исп. Москва: АСТ, 2002. С. 18.

України та в Сирії авторитет путіна піднявся на рівень, недосяжний для будь-якої критики. Це й уможливило подолання рубежу президентських виборів 2018 р. та виборів у регіонах 2019 р. без жодних вагомих перешкод. Відтоді президент рф є чи не найпублічнішою особою, до нього сходяться всі «нитки» управління, своїми указами він призначає суддів, федеральних міністрів, голів найбільших державних корпорацій; під час «прямих ліній» вирішує найдрібніші проблеми найзахланніших місцин росії. Врешті масмедіа не без успіху культивують образ феноменального державника, який тримає руку на пульсі всіх подій у країні, однаково добре розбирається в економічних і культурних питаннях, літає зі стерхами і на бойових літаках, водить КАМАЗ, підняв росію з колін, тобто є чи не аналогом російського Супермена. Крім того він наближений до РПЦ і, на відміну від американського культового персонажа, потрактовує проблеми справедливості, демократії та свободи у невластивий західній цивілізації спосіб у річищі православного фундаменталізму.

Не без іронії автори монографії «Режим путіна: перезавантаження-2018» зазначають: «путін зробив усі можливі "чудеса", що личать харизматичному лідерові відродженої російської імперії, і виконав усі заповітні бажання свого електорату. Він, дотримуючись традиції самодержців XIX століття, у черговий раз "підкорив" Кавказ, відновив домінування росії на пострадянському просторі, повернув їй гордість за імперське минуле і статус головного геополітичного суперника США в сучасному світі, та навіть "повернув" росії Крим» [32]. А від лютого 2022 р. ще й нама-

[32] Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М.М. Розумний (заг. ред.), Я.В. Бережний, І.В. Валюшко, Р.В. Власенко, Д.М. Горєлов, В.С. Караваєв, А.В. Лепіхов, І.А. Павленко, В.О. Семененко, О.В. Снігир. Київ: НІСД, 2018.

гається відтворити російську імперію в рамках колишнього СРСР, остаточно вирішити «українське питання» і перемогти ненависних російському народові «англосаксів» у Третій світовій війні, яку офіційно заборонено називати війною, а лише СВО.

Дарма пояснювати, що і новоявлений російський вождь і ведене ним плем'я ментально перебувають у автономному ментальному світі. Ірраціональне ставлення до путіна Лев Гудков пояснював «переносом на нього масових ілюзій і очікувань, наділенням його тими чеснотами, яких позбавлений обиватель. Він — втілення усіх можливостей, якими може розпоряджатися за своєю волею і розмислом, він, як і російська казна, не має раціональної міри, це майже всемогутність, якому примусово приписується блага воля (за відсутності іншого в реальності» [33]. Фактично вождь — це ідеалізований образ тоталітарної маси («ідеальне ми»), що бездоганно вкладається у неперевершений аналіз Х. Арендт: «...тоталітарний вождь є не більше й не менше як функціонером мас, які він очолює» [34].

Це фактично і є «кощєєва голка»: зламай її — зламається світобудова рашиста. Саме тому збереженням ілюзії самовивершення мас у постаті путіна опікується його оточення. Саме тому ця культова постать чимдалі більше переходить на мову простих людей, жаргонну і пласку, сипле оповідками, анекдотами, сумнівними жартами, вдягається в погано скроєні костюми і дивакуваті чоботи, зливаючись із сірою масою не лише внаслідок власної непоказності, ніби демонструючи — я один із сотень мільйонів. «Один з нас», — скаже чи не кожен росіянин з далекого містечка, і буде правий і неправий водночас.

---

[33] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. Т. 1. С. 74.

[34] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 375.

Ця безіндивідуальність насправді є дуже важливим елементом патологічного союзу вождя і мас, які мають самоідентифікувати себе з лідером, екстраполюючи на нього несправджені прагнення. Д. Шушарін, на мій погляд, дуже влучно передає сутність тоталітарного консенсусу рашистів (підрозділ, в якому розглядається феноменологія вождя тоталітарної системи, називається «Людина натовпу на троні»). Визначаючи наскрізним завданням діяльності влади послідовний і продуманий наступ на соціум, а передусім — на індивідуальність (особистість) як таку, він доходить позірно парадоксального висновку: «особистість персоніфікатора єдиної тоталітарної системи відображає властивості як влади, так і тих, хто позиціонує себе в протиставленні владі». Отже, колективний путін постав унаслідок колективних зусиль посттоталітарної російської політичної лабораторії: одні брали участь у його перетворенні на новочасного фюрера, другі — сприяли своєю бездіяльністю та пасивністю; треті — невиправданим ігноруванням тоталітарної загрози, тим, що не припускали навіть думки про його спроможність протриматися при владі більше визначеного ними строку. Десятиріччями розмовляючи про транзит влади, вони втратили росію.

Використавши повною мірою можливості інформаційної ери і технологій маніпулювання масовою свідомістю, колективний путін перетворив свого персоніфікатора на якісно новий феномен вождя, який не потребує харизми, ідеології, єдиної політичної партії чи руху. «Це вождь епохи масової культури, — наголошує Д. Шушарін, — а не теорій, ідеологій і високого стилю» [35]. Доба всеохопного панування масової культури народила вождя-маску. Нині

[35] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Русский_тоталитаризм.html?hl=ru&id=j9gMDgAAQBAJ&redir_esc=y

це ще й вождь-пахан, можливий лише в суспільстві барачної культури. Тепер вже не лідер задає стандарти політичної культури і формує матричний образ «істиного арійця» / «справжнього рускаго», а навпаки — сам він підлаштовується під запити і уявлення маси. Звідси вся ця інтелектуальна, моральна і візуальна деградація. Тому змінюється, швидко трансформується колективне «обличчя» влади, й у ньому відбиваються не лише вікові зміни певних осіб, а й зрівняльна дія стандартів позиціонування на всіх рівнях корпоративної мережі. Згадаємо кадри з «малини» у фільмі «Калина красная»: зараз ми бачимо показані там типажі на позиціях спікера МЗС, його очільника, представника росії в ООН, зрештою — глави російської «держави».

Ця метаморфоза відбулася на початку 2020 р., коли йшла підготовка до «великого обнулення». Вона ознаменувалась виходом путіна на новий рівень прямого спілкування з «глибинним народом» шляхом хіба не щоденних виступів, коли він озвучив своє бачення чи не всіх складових життя, зокрема й культуру та історію. З'ясувалось, що йдеться про набір найфантастичніших уявлень гранично примітивного російського обивателя. Найстрашніше, що ця гримуча суміш неуцтва і пихи з неабияким самозадоволенням транслювалась людиною, яка за внесеними на розгляд поправками до Конституції наділялася майже необмеженими пожиттєвими повноваженнями! У відповідь... тиша. Відсутність жодної виразної реакції засвідчила — «путін не дискутабельний, його погляди на країну і світ не обговорюються. Їх можна і треба вивчати передусім з погляду можливих наслідків їхнього практичного втілення. Нинішній тоталітарний вождь не над масою, він і є маса» [36], — підсумував Д. Шушарін. Всесильним його робить те, що він, на відміну від попередників (Сталі-

[36] Там само.

на зокрема), не веде масу за собою, а «...йде за масами, деградує до їхнього рівня, залишаючи їх в зоні комфорту, незалежно від рівня і якості життя, не примушуючи їх працювати заради майбутнього, заколисуючи казками про славне минуле» [37].

Зауважимо, що масова людина рф не просто не потребувала «провідника» в майбутнє, вона відторгала його всіма фібрами душі (згадаємо, що жоден із харизматичних політиків росії не набув вагомої підтримки). Ресурс кліше харизматичного лідерства, здається, був вичерпаний саме Сталіним і комуністами. Пострадянська масова людина не бажала жодних героїчних вождів. Упродовж багатьох років на соціологічних опитуваннях вона демонструвала, що єдине її прагнення полягає в тому, щоби її лишили в спокої. Зруйнований зсередини / соціально скалічений колишній «гегемон» відвертої наруги чергового Данко не спроможний був сприйняти (саме тому він і відкинув лідерство лібералів і демократів). кремль вловив симптоми анархії і скористався ними. Однак зворотною стороною рівняння на «сіру» людину — носія сірої моралі і провінційного світогляду стало загальне культурне зубожіння, а на етапі фізичного старіння «еліт» ще й виродження політичного проєкту путінської росії. Вона трансформується у прискорено маразмуючу політію, що розкладається фізично і ментально. Приголомшливо низький стартовий рівень деградації перетворює процес на фантасмагорію, яка не вкладається в розуміння притомного світу. Але вона також унеможливлює пошук шляхів вирішення проблеми маразму росії. Її ж бо неможливо вирішити у рамках стереотипних геополітичних процедур та інституцій так само, як неможливо у терапевтичному відділенні віднови-ти функціональність агресивного маразматика.

[37] Там само.

Проте недооцінювати загрози, які він генерує з огляду на примітивізм уявлень тоталітарного натовпу, що його висунув, — самовбивче для світу. А втім, це досі відбувається.

Так увиразнюється наступний алгоритм тоталітаризму. Мало вилізти на верхівку владної піраміди — там треба втриматися, а для цього потрібно вийти за межі формату політичної конкуренції. Рівень репресивності системи тим часом зумовлений потребою постійного «прокошування» демографічного газону, яке має цілком прагматичне завдання — підтримувати в режимі функціональності демографічну базу тоталітаризму, «прополюючи» паростки лібералізму і демократії. Адміністративний ресурс і репресивні органи є універсальним інструментом затвердження спочатку персоналістського чи авторитарного режиму. Тоталітарним він може стати лише за умови досягнення тоталітарного консенсусу з населенням, яке розміняє власну свободу на незмінність системи. Усе просто.

Народ і тоталітарний консенсус. Масова підтримка гасел консервативної революції ставить країну на рейки тоталітарного транзиту. Починаючись як пошук високої ідеї для нової спільності, вона завершується тотальною десуб'єктивізацією і одинокістю (Х. Арендт) мешканців країни.

Ця тенденція насправді унаочнилася давно. Зокрема, концепт екзистенційного розуміння народу (*Das Dasein existiert völkisch*) — расистський та антисемітський за своєю природою, покладений в основу «четвертої політичної теорії» А. Дугіна. Взаємини між «народом» та індивідуумом у нього суто антагоністичні. І це цілком зрозуміло, бо в концепті тоталітаризму, як такого, нема і не може бути Я, нема і не може бути особистої мети, а є лише МИ і спільна доля — подолання екзистенціального ворога. Цю особливість оптики Дугіна / Хайдеггера Еммануель Файє називає «метаполітикою винищення». Популярність такого розуміння відносин влади і народу на вищих щаб-

лях російського політикуму постійно зростала. І навіть по майже сімдесяти роках еволюції дискурсу нацизму ворог цей фактично не змінився: у Хайдеггера — це ліберал у широкому сенсі, у Дугіна і колективного путіна — євроатлантист як носій шкідливої «єресі про індивідуума» [38].

На тлі нескінченних розмов про «золотий вік» і необхідність повернення до споконвічних традиційних цінностей насправді ідеться про інше — про створення нового типу людини з принципово новими потребами і соціальними реакціями. А крім того — про використання держави як інструмента витворення «нової людини» новоявленої тоталітарної системи. Про характеристики цього типу людини вже йшлося вище. Метою чинної влади в тоталітарній системі є введення її в той стан автоматизму реакцій, про який Дж. Орвелл писав: «Правовірність означає не мислення, а відсутність мислення. Правовірність — це неусвідомлений стан» [39].

Фюрер і німецький народ або національний лідер і «рускій мір» — суть частини спільного буття і спільної історичної долі / місії. Фюрер / лідер формує геополітичний порядок денний. Від народу натомість вимагається «жертовність і покірність» (у цьому випадку настанови співпадають чи не буквально). У такій системі йдеться не просто про народ, а народ із певними винятковими налаштуваннями і характеристиками: «німецька раса» (*deutsche Rasse*), «німецька сутність» (*deutsche Wesen*) Хайдеггера, російський народ-богоносець (Ільїна, Дугіна) і «російська політична культура» (Суркова). Історична місія в одному випадку — це «повна трансформація європейського світу під владою німецького народа» (Хайдеггер), в іншому — те

[38] Нацизм — в сердце мысли Хайдеггера. Интервью с Эммануэлем Файе. *Philosophy.ru*. URL: https://www.philosophy.ru/fk/fk-12/natsizm-v-serdtse-mysli-khaydeggera/

[39] Орвелл Дж. 1984. Київ: Вид-во Жупанського, 2015. С. 55.

саме, але на чолі з кремлем, або й знищення західноєвропейської цивілізації під рукою російського самодержця.

Алгоритм розлюднення і знеособлення масової людини тоталітарної системи вичерпно описаний Х. Аренд, нема потреби деталізувати його на прикладі рашистів. Зауважимо лише, що самобачення сучасних росіян і реальність є явищами онтологічно протилежними: самопроголошений «народом — переможцем нацизму» російський народ став народом-терористом, завойовником, опричником, чекістом, ґвалтівником, зрештою — несівною конструкцією тоталітарної системи, здатної на найстрашніші злочини проти людяності і геноцид.

Що ж розв'язує руки найжахливішим прагненням і знімає всі моральні обмеження на шляху їхнього досягнення?

Мілітаризований ідеологічний етніцизм, який ставить в епіцентр світогляду певний етнос (для цього застосовуються різні версії Міфу походження), наділяючи його винятковими расовими, моральними, духовними, інтелектуальними, культурними тощо характеристиками, на чому вибудовується презумпція: 1) богообраності; 2) месіанства [40]; 3) права на експансію; 4) права на геноцид.

Доволі часто цю опцію плутають із націоналізмом як таким, а термінологічну й методологічну гру використовують для політичної інструменталізації історії. Тим часом між расовою [41] теорією нацизму і універсалістською

[40] Ще «месіанський цинізм» (Ілья Кукулін).

[41] У масовому дискурсі сучасної росії транслюються і цілком екзотичні підходи до трактування проблеми расової належності і чистоти. У визначенні А. Дугіна неоєвразійська раса — категорія зі сфери духовності, а не генетичного походження. «Ненависть до Стрєлкова — це ненависть ворожої нам раси, не в біологічному смислі, а в духовному. Раси технологів, пройдисвітів, чиновників, маніпуляторів, торговців... Європа Нового часу — це результат перемоги раси торговців (капіталізм) над расою героїв (Середньовіччя). Стрєлков — це рускоє Середньовіччя». Див.: Абаринов Вла-

рамкою «рускаго міра» чимало спільного [42]: В основі обох перебуває міфічна свідомість, що живиться не лише окультизмом, а й паразитує на маніпуляції архетипічними установками населення.

В одному випадку йшлося про культ Одіна, віру в провидіння, вождя та рейху (передусім у появу нового Карла Великого), духів предків, яких можна пробудити і вони допоможуть у війні відтворити новий Рейх, а також про повернення цілої низки нехристиянських практик і уявлень. Масового поширення набуло уявлення про самознищення як вищий рівень насолоди та покарання за невідповідність великій місії (чим, зокрема, була спровокована хвиля масових самогубств не лише у нацистській верхівці, а й пересічних мешканців у квітні 1945 р.), фаталізм у ставленні до Німеччини як до константи буття («іншої Німеччини не буде, лише ця, і тобі не вдасться ані втекти від неї, ані прожити без неї» [43]). Поширеним був і культ героїв протоісторії (тобто квазіісторичних міфів). Для налагодження «прямого зв'язку» зі світом мертвих широко застосовували окультні практики, що мали «пробуджувати духів» у самих адептах нацизму (так трансформувались давні перекази про набуття надлюдських можливостей через надівання шкір звірів, поїдання вовчого серця [44] тощо). Публічні виступи фюрера перетворювались на масові шаманські дійства, десятки тисяч людей одночасно входили в транс і переживали екстаз.

димир. Корявый путь идеолога «Новороссии». *INFORESIST*. 26.09.2014. URL: https://inforesist.org/koryavyj-put-ideologa-novorosii/

[42] Там само.

[43] Кавтарадзе С.Д. Манипуляция архетипическим сознанием. Нацистская Германия. *Историческая психология и социология истории*. 2013. 1. С. 49–61 (С. 56).

[44] Чи не з такими практиками зіткнулися українці, які повідомляли про численні випадки садизму російських неонацистів чи «специфічний раціон» російських вояків у передмістях Києва навесні 2022 р.?

У наднаціональному і надетнокультурному конструкті «рускаго міра» спільність расового походження замінена умоглядною «русскостью», сповідуванням єдності поглядів на росію та її місце в світі, фігурально — своєрідним «тестом путіна / «рускаго міра», який на етапі тактичного розширення неототалітарної імперії покликаний максимально поширити цільову аудиторію проєкту. У ньому «центром зборки» стає ідея руйнування світу на основі його заперечення як такого, а етнічне і расове походження позірно відходять на другий план (що доволі оманливо, оскільки і антисемітизм, і расизм є родовою відзнакою чорносотенства, що перебуває в основі «рускаго міра»). Та оскільки це допомагає залучити до проєкту дестабілізації світу максимальну кількість деструктивних сил, відбувається його подальша ідейна ерозія. Дезактивація «попутників» переноситься на наступний етап конфлікту. Вони мають бути «зачищені» так само, як це зроблено з рушійними силами «східної / руской весни».

Ідея «життєвого простору» трансформується спочатку в ідею «неділимості росії», згодом в ідею «рускаго міра», а нині — відновлення СРСР. Теза вищості власного народу (нагадаємо, що німці також вважали данців і норвежців інтегральною частиною германської нації) — у його винятковe право не лише на територію сусідніх народів, їхню культуру та історію, а й на саме їхнє існування — етнічне розчинення (асиміляцію) в російському народі.

Розмірковуючи над цими трансформаціями, М. Епштейн запропонував кілька нових термінів, які окреслюють форми оприявлення манії величі «рускаго міра»: «святобєсіє» (суміш фанатизму з фарисейством, нарцисизмом і садизмом; бажання більше за інших догодити богу, віра в те, що саме його віра краща, істинніша за інші, як і служіння [45]);

[45] Эпштейн М. Русский антимир. С. 119.

«каїнізм» — форма теократії, яка береться вершити долю людства, оскільки вважає, що Господь сам не справляється» [46]. Ідеться про нову історичну версію явища, що свого часу З. Гіппіус назвала (це стосувалося книги І. Ільїна) «воєнно-польовим православ'ям». Іншими словами — нову історичну версію мутаційного злиття опричнини та інквізиції.

У системі координат рашизму знайшовся й свій «гнаний народ», який підлягає знищенню в якийсь зі способів. На найвищому рівні українці та Україна отримали ультиматум із пропозицією «розчинитися» у часі і просторі. Так само як нацисти стосовно євреїв, рашисти стосовно українців неодноразово твердили, що їм нема місця в світі майбутнього, в «руском міре». Хоча і Софія Київська, і три лаври, розташовані на українських теренах (для порівняння: на всю рф їх лише дві), мислилися інтегральною частиною росії сучасної і росії майбутньої. Православні святині і територія, де зародилося російське православ'я — але без людей, народу, нації, укорінених у ній понад тисячу років — такою є візія кремля. Україна як Малоросія без українців — таким мислився ідеал колективного путіна, втілювати який заповзялися через так звану СВО.

Позиція очільника кремля еволюціонувала від довірчих «нашіптувань» Бушу-молодшому про штучність України і більш ніж промовистого інтерв'ю Оліверу Стоуну [47], де він заявив, що росіяни і українці — то один народ, до фактичної відмови в праві на існування кільком десяткам мільйонів людей, на підставі, що «він так вважає». Насправді «остаточне вирішення українського питання було одним із «пакетних» завдань путінського транзиту — за-

[46] Там само. С. 120.

[47] Интервью Оливеру Стоуну. 19 июля 2019 года, Москва, Кремль. Президент России. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/61057

міть вирішення завдань посттоталітарної трансформації соціуму і державного апарату група осіб, безпосередньо причетних до операції «спадкоємець», працювала над стратегією реінкарнації імперії. Український психоз, Україна як нав'язлива ідея кремля, дегуманізація українців і дискредитація України як держави впродовж десятиліть правили за основний інструмент тоталітарного розвороту росії. Прищеплюючи зверхність, а потім і ненависть до українців, кремль перетворив росіян на рій знавіснілих шершнів, сфокусованих на ідеї знищення суверенітету України. Отже, у системі координат доктрини «рускаго міра» / рашизму Україна перетворена на *Unterrussland*, українська мова — на *Untersprache*, а українці — на недоросіян (Д. Шушарін).

Так само токсичним і патологічним нині є антиамеріканізм, успадкований путінською росією від СРСР і піднятий нею на якісно нову висоту — суто расистську, — як категоричне заперечення усієї нації, її способу життя, культури, ідеалів, історії, віри тощо. Як зауважив Д. Шушарін, «ядром російської самосвідомості вже кілька десятиріч є бажання бути американцем. Це ненависть двійника, що не відбувся» [48].

Проте цього виявилося мало. Натхненні мареннями А. Дугіна і А. Проханова, рашисти дійшли до уславлення знищення як такого. На наших очах відбувається вибухова активізація криптофашизоїдних настанов, що виявляються в ідеї не просто покращення світу, хоч і шляхом антигуманних, або й відверто асенізаційних заходів, до якоїсь визначеної ідеальної форми (як це було, скажімо, з нацистами), а постановка питання про знищення світу як такого.

Це прагнення як принципово нове відзначає й М. Епштейн, пропонуючи додати до сучасного філософського

[48] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Русский_тоталитаризм.html?hl=ru&id=j9gMDgAAQBAJ&redir_esc=y

словника поняття онтоциду. «...Онтоцид (від давньогрец. *on*, *ontos* — буття + *cide*, вбивство) — тотальне знищення всього сущого, війна з буттям як таким. Геноцид, зооцид, екоцид — лише частинні вияви онтоциду. Ворожість до буття як такого лежить в основі низки релігійних і політичних рухів, таких як гностицизм, почасти старообрядництво, євразійство, фашизм, рашизм... Світ лежить во злі чи захоплений Сатаною — а значить підлягає знищенню» [49], — на всі лади впроваджує цю думку рашизм. Повсякчасні символічні удари, зокрема нанесений напередодні Великодня — 23 квітня 2022 р. по Одесі, під час якого сталося чи не ритуальне вбивство трьох поколінь жінок однієї родини — тримісячної Кіри, її мами Валерії та бабусі — стають звичними атрибутами державних окультних практик. Триєдине материнське вбивство наступного дня в своїй великодній промові висвятив патріарх Кирил. На випущених по українських містах у ці дні ракетах і снарядах рашисти писали українцям вітання з Великоднем.

Годі уявити більше святотатство.

Утім, це давно нікого не дивує, бо завданням російського тоталітаризму є знищення України, і перемогу свою кремль, на відміну від Вашингтона, розуміє не як унормування воєнного конфлікту, закріпленого у мирних договорах. Перемога для нього полягає в фізичному знищенні України, перетворенні її на територію, непридатну для життя, суттєве зменшення чисельності населення. Іншими словами — унеможливлення подальшої модернізації України і української нації. Зупинка її історичного поступу. Це програма мінімум. Але є ще і програма максимум — знищення ліберально-демократичного світу загалом. Знищення України є першим тактичним кроком виконавців цієї стратегії.

[49] Эпштейн М. Русский антимир. С. 30.

У цьому сенсі путіністи на теренах України демонструють просто таки вражаючі зразки ненависті до Землі і Людства: поруйновані міські агломерації Донбасу, мертва промисловість, зупинка шахт, зневоднення, фатальне забруднення і знищення чорноземів степової України, тепер — підрив Каховської греблі і ГЕС, що спричинило найбільшу в поточному столітті екологічну катастрофу в Європі… де там нацистам, які вантажили у вагони українські чорноземи і намагалися їх вивезти до Німеччини! Куди там варварам — ті не знищували тварин і людей під корінь, понад те — поклонялися природі, звеличуючи її в своїх культах! Діяння росіян на українських теренах мають аналоги лише з їхніми ж діяннями в Сирії, Афганістані, Африці, Грузії, Осетії, Абхазії… У низці ними ж створених війн і конфліктів. Але, видається, в Україні вони перевершили самих себе.

Атомізація соціуму, що унеможливлює формування хоч якоїсь оформленої масової протидії людожерській політиці режиму, вже стала доконаним фактом. Значною мірою прискоренню цієї трансформації посприяла коронавірусна криза, яка була її каталізатором. Упродовж 2022 р. найідеалістичніше налаштовані політики і експерти, які очікували живої реакції від російського населення на нічим не спровоковану агресію проти України і геноцидальні практики її здійснення, мусили визнати безпідставність своїх очікувань.

Це не означає, що соціальна база тоталітарної системи є стовідсотковою, що геть відсутні люди, які є носіями гуманістичних, демократичних і ліберальних сенсів. Це означає, що їхня частка в соціумі критично мала, а самі вони залишаються абсолютно безсилими посеред моря масової тоталітарної стихії, мілітаристського психозу.

Цю ситуацію доволі точно описав соціолог Григорій Юдін: «Коли між нами зруйновані зв'язки, коли в будь-якій компанії розмовляти на «небезпечні теми» некомфортно і глупо, коли єдиним джерелом інформації про сусідів вияв-

ляються опитування суспільної думки — тоді кожен відчуває себе посеред ворожої, тупої і озлобленої маси. У неї можна влитись, притулитись до її сили. Від неї можна триматись подалі, відчуваючи свою зверхність і досвіченість. Їй можна протистояти, набравшись зухвалості. Але з нею не можна розмовляти, не можна суперечити. Вона все одно давить. Вона напливає і загрожує. Вона є нездоланною силою — навіть попри те, що її не існує» [50].

Засадничою проблемою сучасної росії (і це відзначають чимало дослідників) є не просто відсутність візії майбутнього і плану-проспекту руху, а відсутність культурної платформи для розбудови майбутнього «з самих себе» — тобто на основі свого наповнення, іншими словами — свого власного життєвого, культурного, компетентнісного і ціннісного багажу. Його нема — замість нього ерзаци зі «старих пісень про головне». В основі безвольового дрейфу росіян, словами Міраба Мармардашвілі, лежить іншонемислення (рос. инаконемыслие).

Це викликає чергову хворобу: **одержимість минулим** і домінування **консервативного порядку денного** («традиционные ценности»). Цей критерій нині є найбільш «незручним» У діагностиці сутності путінського режиму, що й не дивно. Про яку традиційність, чи то властиво російську консервативну традицію в строго методологічному сенсі можна міркувати? Про жодну. І проблема не в тому, що короткі ряди історичної традиції в усіх їхніх соціальних і політичних проєкціях унеможливлюють теоретичні узагальнення, проблема не в методологічних розламах як таких, а в тому, що росія зліплена з ідеологемних навіть не бульбашок — порожніх сутнісно монем, що робить усю

[50] Увы, дело не в русских. Социолог Григорий Юдин — о моральной ответственнности лидеров Запада за войну в Украине. *Meduza*. 01.07.2022. URL: https://meduza.io/feature/2022/07/01/uvy-delo-ne-v-russkih

її ментальну систему порожньою конструкцією. кремль багато говорить про збереження умоглядних традицій, не розшифровуючи, про які традиції ідеться: російської дєрєвні, імперських провінцій, царської москви, імперського Санкт-Петербурга, більшовицького кремля, сталінського термідору, брежнєвського застою, чи банально — російських чекістів як наскрізної нитки владного механізму? А це і є фактично основним екзистенційним питанням нині. Про які традиції мова? Маємо всі підстави вважати, що під парасолькою «традиційних цінностей» бачимо сконструйований Ільїним — Дугіним — Прохановим — Зинов'євим квазіінтелектуальний покруч, який є витвором «філософії» смерті. Традиція як така в росії не існує вже понад сто років. Понад те — росія з завидною настійливістю «обнулює» кожен попередній етап і властиві йому традиції зі зміною властителя. Це простір, вирваний з корінням із попереднього метафізичного та метакультурного ґрунту, і «підвішений» у безінтелектуальному і позадуховному вакуумі. Ефект «підвішеності» утворився внаслідок одержавлення більшовиками царини творення культури і культурних стандартів, з одного боку, і знищення питомої народності через нищення села як соціального феномену, і маргіналізацію селянства, з іншого. У такий спосіб масова радянська людина перетворилася з творця культури на споживача і транслятора штучних культурних конструктів, що зрештою за кілька поколінь призвело до акультурації та денаціоналізації демографічного субстрату рф. Збереження низки консервативних регіональних анклавів, які також зупинені в своєму культурному поступі, щоправда існуючи в автономних етнокультурних бульбашках і відчуваючи усе більший асиміляційний тиск масового культурного ерзацсередовища, заклали майбутні зони етнічної тектоніки.

30 років, замість того аби паросток за паростком зрощувати нові «зони росту», росіяни намагалися регенерува-

ти з попелу росію, яка давно померла. Вони цього не розуміють. Звідси — хвороблива залежність від класичної російської літератури, філософії, історіографії, з якими, не розуміючи історичного і культурного контексту, ці носії ментальної матриці «гопника» не знають, що робити. З таким само завзяттям вони б могли взяти за основу «повернення традицій» письмен майя чи єгипетських петрогліфів. Результат був би той самий. Бо культура — це передусім щоденні практики, а не мистецькі артефакти. Окуляри в руках мавпи — цікавий сюжет для, скажімо, байки Крилова, але не підстава цивілізаційного ривка сучасності.

Нездатну до модернізації тоталітарну масу з подачі влади під заклики до чистоти традиційних цінностей і повернення до історичних коренів відкидає в соціальну архаїку. Користувачі гаджетів останніх версій практикують не лише Інтернет-банкінг і нові форми спілкування в глобальних мережах, а й новопосталий *культ предків*, який подається у вигляді офіційного історичного наративу і офіційної політики пам'яті. Уже давно триває створення альтернативної історії, і культ нерухомого історичного часу — це незмінність режиму. Наголосимо: тоталітарна версія традиціоналізму це не традиціоналізм у світовому значенні, бо в останньому й мови немає про незмінність вождя та його кліки, це незмінність звичаєвого права і побутової культури. Натомість у тоталітарній системі традиціоналізм є ідеологемою, однією з багатьох, що допомагають структурувати масову свідомість за визначеними владою параметрами. Цей квазітрадиціоналізм переходить здорову межу і набирає форми девіації — *некрофілії*, коли життя, як таке, а ще більшою мірою повноцінне, щасливе, красиве і заможне життя, викликає ненависть, агресію і нестримне бажання його знищити (ілюстрацій цього психічного відхилення, на жаль, надто багато, аби ігнорувати: понівечені Чернігівщина, Сумщина, Київщина, Харківщина, Маріуполь, Херсон-

щина, зрештою — відео із садистськими катуваннями українських солдатів, цинічна страта військовополонених в Оленівці тощо). Власне, ця ненависть до нормального життя психічно здорових людей є наріжною для ненависті до узагальненого образу Заходу та України як його проєкції.

Усе частіше доходить аж до лобіювання некрократії. Чого лише варті озвучені директором Інституту економічних стратегій РАН Алєксандром Агєєвим на конференції «Віра і справи: соціальна відповідальність бізнесу» (Петербург, 2016 р.) законодавчо закріплені електоральні права 27 млн радянських громадян, які загинули під час Великої вітчизняної війни, або й кількох попередніх поколінь росіян («електоральне, політично мотивоване воскресіння» — М. Епштейн), оскільки вони ніби мають право «впливати на поточні події, що є продовженням їхнього власного життя» [51]. Сюжетам, які продукує сучасна росія, позаздрив би сам Кафка — пропозицію для живих поступитися електоральними і громадянськими правами на користь померлих озвучує не «ясновидиця», «спадковий медіум», циганка Аза чи хтось на кшалт, цю світлу думку озвучує очільник кількох наукових інституцій, доктор економічних наук, професор московського державного інституту міжнародних відносин (рос. — МГИМО).

У своїй останній книжці М. Епштейн відзначає низку проявів «одержимості смертю», «смєртобєсія», що вийшло на простір масової культури, породивши «кентаврів життєсмерті», «гроболюдей» [52] тощо. За його ж висновком (питомо підкріпленим фактографічно), «культ смерті в росії є істинно масовим обрядом, вищою формою патріотизму» [53].

---

[51] Эпштейн М. Русский антимир. С. 22–23.

[52] Там само. С. 25.

[53] Там само. С. 26.

Смертоносним бастардом «смєртобєсія» є все очевидніша і безсоромніша геноцидарна складова стосовно визначених унтерменшів та онтологічного ворога. Знищення їх як таких — повне чи принаймні часткове — править за національну ідею фікс і охоплює найширші верстви населення. Зрозуміло, що відбувається це завдяки невпинному «прокачуванню м'яза ненависті» пропагандистами всіх мастей (тут потужну роль відіграють не лише медіа, а й псевдонауковці, які посилюють геноцидарні тези пропаганди позірними «науковими обґрунтуваннями»). Нормалізація геноциду стосовно українців спостерігається вже не перше десятиріччя, зокрема й у вищих владних ешелонах у виразах на кшталт: «недоукраїна — і не країна зовсім... шматочки росії, названі Україною в кордонах 1991 року, — просто непорозуміння, народжене розпадом Союзу ССР» (Д. Медведєв), «вирішити українське питання раз і назавжди» (Д. Рогозін), «нема такої нації — українці, нема такої держави — Україна», «Україна — це анти-росія» (в. путін), слід «закрити проєкт Україна», не вибираючи методів, «українська мова перетворилася на форму русофобії» (Н. Міхалков) тощо [54], російські високопосадовці геноцидальну щодо українців риторику демонструють постійно [55]. Утім, найзнаковішим явищем цього мейнстріму стала нашуміла стаття Т. Сергєйцева «Что Россия должна сделать с Украи-

[54] Докладніше див.: Призывы к геноциду в отношении украинцев в российской и белорусской пропаганде. Опыт документирования и систематизации. С. 18—21. *ISANS*. Май 2023. URL: https://isans.org/wp-content/uploads/2023/05/incitement-to-genocide_report_isans_may-2023_rus_final.pdf

[55] Оновлюваний контент її виявів див.: Епт Клара. Риторика Росії проти України, спрямована на винищення: підбірка. Оновлено з останніми доповненнями. Just Security. 14.02.2023. URL: https://www.justsecurity.org/81797/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection-ua/

ной» [56], яку дослідники *ISANS* (*The International Strategic Action Network for Security*) влучно назвали маніфестом геноциду. І цілком обґрунтовано, адже Сергєйцев чи не першим використав поняття «денацифікація» і «деукраїнізація» як синонімічні: «Денацифікація неминуче буде і деукраїнізацією — відмовою від розпочатого ще радянською владою масштабного штучного роздування етнічного компонента самоідентифікації населення територій історичних Малоросії і Новоросії».

На цьому фундаменті розбудовується ціла інфраструктура ненависті: образ ворога і мова ненависті. Нині в епіцентрі цієї конструкції перебувають колективний Захід і Україна (як антиросія, альтер-его росії), поки що на маргінесі — «націонал-зрадники» (путін). Параноїдальний тип мислення — ворог стискає кільце навколо кордонів росії; вона є осадженою фортецею, змушеною нападати першою, аби упередити напад на неї; росія веде справедливу народну війну проти укронацистів і ліберастів, наносить удари лише по військових об'єктах; щоденні ракетні удари по мирних містах України — то глобальна інформаційна війна проти росії з метою «знеславити»; підрив Каховської ГЕС та її греблі — це диверсійна акція Київської хунти тощо — перетворюється на норму існування обивателя. Відверто геноцидні наміри влади стають частиною його особистісних налаштувань і не викликають жодного дисонансу, він практично не помічає того, що за фасадом путінської / дугінської концепції «багатополярного світу» насправді приховується інструкція поетапного знищення західноєвропейської цивілізації як такої: від ідеї таврування і дегуманізації європейців («ми можемо любити Європу

[56] Сергейцев Тимофей. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА «Новости»*. 03.04.2022. URL: https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html

тільки так, як чужих невиліковних хворих, як прокажених, як покидьків, як злочинців, як непотріб (рос. мразь)[57]» до ідеї створення спеціальних гетто для «атлантистів», що є екзистенційним типом, який підлягає вигнанню («антлантичне гетто», «гетто для хворих»), до настанов створювати для українців (учителів, переміщених осіб, дітей) фільтраційні і виховні табори (фактично концтабори), до ідей про «змивання України в море» — вже ніщо не викликає жодно живої реакції живої душі. Ми можемо умотивовано стверджувати — геноцид стосовно українців нормалізований у масовій свідомості рашистів. У цій ситуації створення «фабрик смерті» стримують лише Збройні сили України.

Це розмова саме про знищення, за останніми «оцінками» пропагандистів ненависті з офіційних медіа, двохп'яти мільйонів українців чи то десятої частини населення України[58]. Наголосимо — давно вже не йдеться про знищення лише представників певних політичних сил правого спектра, політичного керівництва і силових структур України. Ні — це про всіх громадян України (без урахування етнічного походження), які не бажають добровільно стати частиною проєкту «рускаго міра» і визнати себе рускімі, тобто — рашистами[59].

Тож доводиться нагадувати: масове поширення некрофілії є не просто загрозливим симптомом, воно є симптомом переходу тоталітарної системи на новий рівень роз-

---

[57] Дугин А. Интеграция Запад в Евразию (нисхождение в ад). В кн.: Четвертая политическая теория. Глава XI. 2009.

[58] Призывы к геноциду в отношении украинцев в российской и белорусской пропаганде. Опыт документирования и систематизации. С. 14. *ISANS.* Май 2023. URL: https://isans.org/wp-content/uploads/2023/05/incitement-to-genocide_report_isans_may-2023_rus_final.pdf

[59] Нагадаємо, що в квітні 2023 р. ПАРЄ і в травні 2023 р. Парламентська асамблея НАТО визнали дії рф в Україні геноцидом.

люднення. Про масове психічне здоров'я і не згадуємо — у здоровому суспільстві існує баланс культури життя і вмирання, що виявляється в низці складників, зокрема у вивіреному тисячоліттями людської цивілізації ставленням до живої людини і мертвого тіла. Тим часом ставлення росіян до своїх і чужих мертвих — не міфічних ніколи небачених предків, а ще нещодавно живих солдатів і мирних громадян, показові садистичні казні, глум над живими і мертвими, перетворення смерті на шоу, поширення такого контенту соцмережами, а також реакція на нього пересічних росіян і влади, засвідчують — тоталітарна росія перетнула межу дегуманізації. Вождь цього племені особисто пропагує культуру вмирання [60]. До того ж він нормалізує сотні тисяч жертв, застосування зброї масового ураження, геноцид, екоцид, урбіцид, голодомор, терор голодом, ракетний терор, викрадення і перевиховання дітей тощо. Водночас сам він хоче жити вічно і добре.

Останнім часом некрофілія не лише кремля, а й його адептів і виконавців набула форми поганських людських жертвоприношень, які, що важливо, находять піднесений відгук у масової путінської людини.

Похідною від некрофілії є постійно генерована воронка ресентименту, яка десятиріччями виварює смисли міфу про втрачений «золотий вік» імперії, а це своєю чергою самовідтворює незнищенний реваншизм, який перебуває в основі агресивної зовнішньої політики і систематичної агресії рф у низці регіонів світу.

Історична політика вже давно і цілком усвідомлено трансформована кремлем у провідний інструмент зрощування демографічної бази тоталітаризму. Саме тому, взявши під повний контроль історичну науку і освітню систе-

[60] Крокинская Ольга. Время повседневности и время событий. 15.07.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=2_v5DFckaXU

му, чинна влада *не просто заборонила історичний ревізіонізм, а успішно здійснила свою власну політтехнологічну версію ревізіонізму, перетворивши історичну політику на матрицю масової свідомості, своєрідний «прес» для витворення масової людини з природних «болванок»*.

Ноу-хау росії — політична інструменталізація історії / минулого в системі координат інформаційної ери, яка призвела до маразматизації російського політичного проєкту (наступна фаза вибіркової історичної амнезії). Культ предків замінив культ офіційного, дозволеного на вищому рівні, минулого. Вождь стає істориком № 1, офіційний історичний наратив — інструментом масової ментальної інвалідизації.

Рання ідеологізація, індокринація молодого покоління і об'єднання їх навколо владного порядку денного, як і нацьковування на певні цілі, переноситься в мережі, «прокачується» заходами на кшталт тренінгів. Тож тепер вже не лише через офіційні медіа та канали, а й через соціальну рекламу і мережі (на позір навіть опозиційно налаштовані) формуються хибна солідарність (передовсім навколо негативного порядку денного, а це також має далекосяжний деструктивний ефект, оскільки привчає людей солідаризуватися в рамках хейтингу і трансляції потоків ненависті), хибна суб'єктність («належність до зграї»), зрештою — хибна ідентичність і хибна історична свідомість, що перетворює мільйони обивателів і молодого покоління на заручників антиутопії, які переживають нескінченний День бабака в світі нескінченної війни всіх проти всіх.

Похідним від масштабованої некрофілії є також культ сили, а від нього — культ влади, які в тоталітарній системі є мірилом усього.

Ортега-і-Гассет вважав особливий тип європейської людини («яка не бажає ні визнавати, ні доводити правоту, а налаштована просто-напросто нав'язати свою волю.

Ось що нове — право не бути правим, право на свавілля» [61]), відповідальною за встановлення тоталітаризму. Апеляція до насильства і нетерпимості постає через неспроможність вести діалог і доходити компромісів. У середовищі носіїв тоталітарної свідомості спілкування замінює дія насамперед насильницька [62].

Необмежена влада і право на масовий терор є альфою і омегою тоталітарної системи. Культ сили, доведений до культу насильства як такого, виявляється як в естетиці влади (маскулінний образ вождя, його найближчого оточення, «воїна світла» та його сім'ї армії, органів держбезпеки), так і в запровадженні вертикальної воєнізації. У рф шаленим темпом відбувається мілітаризація шкільної освіти. Рушійною силою її став створений за ініціативою С. Шойгу всеросійський дитячо-юнацький воєнно-патріотичний рух «Юнармія» (29 липня 2016 р.) — російський відповідник «Гітлерюгенд». На відміну від нацистського прототипу, що від 1940 р. на засадах обов'язковості охоплював приблизно 80 % німецьких підлітків, російський відповідник береться за дітей з раннього віку — від восьми років. Наразі рух «покриває» орієнтовано 3 % російських дітей і молоді, однак юнармійці вже масово воюють і гинуть в Україні. Загиблих юнармійців пропагують як взірці для наслідування. Подібно до комунобільшовицьких ікон й історичних міфів вони стають на потужним інструментом пропагандистської обробки дітей, що позначиться катастрофічними наслідками для їхньої психіки і не / життя.

---

[61] Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. С. 70.

[62] Філософ вважав, що в такий спосіб долається проблема відсутності реальної підтримки влади (тобто відсутність суспільного договору). Суспільну думку він метафорично називав історичною / політичною гравітацією, що забезпечує відносини владарювання / державного управління: «відсутність суспільної думки надолужується насильством. Останнє є лише сурогатом першого». Там само. С. 120.

Ноу-хау росії — легітимація і культ кримінального насильства, перетворення панівної верстви на носія кримінальної культури і бравування нею. Кримінальні етика та естетика, власне, стали інструментом легітимізації режиму у всіх його інституційних формах (від силових структур до МЗС, спікер якого роками виступає в образі пахана воровської малини). Ідеться про «тотальний розвал етичної системи» [63], і якщо в зразкових західних тоталітарних системах руйнування це відбувалось на ідеологічних засадах, то в сучасній рф — на засадах безідейності і аморальності як таких. У цьому є незаперечний внесок путінської росії в «скарбницю» світового тоталітаризму. Рашистська росія перевершила на голову комунобільшовизм, який здавався нездоланною межею цинізму та антигуманності. Х. Ортега-і-Гасет, коли ще були невідомі перспективи більшовизму [64], про саму ідею комунізму, яка лежала, хоч і в спотвореному вигляді, в основі радянського комунобільшовизму, зауважував: «комунізм — це вкрай дивна моральність, але це моральність» [65].

Аморальність оприявнилась як нова етична основа тоталітарної росії, до того ж базовою матрицею аморалізму є заперечувальна за своєю суттю кримінальна етика. Вона і протезувала знищену (пост)радянську етику, ставши основою нового суспільного договору. Натомість сформований тоталітарний консенсус: на вершині соціальної піра-

---

[63] Террор мирного населения в Украине стал настоящим шоком. Почему российская армия совершает все эти зверства? Эти люди были жестокими всегда или такими их сделала война? Даем сложный ответ на сложный вопрос. *Meduza*. 05.06.2022. URL: https://meduza.io/feature/2022/06/05/terror-mirnogo-naseleniya-v-ukraine-stal-nastoyaschim-shokom-pochemu-rossiyskaya-armiya-sovershaet-vse-eti-zverstva

[64] Тексти, що лягли в основу праці «Повстання мас», написано впродовж 1926—1930 рр.

[65] Ортега-і-Гассет. Восстание масс. С. 178.

міди перебуває особа, яка прийшла до влади у протиправовий спосіб, утримує владу понад двадцять років, постійно ґвалтуючи право, постійно бреше, ніколи не дотримується даного слова, має кілька коханок і народжених від них позашлюбних дітей, але пропагує традиційні цінності, сконцентрувала у своїх руках неймовірний обсяг владних повноважень задовго до того, як закріпила це у Конституції, є взірцем незаконного збагачення, спотворила історію власної держави і сусідніх країн (зокрема України), розв'язала геноцидарну за своїм спрямуванням війну, апелюючи до зобов'язань «старшого брата» і паразитуючи на стереотипах християнства, абсолютно позбавлена ентропії та, власне, уявлення про реальний світ.

Те, що «глибинний народ» самоідентифікує себе саме з таким лідером, свідчить про катастрофічну моральну порожнечу передусім самих росіян, тієї масової людини, для якої путін є мірилом успіху і втіленням росії. Адже на його тлі навіть Гітлер, статки якого формувались із продажів «Майн камф» (хоч і адміністративно зумовлених), здається поміркованим благочестивим психопатом, не позбавленим певних ціннісних налаштувань.

росіянам вдалось хірургічно видалити цінності з системи координат життєвих налаштувань. Саме своєю постаттю колективний путін (ідеться ж бо не лише про першу особу, а й усю його свиту) проголошує — роби, що хочеш і можеш, межа свавілля і вседозволеності відсутня. А це своєю чергою засвідчує: масова людина є носієм матриці безмежного цинізму і аморалізму, для них «бєспрєдєл» є прийнятною нормою, а моральність, навпаки, діє як світло на вампірів.

Визнаючи цю страхітливу трансформацію, російський інформаційний ресурс «Медуза» у згаданому вище матеріалі в червні минулого року узагальнював: «Таке суспільство парадоксальним чином поєднує в собі почуття нарцисизму і приниженості, байдужість до іншого і бажання

добитися від цього іншого справедливості і поваги до себе. Саме воно водночас не бажає боротися за справедливість, не готове проявити ні до кого повагу. І якщо звести самовідчуття такої спільності до простої фрази, то вийде щось на кшталт: "Довіряти нікому не можна, а світ є несправедливим. Тому я можу поводитися як завгодно, *я маю право на все*"».

Екзистенційну кризу таке середовище намагається вирішити не працюючи над собою і внутрішніми суперечностями в системі, а коштом винесення «екзистенціального вибуху» назовні. Простіше кажучи — шляхом розбиття люстерка, в якому потворність чинної системи відображається в усіх деталях. І відбувається тотальна аморалізація: пересічний обиватель втрачає морально-етичну рамку, яка доти, здавалося б вправно виконувала свою функцію. У ситуації вибору без вибору — «росія або решта світу / Україна», в яку населення рф загнано кремлем, мораль відключається. Добропорядні матері і дружини-росіянки не просто схвалюють вбивства українських дітей і їхніх матерів, а й заохочують своїх чоловіків це робити. І не відчувають жодного морального дискомфорту.

Одна з недавніх статей російського вигнанницького ресурсу «Медуза» виявляє нові грані морально-етичної руїни росіян, навіть тих, які активно транслюють свою антивоєнну позицію. Словами 31-річного москвича-програміста Алєксєя: «Як я можу тепер бути проти, якщо і так всі прекрасно розуміють, що буде, якщо чинна влада програє?» [66]. Згідно

[66] Даже некоторые читатели «Медузы» оправдывают вторжение в Украину. Мы попросили их объяснить почему. Вот что из этого вышло. Многие эти письма физически больно читать. Тем не менее мы считаем их важным документом. *Медуза.* 03.06.2023. URL: https://meduza.io/feature/2023/06/03/dazhe-nekotorye-chitateli-meduzy-opravdyvayut-vtorzhenie-v-ukrainu-my-poprosili-ih-ob-yasnit-pochemu-vot-chto-iz-etogo-vyshlo?fbclid=IwAR14PZKcVGp3lNkjFL9r6W5YOXuOKymqjFV2OC2XzfmvkCTAx0EMnY8Dp1I

з останніми соціологічними дослідженнями масова людина не просто вимушено дрейфує в офіційному руслі «війни до переможного кінця», а бравує своїм конформізмом. Заперечення злочину росії проти України, заперечення злочинної нічим не спричиненої війни і людоненависницьких методів її ведення, заперечення і водночас підтримка геноцидальних практик кремля зараз є усвідомленою формою вирішення моральної дилеми на користь злочинного вибору. «Глибинний народ» став подільником і співучасником кремля, хоч поки що не усвідомлює цього. Опції «заперечення» і «брехня» підтримують ілюзію правильного вибору. Але насправді саме зараз «глибинний народ» дрейфує від масового психозу до масової психопатії та «екстерналізації провини». Одним із найвиразніших симптомів того, що режим із персоналістського й авторитарного перейшов у форму диктатури, а суспільство і лад стали тоталітарними, є подолання межі між негативною мобілізацією та мілітаристським психозом (див. комент. с. 302), коли соціум перетворюється на зграю вбивць, ладних вбивати, не роздумуючи.

«Для того, щоб представити свої вчинки раціональними, обґрунтованими та єдино вірними, і перекласти провину на інших людей, психопату потрібна цілісна, ідеологічно та світоглядно обґрунтована картина реальності, яку б можна було представити оточенню (принаймні своїм однодумцям і послідовникам)», — зауважує Михайло Міщенко [67]. За відсутності офіційно проголошеної ідеології цю функцію виконує тотальна всеохопна брехня.

Брехня є універсальною скріпою тоталітарної симфонії між диктатором, владною вертикаллю і народом, яка ніве-

[67] Міщенко Михайло. Картина світу для негідника. *Український інтерес.* 26.07.2022. URL: https://uain.press/articles/kartina-svitu-dlya-negidnika-1646783

лює суперечності між світами ідей, ментальних та ідеологічних конструктів і реальністю. Брехня (у яку трансформується пропаганда) дає змогу протезувати будь-які діри свідомості та «вирви» колективного розуму і совісті. Побічним продуктом *масової індокринації* є хронічний когнітивний дисонанс і відповідно галопуюча моральна деградація тоталітарного суспільства. А основним наслідком — руйнування особистості й ментального здоров'я адепта тоталітарної свідомості. Шанси на перетворення людини на довічного морального інваліда стрімко приростають тим більше, що опція стабілізації через духовні практики «вимкнена» внаслідок індокринації церков (прикладів, на жаль, чимало не лише в РПЦ, а й у решті конфесій — зокрема мусульман).

Універсалістський за своїм спрямуванням процес знищення соціальних інститутів та інституцій дістався російського релігійного простору чи не одним із перших. Упродовж 2022 р. «сформувалась ціла субкультура Z-православ'я. Про це свідчать мережа телеграмканалів, телепередачі, хресні ходи з георгіївськими стрічками під співи «Катюші», червоний прапор із ликом Спаса Нерукотворного, який розвозять разом із гуманітарною допомогою по окупованих територіях. Воєнне духовенство і священики їдуть на фронт, займаються агітацією, беруть участь у боях і гинуть» [68], — підсумовує Ксенія Лученко.

У подібних ритуально-магічних діях, позбавлених богословського і світського сенсу, оприявнюється не лише хворобливе зростання церковної і світської влади, а й їхні поганство і побутовий магізм — оприявлювані у самоочевидному фетишизмі та обрядовості, що протезують прав-

[68] Лученко Ксения. Мистический менеджмент войны. Зачем РПЦ передают «Троицу» Рублева. *Carnegie Endowment For International Peace*. 31.05.2023. URL: https://carnegieendowment.org/politika/89844?fbclid=IwAR2yy6tm7sJ2ocCKj7junOij64uD74-bp-E9-AcdainYfNc9-m043Ro2LhE

диве духовне життя. Чимдалі очевиднішим стає, що за фасадом переродженої РПЦ, православним дизайном і лексикою приховується не просто глум над православ'ям, не етнофілетизм, а нова версія тоталітарної апокаліптичної секти, що гібридизувала низку архаїчних етнічних та езотеричних практик, зокрема, як слушно зауважила К. Лученко, варіації «езотеричної нумерології, яка паразитує на традиційних християнських цінностях». Такий собі природній наслідок гібридизації шумовиння масової культури, яку згодовували росіянам останні тридцять років. Замість віри — окультні (ауто)тренінги, гастролі «святинь» і містичних артефактів, псевдодуховна література, релігійна архітектура, що нумерологічно «кодує» уявні перемоги, безсоромне моралізаторство священиків-мужеложців, розбещеність і сибаритство як апогей злоякісного переродження церкви, що стала підрозділом таємної поліції. Власне, по-своєму феноменальний головний храм збройних сил рф як втілення нумерології вічного рускаго ресентименту засвідчив: дійсним богом РПЦ і рашистів є не Богтворець, Хрисос і Дух святий, а війна. Саме духу війни приносяться жертви матеріальні (як «Трійця» А. Рубльова і рака А. Нєвського), так і людські — на українському фронті, у все більших масштабах.

Сам рашизм є питомо антигуманним, людоненависницьким покручем, що камуфлюється під православний традиціоналізм словоформами. Практика рашизму і РПЦ, яка його благословляє, є антихристиянством у дистильованому вигляді.

Нині спостерігаємо переможний марш не лише вигадливої, хоч і костурбатої пропаганди СВО, а й практик масової негативної мобілізації і мілітаризації. Масова людина в рф виявилась напрочуд глухою до попереджувальних «дзвіночків» політтехнологічного заведення в стан масового мілітаристського психозу. Події весни 2014 р. засвід-

чили, що запобіжники цьому відсутні не лише в товщі обивателя, а й у середовищі так званих еліт. За наступні вісім років кремль використав інерцію імперського екстазу, спричиненого анексією Криму, для тотальної мілітаризації соціуму. Експлуатація Міфу Перемоги допомогла зняти останні морально-етичні запобіжники, а масовізація заходів — поширити ідеї реваншу на колосальну аудиторію нового символічного поля, яке створює ефект винятковості і маркує ментальний простір цієї новочасної секти. Традиційні нацистські маркетингові практики, зокрема маркування адептів візуальними мітками (згадаймо так звану георгіївську стрічку, логотип «Юнармії» — орел у кількох відтінках червоного з білою (або срібною) п'ятиконечною зіркою [69], або вигляд «обличчя» молодіжного рашистського руху — виконавця *Shaman*, зрештою — маркування військової техніки окупаційних військ), спрацювали, що називається, «на п'ятірочку». Але рівень алогізму зашкалює. Юнак каже, що буква *Z* символізує захист (рос. защиту). Чому б здавалося, це б мала бути не буква З? Відповідь, зрозуміло, відсутня. А проте першу половину 2022 р. обиватель у різних містах росії і навіть за кордоном з ентузіазмом обвішувався символікою *Z* і *V,* не помічаючи очевидних алюзій до нацистських прототипів. І в жодному з випадків не поставало відторгнення маркерів, позірно не властивих кириличній абетці.

Відсилка до рунічних символів нацизму / фашизму у маркерах рашистів очевидна чи не всім. Однак основне тут — суть, форма покликана лише унаочнити явище, поставити, так би мовити відзначку — побідну до хреста, чи то пов'язки певного кольору на рукаві, аби в натовпі

[69] Примаченко Яна. Россия и Третий рейх. «Юнармия» как новый гитлерюгенд. *Новая Польша*. 22.06.2022. URL: https://novayapolsha.pl/article/rossiya-i-tretii-reikh-yunarmiya-kak-novyi-gitleryugend/

завжди можна було ідентифікувати «свого». А що станеться, коли фашистська, тоталітарна ідеологія та її носії до певного часу (повного опанування суспільством) воліють не оприявнювати своє існування та мету? Станеться те, що ми споглядаємо останні півтора десятиліття в росії. Вони «перетравлюватимуть» інститути та інституції, залишаючись непомітними, маскуючись під різні ідеологічні та культурні конструкти та медійні продукти, і поступово рухатимуть свій проєкт консервативної революції. У цій ситуації носії решти ідеологій, вертячись на каруселі псевдополітичного життя, рік від року чекатимуть змін, складатимуть дорожні карти майбутнього, але все дарма — рф рухатиметься іншими важелями аніж реальна політика — і не в майбутнє, а в тоталітарне минуле, де «рускій фашизм» нарешті витіснив і замінив собою комунобільшовизм.

Соціальна стандартизація, відповідно до висновків Х. Арендт, є одним із головних наслідків і передумов тоталітарних режимів ХХ ст.: «Незалежно від специфічної національної традиції чи конкретного духовного джерела своєї ідеології, тоталітарне правління завжди трансформувало класи у маси, змінювало партійну систему не однопартійною системою, а масовим рухом, переносило точку опору влади з армії на поліцію і провадило зовнішню політику, відкрито спрямовану на світове панування. Сучасні тоталітарні режими розвинулися з однопартійних систем; щойно вони ставали по-справжньому тоталітарними, як починали діяти за системою цінностей, настільки радикально відмінною від усіх інших, що жодна з наших традиційних утилітарних категорій права, моралі чи здорового глузду більше не могла допомогти нам якось домовитися з ними, зрозуміти їх чи передбачити їхні дії» [70]. Своєю чер-

[70] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 513.

гою «перетворення класів на маси і відповідно викоріненння будь-якої групової солідарності є умовою *sine qua non* для тоталітарного панування»[71]. Соціальне уодноманітнення суспільного середовища, постійне зростання питомої частки населення, економічно залежного від влади та її соціальних преференцій, є провідною тенденцією поступу путінської росії. І це про понад 60 % населення, яке балансує на межі бідності (зайняте, а не безробітне) і котре влада використовує як безвідмовну демографічну базу всіх своїх експериментів.

Знищення класів та їхньої свідомості стає в тоталітарній системі підставою **знищення політичної системи**. За позірного парадоксу — бо ж найчастіше, коли аналізують тоталітаризм, мають на увазі граничне зміцнення державної влади і сили владної політичної партії — нічого парадоксального в цьому твердженні нема. Варто лише згадати, чим є реальна політика в ліберально-демократичному світі — змагальним процесом конкурентних політичних проєктів у поліфонії ідеологій і філософій буття. На етапі ствердження тоталітаризму — це встановлення однопартійної системи і її партійної монополії. Інсталяція тоталітарної системи робить і партії, і політичне життя не просто не потрібним — ворожим самій суті цієї форми політії. В особливому форматі тоталітарної системи реальні політичні процедури замінюються відносинами на кшталт родової ієрархії, де масштаб суспільного впливу вимірюється місцем в ієрархії «клану влади». Опозиція спочатку перетворюється на «системну» — тобто віддзеркалення і статиста режиму, що відіграє роль камуфляжу для фасаду автократії. Зрештою і партія влади перероджується у квазіполітичний сурогат (бо партії є інституційним елементом живого політичного життя),

[71] Там само. С. 20.

розростається, схрещуючись із рудиментами колишніх політичних проєктів і трансформується у масовий провладний рух.

Проілюструємо цю тезу описом Андрєя Перцева: «"Єдина росія" більше не партія влади, а гола інфраструктура для розбудови будь-якого передвиборчого проєкту Кремля. Виник запит на лібералізацію і свободи — виводимо на сцену одних персонажів. Люди прагнуть жорсткої руки? Виходять більш підходящі актори. Потрібний лівий поворот? І таку трупу можна підібрати... Те, що колись було партією влади, перетворилося на один із технологічних партійних проєктів при владі. "Єдина росія" тепер схожа на сцену без акторів і декорацій — її обслуговує технічний персонал на чолі з Турчаком [Андрєй Турчак, віцеспікер Ради Федерації], при ній знаходяться зірки колишніх постановок — Гризлов [екcспікер Держдуми Борис Гризлов] і Мєдвєдєв [лідер ЄР, заступник голови Ради безпеки, Дмітрій Мєдвєдєв]. А далі президентська адміністрація за потреби (вибори чи якась криза) може завести туди будь-яких акторів зі сторони і поставити відповідні моменту декорації. Нині це партія — чистий аркуш, інфраструктура під ключ для будь-якого виборного проєкту Кремля» [72].

Квазіпартія режиму, фінансування і кадрова комплектація якої визначаються колективним путіним, фактично стає корупційною мережею із надзвичайно розвиненими структурними розгалуженнями та інструментом передавання владних імпульсів, масового виховання і масової ж мобілізації. Тут не існують жодні процедури, соціальні ліфти, боротьба ідей і подібний «непотріб», властивий де-

[72] Перцев Андрей. Партия без власти. Какой стала «Единая Россия» после выборов. *МЦК*. 14.12.2021. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/85989

мократично-ліберальним політіям, це нервова система тоталітарного державосуспільства, яка забезпечує передання «імпульсів» від вождя народу і навпаки. Дуже помиляється той, хто вважає народ поневоленим компонентом цієї системи. Це не так. Сталі 4/5 населення — носії архаїчних домодерних уявлень про світобудову — є природною базою тоталітарних систем. Вони є її демографічною основою і співавтором.

Імітаційна політична система рф з єдиною партією влади та імітаційною системною опозицією, що розбудовувалась від нульових, перебуває на етапі фінального інсталювання. Кристалізувалась не просто однопартійна система, відбувається прискорена маргіналізація політичного процесу як такого. Політичне життя перетворюється на цілковиту фікцію, позбавлену жодного сенсу, окрім ритуального дійства, що легітимізує практики режиму у суспільному просторі.

Глум з чинного права і світоустрою. Х. Арендт не випадково наголошувала, що тоталітаризм знищує державу. Це стосується передусім державних інституцій і правових практик, відповідно до яких вони діють у західних демократіях. У сьогоденній росії ця тенденція візуалізується в такий очевидний спосіб, що не помічати це вже просто неможливо: президент, багатократно порушивши чинну Конституцію, вибудував цілу владну вертикаль, що є позаконституційною; упродовж 2022 р. згенерований розлогий пласт законів проти дискредитації так званої СВО, які спрямовані не проти розпалювачів війни (що також щодня порушують неймовірну кількість статей Конституції і кримінального права), а проти її противників; величезні строки від восьми років ув'язнення до пожиттєвих отримують люди, які мали необережність розмістити антивоєнний пост у соціальних мережах; поліція, замість дотримуватися КК рф, заарештовує, застосовує катування і навіть сек-

суальне насильство[73] проти тих, хто виходить на антивоєнні акції; в країні не просто легально діють заборонені законодавством приватні воєнні кампанії: вони оснащені краще за елітні регулярні частини, рекрутують найманців у тюрмах (тобто мають статус вищий за російські суди), страчують неблагонадійних бузувірськими способами на камеру; а «правова система», зокрема й уповноважений з прав людини — ані пари з вуст. У такий спосіб створюється безкінечний ланцюг злочинів, злочинства і глуму над правом, яке чинить влада і силові структури. Вибудовується бутафорська правова й судова система, у якій відсутні права і свободи особистості, лишаються тільки її обов'язки, величезний перелік заборон, а все нові й нові закони, що «спускаються» фактично з верхівки піраміди, підпорядковані меті встановлення тотального нормативного контролю над людиною. У них прописано все, чого не можна, але слід наголосити, діють вони лише на тих, хто вибивається із системи координат тоталітарного консенсусу. Для решти, а передусім для влади, закони як нормативні рамки меж свавілля відсутні, можна все. І чимдалі більше цією ситуацією користуються із репресивною метою, однак зрештою «з катушок» злітають всі — бо сенс дотримуватися законів пропадає, вижити можна, лише вигризаючи своє право на життя зубами.

---

[73] Див.: «Раздевайся, мразь». Силовики пришли с обыском к поэту Артему Камардину и изнасиловали его грифом гантели. Что происходило в его квартире. *Холод*. 27.09.2022. URL: https://holod.media/2022/09/27/torture-for-a-poem/. Водночас проти поета порушили справу за фактом збурення ненависті до «членів добровольчих збройних формувань Донецької і Луганської Народних Республік» (п. «а», ч. 2, ст. 282 КК рф) (приводом для цього став рядок з вірша: «Слава Киевской Руси. Новороссия, соси»). Що ж до силовиків, які фактично пограбували постраждалого, кілька годин катували його і зрештою поглумилися, справу лишили без наслідків.

Механізм деформації права яскраво виявляється і наприкладі кваліфікації СВО: демонстративна пропаганда війни і геноцидних практик ллється потоками з офіційних медіа в той час, коли правове поле, здавалося б, чітко визначає межі відповідальності за пропаганду війни і ненависті (КК рф від 13.06.1996 № 63-ФЗ (редакція 09.03.2022) [74].

Отже, триває оформлення базового принципу тоталітарної системи — всеохопного державного терору як провідного методу врядування і соціальної інженерії.

Досліджуючи химерні практики поводження тоталітаризму з правом, Х. Арендт дуже влучно підмітила, що «...нехтування реальними законами претендує на роль найвищої форми легітимності» [75]. Казус Прігожина — демонстративне блюзнірське попрання закону і права в одних випадках і не менш блюзнірські розправи за допомогою найвищих ставок Кримінального Кодексу стосовно інших — є симптомом і інструментом виповнення тоталітаризму. Узаконюючи репресивні практики надзвичайщини стосовно особистостей, розв'язуючи руки «псам тоталітаризму» і перетворюючи демонстрацією цього свавілля маси на натовп, тоталітарна система входить у повню, стає новою формою буття, яка ставить себе над рештою світу, заперечуючи чинне міжнародне право і чинні морально-етичні норми. Так тоталітарна система розв'я-

[74] Розділ XII. Злочини проти миру і безпеки людства. Глава 34. Злочини проти миру і безпеки людства. Ст. 353. Планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни; Ст. 354. Публічні заклики до розв'язання агресивної війни. Відповідно до першої статті вище державне керівництво і виконавці злочинних наказів про проведення СВО мають бути засуджені на строки від семи до двадцяти років, відповідно до другої — пропагандисти мусили б заплатити штраф до 300 тис. руб., заробітної плати / доходу засудженого за два роки чи отримати позбавлення волі до трьох років.

[75] Арендт Х. Джерела тоталітаризму. С. 515.

зує собі руки для нічим не обмеженого злочинства, яке і визнається новим природним правом, у новітній інтерпретації — «законом кувалди Прігожина». Тотальне насильство зрештою підмінює собою закон, абсолютизує беззаконня, ґрунтоване ідеєю-фікс.

А колективний путін упивається відчуттям своєї безкарності. Бо ж, як підмітила Х. Арендт, «...злочинця можна судити справедливо тільки тому, що він бере участь у *consensus iuris*, і навіть явлений закон Божий може діяти між людьми тільки тоді, коли вони прислухаються до нього і погоджуються з ним» [76]. Вихід у світ чинного беззаконня знаменує нову фазу тоталітаризму — період надзвичайщини, який, як правило, обертається масовими репресіями.

У цьому, з одного боку, виявляється суїцидальність тоталітарної системи, а з іншого — її прагнення нав'язати цю суїцидальність світу загалом. Інша справа, в які смислові оболонки (аморальність, прагматизм, бездуховність, соціальна несправедливість, культурна відсталість, цинізм тощо) це прагнення загортається. Та попри все смисл один — підважити основи світоустрою, які забезпечують його стабільність: захист приватної власності, здатність до дискусії і пошуку компромісів, гідність і суб'єктність, інституційна і соціальна різноманітність. Тобто все те, що є основою і виявом соціального прогресу як такого. А крім того — перервати наступність розвитку, вкотре (у російському варіанті) розірвавши коло історії і «обнуливши» її результати.

Варто зауважити, що це не тільки зневага до міжнародного права (В. Мараєв та Ю. Гуз цілком слушно як приклад наводили пакт Ріббентропа — Молотова (23.08.1939), що заперечував чинний світоустрій і був дезавуйований менше ніж через два роки нападом Німеччини на СРСР 22.06.1941 [77]), а злоякісна зміна внутрішньої правової сис-

[76] Там само. С. 515.

теми. За непотрібністю тоталітарному державо-суспільству вона демонтується, перетворюючись на фасадні декорації фасадної держави. Усередині лишаються всесильні політична поліція, силові структури як інституційна основа режиму та репресивне кримінальне право як універсальний регулятор тих соціальних відносин, які неспроможні взяти під цілковитий контроль навіть тоталітарні системи. Судова та законодавча гілки влади деградують до декоративних елементів теоретичного правознавства і формального чиновницького апарату, який у тоталітарній системі вибудовує принципово відмінні від західних зразків моделі та форми існування. А масова людина зрештою випадає з системи координат реального права у систему координат надзвичайщини, що афорується силою [78].

Нестиковки і збої системи вправно «шліфуються» завдяки **тотальному інформаційному контролю**. Інформаційний контроль у тоталітарній системі не слід плутати з «інформаційними бульбашками», які легко «вскриваються» чи то технічно, чи то дискурсивно. Тоталітарна система

---

[77] Росіяни — нові нацисти. Чому РФ не змогла вигадати нічого нового навіть у тоталітарному режимі, який сама встановила, — аналіз *Вокс Україна*. 25.03.2022. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/totalitarniy-rezhim-v-rosiji-maye-oznaki-nacizmu-v-yakomu-rf-zvinuvachuye-ukrajinu-analiz-vox-ukraine-50228073.html. Варто нагадати, що підписавши з Радянським Союзом пакт про ненапад на 10 років (до 1949 р.), нацистська Німеччина порушила його вже на світанку 22 червня 1941 р., коли напала на СРСР. Аналогічно і путінська рф, напавши на Україну у 2014 та 2022 рр., грубо порушила низку міжнародних угод.

[78] Ерозію права Х. Ортега-і-Гасет вважав побічним ефектом «...гіпердемократії, за якої маса діє безпосередньо, поза всяким законом, за допомогою грубого тиску нав'язує свої бажання і смаки», даючи «хід і силу закону своїм трактирним фантазіям». Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. С. 21.

спочатку вибудовується в інформаційному просторі через здійснення дискурсивної контрреволюції, створення сепарованої від решти світу ментальної системи координат. А вже потім стає реальністю. Вона повертається у світ через голови і серця. Вибудовується антисистема, створена за власними методологічними і логічними правилами.

Саме тому величезна частка життя тоталітарного суспільства та його дискурсивних практик перенесені до соцмереж, які взяті під контроль, а ботоферми накачують їх визначеними на горі тоталітарної побудови установками. Обиватели, перетравлюючи звичні інформаційні помиї, навіть не здогадуються, що вже знаходяться всередині тоталітарної системи. Демонтаж цих мереж і виведення десятків мільйонів людей зі зміненого стану свідомості є неймовірним за складністю завданням.

Коли встановлено контроль над інформаційним простором, можна казати про встановлення контролю над самовідтворенням тоталітарної ментальної матриці, що зрештою призводить до виповнення базової ознаки тоталітарної системи — масової десуб'єктивізації. «Усі заперечують свою суб'єктність (від ямщика до олігарха)», — зауважила Є. Шульман. Г. Гуссейнов помітив, що величезна купа енергії витрачається на обслуговування емоційного стану соціального безсилля. Словотворчість не здатна його компенсувати. Освічені передусім розвивають дискурс образи на звинувачення у відсутності емпатії. Постає вже навіть не новомова, а «некромова» (Г. Гасанов), яка обслуговує некрофілію чинного режиму. Вона опортуністична, ця мова (А. Морозов), конструктивна і пластична, видозмінюється відповідно до завдань «короткого» сьогодення, але «заточена» саме на трансляцію (Я) алгоритмів минулого і його перемогу над сьогоденням і майбутнім. «путін відібрав мову дальнього майбутнього, поставивши всіх під рушницю», — зауважує А. Морозов, а тим часом усі думки

обивателя — про довгострокове планування іпотеки. Це не мова (смислів), це «бухтіння». Мова не рефлексивна, тягне в минуле, мова смерті, вмирання. Народжується некромова, семіотична знакова війна в світі, де нема війни, а є спецоперація (Алєксандра Архіпова). Люди отримують величезні строки ув'язнення за слова і ребуси «Нет войне / н*т во*не / 3 + 5».

Влада трансформує мову у знаряддя війни, а населення, передусім інтелектуали, ним «унерухомлюються». Мова працює як укол анестезії (Сергєй Медведєв).

І всі ці ґвалтування «вєлікаго і магучаго», який залишається адекватним лише в розділі обсценної лексики, лише відображають колосальну наругу влади і самонаругу над здоровим глуздом і суттю людини цивілізації. Відбувається це через те, що тоталітарна система є перверсивною демократією, її провідним завданням є перетворення обивателя на перверса. Простою мовою — його дегуманізація, розлюднення, позбавлення глузду.

«Одним із прийомів первертування є новомова, — нагадує Н. Давидова, — вона одночасно виконує кілька функцій: означує нацистський дискурс як головний (ти маєш вибирати слова із дозволеного списку); відсилає до репресивної системи (ти згадуєш, що за неправильний вибір є покарання); дає перверсивний досвід одночасного існування протилежного (чув гуркіт вибухів, а сказав «бахкання»); створює навички уникнення бути суб'єктом висловлювання, оперувати своїм мовленням (ти не обираєш слова, за тебе їх обирає нацистський дискурс). Відчужуючи суб'єкта з його мовлення, новомова затягує в насолоду буття об'єктом» [79]. А крім того — бути частиною погромної маси.

[79] Давидова Н. путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. *Український інститут майбутнього*. 30.06.2022. С. 30. URL: https://drive.google.com/file/d/1-82xoiJiJQ0Qo4sb3c7DZhlZn3l08P23/view

Описуючи ставлення людини до технічних і соціальних досягнень людства і простоту, з якою вона їх знищувала своїм невіглаством і безвідповідальністю, Х. Ортега-і-Гассет висновував: «На древні підмостки цивілізації прокралася з-за лаштунків масова, а в реальності — первісна людина» [80]. Картини з погромлених українських міст і селищ зі слідами російської присутності вкотре підтверджують геніальність іспанського філософа. Рашизм покликав до життя чергову версію тоталітарної системи. Скільки б кремлівські смислотворці на називали росію «країною-цивілізацією», вона нею не стане. Це не цивілізація — це антицивілізація [81]. На жаль, звичні терміни «варварство» і «дикунство» не відображають усього масштабу катастрофи, адже йдеться про розтягнену в часі і просторі соціальну катастрофу в кордонах величезної країни, яка не спроможна подолати своє минуле. І в даному випадку говоримо не про нездатність інтелектуальних еліт осмислити минуле у сучасних образах і сенсах, а про фатальну нездатність усього соціального організму народжувати і практикувати інші форми взаємодії, аніж традиційні владарювання і підкорення, що тримаються на всеохопному насильстві і руйнуванні особистості.

Рашистська росія явила світу нову історичну форму неототалітаризму в облаштунках глобального світу і постінформаційної ери. Ця ситуація, зрозуміло, розширюватиме методологічну рамку теорії тоталітаризму і посттоталітарного транзиту. Принаймні фокусне питання, яке цікавило засновницю тоталітарної школи Х. Арендт, — так зва-

[80] Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. С. 78.

[81] Згоджуюсь із твердженням Д. Шушаріна, що «кожна тоталітарна цінність є антиціннстю, незалежно від ідеологічного оформлення». Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Русский_тоталитаризм.html?hl=ru&id=j9gMDgAAQBAJ&redir_esc=y

на криза XX ст. була випадковим збігом низки чинників, «чи, навпаки, на світі є така річ, як природа тоталітарного правління, і чи має вона власну сутність, чи можна її порівняти з іншими формами правління, відомими західній думці з часів стародавньої філософії, і чи можна її так само визначити»? — у світлі поворотного тоталітаризму в росії набуває геть іншого виміру.

Звір з безодні не просто повернувся у новому обличчі, у тому самому місці. Він змінив колір, відкинув ідеологічні обмеження, позбувся моралі і, відкинувши всі позірні нашарування юдо-християнської цивілізації, став на шлях заперечення не окремого її сегмента чи етнічної групи, а її загалом.

Рашистська росія — це антицивілізація, виклик частини цілому. До того ж такий виклик, який претендує не на самостійність, відрубність, а на поглинення, знищення цілого і перетворення цілого на ніщо.

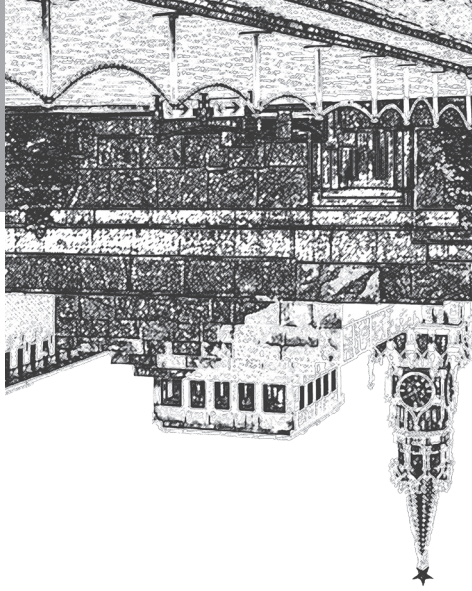

У ПОШУКАХ ІДЕОЛОГІЇ ДЛЯ «ВЕЛИКОЇ» РОСІЇ. ІЛЬЇНЩИНА

У травні 2019 р. у книжковому клубі «Имена» (спільний проєкт російської державної бібліотеки і російського воєнно-історичного товариства) одіозний міністр культури рф Владімір Мединский особисто презентував свіже видання «Иван Ильин. Новая национальная россия. Публицистика 1924-1952 годов». Не лише персональна участь чиновника такого рангу у пересічній, здавалося б, події, а і сказані ним слова засвідчили виняткове місце Ільїна в офіційному пантеоні: «Оскільки послання Федеральним зборам визначає те, як президент бачить розвиток країни, хотілося б, щоби росія розвивалася так, як того бажав філософ Іван Ільїн» [82], — ні більше й ні менше.

Стараннями чиновників вищого штибу І. Ільїн давно став чи не центральною постаттю російської філософської думки. Додаткової значущості йому додають неодмінні уточнення — «релігійний філософ» або ж «духовний мислитель». Останні вочевидь підпорядковані меті виведення умовиводів Ільїна на той рівень, де критика чи то баналь-

[82] Семенов Алексей. Ильин день, или Военно-полевое богословие. Владимир Мединский: «Хотелось бы, чтобы Россия развивалась, как того желал философ Иван Ильин». *Псковская Губернія.* Online. 2019. № 24 (946). 17 июля — 30 июля. URL: https://gubernia.media/society/ilin-den-ili-voenno-polevoe-bogoslovie/

не рецензування просто таки недоречні, за принципом заклинання: «якщо Бог з нами — то хто проти нас?». Утім, у випадку із Ільїним це є таким само блюзнірством, як і благословення Кирила вбивати українців.

Реваншист, націоналіст, консерватор, містик, монархіст, охранитель, зрештою — російський фашист, але ж чи філософ?

Ільїн Іван Олександрович народився 28 березня (9 квітня) 1883 р. у москві в родовитій дворянській родині. Його батько — Олександр Іванович — був хресником самого Олександра II. 1906 року закінчив юридичний факультет московського університету, а 1909 р. отримав ступінь магістра державного права, посівши посаду приват-доцента московського університету. Від 1910 р. член московського психологічного товариства. У травні 1918 р., уже після більшовицького перевороту, захистив дисертацію «Філософія Гегеля як вчення про конкретність Бога і людини». За результатами захисту отримав два ступеня: магістра і доктора державних наук. Захист перетворився на резонансну подію, оскільки перед тим — у квітні 1918 р. — дисертант був заарештований за підозрою в участі в організації «Добровольча армія». Загалом у більшовицькій росії Ільїна заарештовували шість разів. Двічі (наприкінці листопада та грудня 1918 р.) поставав перед судом, обидва рази був виправданий за недостатністю звинувачення. Востаннє заарештований 4 вересня 1922 р. і засуджений до смертної кари, заміненої на вислання, він став пасажиром уславленого «філософського пароплава» 1922 р. Після вигнання з більшовицької росії мешкав у Німеччині та Швейцарії. Працював у «Русском Научном Институте», заснованим Лігою Обера (Міжнародна ліга боротьби з III Інтернаціоналом (1924—1950)). Певний час був членом редакції газети «Возрождение» (П. Струве). Друкувався в низці еміграційних видань, зокрема газетах «Новое

время», «Россия и славянство», «Россия» та ін. Але переважна більшість його «безцінної» для нинішньої росії спадщини побачила світ на сторінках журналу «Русский колокол. Журнал волевой идеи» (1927–1930) [83], який він видавав за підтримки російського загальновійськового союзу (з рос. РОВС) і який фактично був його «кишеньковим виданням». За деякими підрахунками, він особисто написав до третини з уміщених у ньому статей. Такий собі журнал одного автора.

У липні 1938 р. І. Ільїн змушений залишити Німеччину, оскільки гестапо наклало арешт на його праці та заборонило публічні виступи. Не зарадили піднесені характеристики нацизму і фашизму, щирі компліменти в бік Мусоліні та Гітлера. У статті «Національ-соціалізм» він, зокрема, характеризував нацизм як запобіжник більшовизації Німеччини, «законний переворот», вихід із «демократичного глухого кута, не порушуючи конституції». У нейтральній Швейцарії до кінця життя Ільїн вимушено камуфлював свої справжні переконання. Через заборону політичної діяльності 215 випусків бюлетенів «Наші завдання» (рос. «На-

[83] Мав такий редакційний підзаголовок: «*Русский Колокол* є журналом національної і патріотичної вольової ідеї. Його ціль – служіння самобутній і великій Росії. Його завдання – глибоке і всебічне оновлення духу в російському освіченому прошарку, зміцнення російської самосвідомості і відбір якісних сил. Ми сповідуємо батьківщину як священний початок. Ми засуджуємо революцію; ми заперечуємо соціалізм і комунізм; але ми не шукаємо відновлення дореволюційних порядків. Ми віримо у велич нової *грядущої* Росії; нею зайнята наша думка; їй віддана наша воля. Ми міцно віримо в державну обдарованість російського народу і знаємо, що Росія відновиться на шляхах релігійного очищення і *самобутньої творчості*. Ми не пов'язані з жодними партіями та організаціями. Але ми шукаємо і звемо однодумців по всьому світу, ми чекаємо на ідейний і вольовий відгук від усякої живої душі, яка вміє ставити Росію вище за все. Да допоможе нам Господь!». Предтеча «*рускаго міра*» по-путінському в чистому вигляді.

ши задачи») з грифом «для однодумців» (тобто членів РОВС) випустив інкогніто. Після його смерті бюлетені було видано у вигляді однойменного двотомника (1956). Над підсумковою працею «Аксиомы религиозного опыта» (1953) працював понад 30 років. Крім того, вправлявся у белетристиці: Ільїн є автором філософської прози німецькою мовою: «Я вдивляюся в життя. Книга роздумів», «Серце, що завмирає. Книга роздумів та уповань» (1943), «Погляд вдаль. Книга роздумів та уповань» (1945).

Помер 21 грудня 1954 р. у Цолліконі (Швейцарія). Архів і бібліотека діяча 1966 р. були передані до Університету штату Мічиган, а 2006 р. з ініціативи путіна повернені до росії, до Відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки московського державного університету ім. М. Ломоносова (МДУ). Це зібрання унаочнює «інтелектуальну лабораторію» І. Ільїна — 630 книг, брошур, журналів і ротаптинтних видань, з них 563 російською мовою (зокрема «История государства российского» М. Карамзіна (1818) та «Летописец Новгородский» (1819)). Не вельми багато для узагальнень високого штибу.

І. Ільїн виявився плодовитим публіцистом. Від 1988 р. у росії почали перевидавати його заборонені в СРСР праці. Зрештою на хвилі цікавості до російської емігрантської думки інтелектуальне повернення І. Ільїна стало феєричним: упродовж 1993—2008 рр. світ побачили 28 томів його творів, чимдалі настійливіше лунали зауваги про величність його творчого спадку. Окремими цитатами чи згадками він оприявнювався то в посланнях президента Федеральному зібранню (тричі), то у публічних промовах високопосадовців. 2005 року його прах (водночас із рештками Антона Денікіна та Івана Шмельова) перепоховали на кладовищі Донського монастиря, надгробок установили за кошти путіна. Подію широко висвітлювали медіа. Складно було б вигадати красномовніший жест реабіліта-

ції та глорифікації ключових постатей білогвардійського руху. Чи не апогеєм уславлення раніше всіма забутого маргінального діяча стало «одкровення» путіна в розмові із Тихоном (Шевкуновим) (нині митрополитом Псковським та Порховським) про те, що він часто перечитує працю Ільїна «Что сулит миру расчленение России» [84]. Роботи Ільїна як обов'язкові для прочитання рекомендували не лише В. Сурков і В. Володін, а й (уважно!) незмінний лідер російських комуністів (тих, кого Ільїн таврував як пекельних посланців) Геннадій Зюганов. Після встановлення меморіальної дошки на найстарішій будівлі МДУ та незграбного пам'ятника в Єкатеринбурзі вшанування «великого російського філософа» завершилось формальними інституційними жестами: в Санкт-Петербурзі започаткували Православний юридичний фонд ім. проф. І. Ільїна, а 2013 р. на базі Державного університету морського і річного флоту ім. адмірала С. Макарова та Санкт-Петербурзької духовної академії започаткували Міжнародну науково-практичну конференцію «Ильинские чтения». Зрозуміло, що панегірики стали основною формою згадок про філософа, якого сам путін регулярно почитував на сон грядущий. Власне, розпочалися змагання, хто похвалить «любимого філософа» президента краще за решту. В одній із дисертацій, захищених по одній лише з праць Ільїна, зазначено, що «масштаб і значення його філософської творчості для російського духовного спадку є такими, що сьогодні І.О. Ільїна називають Пушкіним філософії» [85].

---

[84] Путин возложил цветы к могилам «государственников» — Деникина, Ильина, Солженицына. *Викиновости.* 24.05.2009. URL: https://ru.wikinews.org/wiki/Путин+возложил+цветы+к+могилам+«государственников»+—+Деникина,+Ильина,+Солженицына

[85] Коломейцева Т.С. Антропологическая интерпретация гегелевской философии в творчестве И.А. Ильина: автореф. … канд. филос. наук. Екатеринбург, 2012. С. 3.

Ректор МДУ Віктор Садовничий, не довго думаючи, назвав спадщину Ільїна «живою водою, що воскрешає націю» [86].

За слушним спостереженням Ільї Будрайтскіса, «Іван Ільїн — найцитованіший філософ путінської держави. Упродовж останнього десятиріччя його висловлювання були рясно представлені в публічних виступах чиновників, шкільних курсах суспільствознавства і просвітницьких виставках, присвячених відновленню тяглості з «історичною росією»... Ільїн важливий для російської панівної еліти насамперед не як політичний, але як моральний філософ. Ільїн як джерело патріотичних цитат для стінгазет путінських відомств є вторинним, але унікальний як автор найпослідовнішої етичної легітимації чинного нині в росії ладу (рос. порядка вещей). Згідно зі вченням Ільїна, до субстанціального Добра, Божественної «сили очевидності» долучений незалежно від своїх особистих мотивів кожен елемент цієї системи — тюремний наглядач, поліцейський, прокурор чи генерал ФСБ. І оскільки силовики — ключова складова системи політичної і економічної влади, їхній світогляд значною мірою окупує місце «здорового глузду» для суспільства, створюючи умоглядність (рос. кажимость) соціальної єдності» [87].

На мою думку, тут ще й інше — віковічне російське прагнення перетворити будь-чию спадщину на цитатник, який буде, по-перше, керівництвом до дії, по-друге — похідним «Новим завітом», по-третє — потужним інструментом маніпуляції масовою свідомістю. Ніщо так не спотво-

[86] Будрайтскис Илья. Страшная сила очевидности. Читая Ивана Ильина. Историк Илья Будрайтскис о философе, предвосхитившем союз путинского государства и РПЦ — воина и монаха. *Разногласия*. № 11. 26.12.2016. URL: https://www.colta.ru/articles/raznoglasiya/13503-strashnaya-sila-ochevidnosti-chitaya-ivana-ilina

[87] Там само.

рює реальність, як вихоплена з контексту цитата. Перечитати всього Ільїна — праця майже непосильна пересічному смертному, і що важливо, не внаслідок неохопної простим розумом глибини його ідей, а внаслідок їхньої незносної нудьгуватості, банальності і самозацикленості. Лише цитатник перетворює Ільїна на помітного мислителя і філософа. Метафоризм і позірна метафізичність певних його тез, зібрані в тоненькій брошурі, спроможні поставити його врівень із цитатником, скажімо, Ніцше. Метафора — шлях до вічності, зіронізував би чи не кожен з відомих російських класиків, хоча б М. Цвєтаєва. А проте одна справа поезія. Інша — багатосторінкові праці. Від одних не можна відірватись, наче страждений біля живого джерела. Інші можна «домучити» лише за професійним обов'язком. Праці Ільїна другого штибу.

Чим же зумовлюється ренесанс ільїнщини в путінській росії? Вочевидь — інтелектуальною імпотентністю, емоційною мертвенністю та аморалізмом чинної влади та її псевдоінтелектуальної обслуги. Вони просто неспроможні згенерувати щось самостійне і дійсно вартісне. Та й завдання їхнє полягає в геть іншому — не в пізнанні світу і пошуку нових точок росту майбутнього в росії, а навпаки: у зупиненні її історичного поступу. Саме тому з усього обширу російського інтелектуалізму обрана ільїнська публіцистика — ерзац розумування ображеного гімназиста, зацикленого на ненависті до російської революції і більшовицької росії. «Великою» спадщина Ільїна стала лише завдяки невичерпному адміністративному ресурсу господаря кремля, конформізму російських гуманітаріїв і дрімучості російського народу.

У нехитрий спосіб слава одного з найкращих тлумачів текстів Гегеля, крім його дисертації, була поширена і на решту «творчості». На шляху тріумфального повернення ільїнщини в науковий і навколонауковий дискурс були знищені

всі перешкоди. Але ж завдання полягало в іншому — наповнити нею дискурс масовий. Нині цитати з колись маловідомого публіциста запроваджені в обов'язкових завданнях для єдиного державного іспиту (рос. ЕГЭ), де він фігурує як «вигнанець, патріот і знаковий російський філософ першої половини XX ст.». Народжений ним сплав богослов'я та гегельянської філософії видається чи не за нове слово глобального знання, одну з провідних скріп сучасної російської ідентичності, а решта масштабних постатей російської філософської думки залишаються у затінку фігури, витягнутої із запиленої шухляди і роздутої до неймовірних масштабів.

Як так сталося? Чим прикметна творча спадщина Івана Ільїна — та сама, яку Мединський назвав бажаним майбутнім росії?

Розберімось по суті.

Ільїн переконаний і непримиренний монархіст, і не просто монархіст, а співець монархізму і «мистецтва любити ярмо». Власне, покірність чинній автократичній владі оспівує він як найвищу благодать: монархічний уклад душі передбачає вірність служіння, що, своєю чергою, вимагає мистецтва *підкорятися* (рос. повиноваться) *без приниження*. Отже, мазохічну насолоду від рабського становища Ільїн подає чи як не вияв біблійної любові, що зрить облік ідеального правителя в особі чинного государя, і зрить його «духовним оком» той *noumen imperatoris* (лат. розумом осягаєма сутність імператора), про яку ніби йшлось у давньому Римі. Метою підданого, крім преклоніння і безумовного служіння, є ідеалізація особистості монарха. Це взаємне «злиття» монархіста і монарха описані як стан релігійного (садо-мазохічного) екстазу — «...зв'язує дух монархіста з духом монарха живим, творчим, художньо-таємничим зв'язком, який і становить основну скріпу (саме це слівце згодом путіністи перетво-

рять на мем. — *Л.Я.*) монархічного ладу» [88]. Монархія тримається цією обоюдною любов'ю — «в душі монархіста живе особливе ставлення до государя, а в душі государя живе особливе ставлення до його підданих». Ця взаємна любов створює справжню монархію (вона «живе і квітне, держава міцнішає»), без неї — перетворюється на порожню видимість, «ілюзію, на якесь тягосне і небезпечне всезагальне непорозуміння» (якою, певне вона стала за Ніколая II). Не доводиться порівнювати підстави монархізму Ільїна з монархізмом Липинського. Його монархізм виразно сентиментально-ідеалістичний («Щоби *мати* Государя, його *слід* любити», «любити ж свого Государя — означає чуяти в ньому *благу добру силу*, яка щиро хоче своєму народу добра і живе лише заради цього добра і цього служіння» [89]). У тлумаченні Ільїна, монарх — це подарунок небес за гарне послушання обраному народу. Отже, «...допомагати йому в цьому посильно і навіть надсильно, всіляко і повсюдно — є сущим і пожиттєвим покликанням всякого підданого...» [90]. Варто уваги, що в довгій тираді, яка описує ці «високі» стосунки государя і населення перший описаний подібно Богу в словах «Государ», «Ти єси вірний орган нашої батьківщини і нарошого народу», «Ти Богом і через Бога поєднаний із нашою батьківщиною і зо всіма нами», «служачи Тобі, служу моїй батьківщині...», «...*приємлю Твою державну волю (рос. изволение) і Твою долю як мою долю*»

---

[88] Ильин Иван. Наши задачи. Т. I. URL: https://booksonline.com.ua/view.php?book=53410

[89] Зауважимо, що всі ці словоформи на диво суголосні публічному позиціонуванню путіна. Зрозуміло, що у його виконанні це скоріше магічні закляття, які за умови багатократного наговорювання видаються інструментом легітимації його режиму. Але залишається фактом, що позірне позиціонування колективного путіна вибудовується за ільїнським ідеологічним конструктом

[90] Ильин Иван. Наши задачи. Т. I.

тощо. Отже, це не лише про вибудовування профашистського культу особи вождя, а й його сакралізацію за вищим розрядом — займенники звичайних людей не пишуть з великої літери, це прийнято лише в святих писаннях. Одинокість путіна на церковних службах у персональному соборі у цьому світлі починає грати новими фарбами.

Республіку Ільїн вважає не просто не властивою російській історії, а руйнівною, на підтвердження наводячи «семибоярщину» часів Смути (1609—1612) та «революційну біду» (рос. бедствие) (1917—1938). «росія ставала республікою лише в періоди розкладання та провалу», — безапеляційно стверджує він. І ця безапеляційність засвідчує не лише специфіку мислення І. Ільїна, а й банальне ігнорування історії, перетворення її на конгломерат вибірково екстрапольованих фактів — штучно сформоване тло, покликане відтіняти «красу» ільїнських умовиводів. У цьому він, до речі, є предтечою псевдоісторичної маслітератури 1990—2000-х рр., що занурила росіян у альтернативний вимір світового історичного процесу.

У його трактуванні революція є наслідком збою, послаблення, замутнення, розхитування «могутнього і здорового державного інстинкту», який, проте, вона ж пробуджує і зміцнює своїм негативним досвідом. Завдання своїх соратників він бачив у тому, щоб перетворити цей відновлюваний інстинкт «релігійним поглибленням і вихованням на його основі міцної, афективно вкоріненої, вольової правосвідомості». З цього він виводить завдання політики: «...владно навіювана солідаризація народу; авторитетне виховання автономної правосвідомості; творення національного майбутнього через експлуатацію національного минулого, зібраного і національному сьогоденному». Держава тим міцніша, чим більше вона наближається за духом до «братської корпорації», а за формою — до «батьківської установи». На противагу західним демократіям

(так, Ільїн — запеклий і непримиренний антизахідник) російську державу він мислить як «...*спілкування братерського служіння, як єднання віри, гідності і жертовності*», які ніби притаманні росіянам з епохи татарського гніту, традиції, накинутої Православ'ям і закріпленої просторами і суворим кліматом [91]. Усе це «прекрасне минуле» зруйноване, за Ільїним, революцією. Тож явно народ та еліти не спроможні підтримувати демократичні практики, а самі вони онтологічно невластиві «живому організму» росії. За Ільїним, цей «живий організм» може залишатися живим лише в системі координат домодерного часу, у який його і слід силоміць запхати методами білого терору, або ж білого фашизму.

А крім того, Ільїн — непримиренний противник лібералізму як такого та ідеї рівності як його квінтесенції, зокрема й принципу соціальної і правової рівності. Загальне виборче право в його баченні необґрунтоване і загрозливе через надмір (рос. обилие) неосвічених і дурних людей (олухів). З огляду на непоказну якість людського матеріалу, власне, він і наголошує на монархізмі і монархічній правосвідомості, які «...гостро відчувають різноякісність, різноцінність, своєрідність людей», наближаючись у цьому до «аристократичного республіканізму».

Загалом Ільїн, зневажаючи російський народ (а нічим іншим не можна пояснити позірно звеличувальні, але вочевидь принизливі його характеристики — як населення дикого, неосвіченого, косного і нездатного до сучасних форм життя), повною мірою користується своєю показною інтелектуальною вищістю і застосовує свої знання не просто для маніпулювання свідомістю читача, споживача його інтелектуального продукту (передусім РОВС), а й для його

[91] Див. Ильин И. Основы государственного устройства. 1. Введение. В кн.: Ильин Иван. Наши задачи. Т. I.

подальшого обдурювання росіян загалом. Простіше — індокринації ідеями білого фашизму.

Майстерклас маніпулятивних підлогів у виконанні Ільїна бачиться таким: республіканізм накидає химеру «равенства людей от природы». Республіканська правосвідомість фокусується на «людських подібностях, особливо в подібностях у потребах, в егоїстичному інтересі, у вимозі особистої свободи, політичної свободи і майнового стану». У цій фразі прекрасно все — передусім віднесення прагнення бути людиною і жити людським життям до гріховних (бо злочинними їх назвати у доктора права рука не піднялася) нахилів. А крім того, варварськими і бездуховними: «...республіканець принципово не вважає можливим і потрібним обумовлювати політичну діяльність якими б то не було вимогами духовності або тим більше *ірраціонально-інтимної* духовності».

Духовне самовизволення людини (як вище завдання і призначення) за Ільїним є альтернативою соціальному (класовому) визволенню. Революція [92] у нього є синонімом смути і результатом «засилля чужого («інородців і іновірців)» — звідси ж народжується ільїнська неспроможність осмислити російську революцію. Вищу реалізацію особистості він переводить у духовні сфери, і було б у тому півбіди, якби не впевненість, що вимір реального світу має лишатися незмінним, традиційним. У реальному світі Ільїна монархія — ідеальний тип державного ладу, а імперська росія (неділима і незмінна, (див. коммент. с. 304) — вічна форма існування незмінного, довготерплячого і багатостраждального російського народу. Утримання величезних імперських теренів у стані незмінності і неділимості, що підносяться як важкий хрест

[92] У цьому сенсі дуже промовистим є назва одного з його есе — «Русская революция была безумием».

і обов'язок росіян перед Богом, власне, і є квінтесенцією багатотомних писань Ільїна.

Цілком усвідомлюючи реальний рівень чеснот російського народу, хитко балансуючи між характеристиками його як навіженої погромної маси та народу-богоносця, Ільїн виписує концепт природної правосвідомості. Правосвідомість російського народу, за Ільїним, від роду монархічна та імперська (багату історію народних бунтів і знищення Псковської та Новгородської республік він ігнорує як непотріб), російська революція виписана як ексцес прищеплення на російський ґрунт невластивого йому республіканізму, що цілком очікувано переросло у кривавий погром, хаос і більшовицьку диктатуру. Рефлексія гегелезнавця Ільїна на крах імперії Романових і встановлення більшовицької диктатури типово правоконсервативна: у праці «Про спротив злу насильством» (рос. «О сопротивлении злу силою») (1925) він у формі критики толстовства морально обґрунтував концепт авторитарної православної держави як єдності духовного і політичного, що накладає тяжкий хрест «православного воїна» (читай — Білого руху), змушеного чинити зло, аби затвердити добро. «Очищувальний вогонь у наших душах», або ж філософське обґрунтування білого терору як універсального концепту через апеляцію до моральності та духовності вродженої російської правосвідомості, зневаженої червоною смутою, перетворився на вісь ільїнщини.

Нищівна критика толстовства (нагадаємо: в його основі перебувала ідея доброзвичайної автономії особистості) як прояву умоглядного, неправдивого християнства зрештою затвердила за ним славу оборонця істинного православ'я хоч правди в цьому не було. Апологетизуючи насильство і вседозволеність для «святої росії», він витворив свою форму єресі — значно небезпечнішу за екстравагантне толстовство. У його системі воїн, що має стояти

на сторожі добра — тобто історичної незмінності — наділяється не лише правом, а й обов'язком застосувати насильство, освячене церквою (яка праведна лише тоді, коли нерозривно поєднана із державою). Союз церкви і силовиків постає на началах спільного завдання — «ворога в борні чи бунтівника при повстанні слід (рос. должно) вбити». І жодних моральних терзань.

Ніколай Бєрдяєв під враженням від прочитаної праці у рецензії «Кошмар злого добра» саме про цю єретичну тезу висловився так: «рідко доводилося читати настільки кошмарну і болючу (рос. мучительную) книгу», «жодне життя не може квітнути в цьому царстві удушливого, інквізиторського добра. Такого штибу демонічне добро завжди є моральним збоченням», «...віддав свій дар для духовних і моральних настанов організаціям контррозвідки, охоронним відділенням, департаменту поліції, головному тюремному управлінню, воєнно-польовим судам... «Чека» в ім'я Боже більш відразливе, ніж «чека» в ім'я диявола. В ім'я диявола все дозволено, в ім'я Боже не все», «духовна і моральна поліція (рос. сыск), розроблена в цілу систему зо всіма прийомами витонченого феноменологічного методу, підозрілість і одержимість злом, якому слід щохвилини чинити опір, свідчать про духовно нездоровий стан, про релігійно непросвітлене ставлення до життя», «...зловживання християнством, православ'ям, євангелієм. Виправдання смертної кари євангельськими текстами справляє враження кощунства. У світогляді І. Ільїна нема нічого не лише православного, але й взагалі християнського. Православ'я взяте напрокат для цілей не релігійних», «Геть не християнськими і антихристиянськими є погляди І. Ільїна на державу, на людину і на свободу», «усі побудови І. Ільїна виявляють нездатність любити особистість», «Він сповідує законницьку, фарисейську, буржуазну мораль і в ім'я її хоче катувати (рос. истязать) людей.

Заперечення людини, нелюбов до людини є його великим гріхом, зрадою християнству, релігії Боголюдства (рос. Богочеловечества). Він не виявляє розуміння благодаті в християнстві, він увесь у законі. Він не розуміє розрізнення між злом і гріхом, не знає, що зло є наслідком гріха. Тому він повсюди бачить лиходіїв, тоді як християнин насамперед має повсюди бачити грішників і передусім у самому собі» [93]. Утім, напрочуд змістовні характеристики ільїнщини абсолютно застосовні й до характеристик рашизму, що виріс на її підставі.

Варто наголосити: геть не випадково не Бердяєва, а Ільїна цитує на всі голоси колективний путін. Саме він — творець наскрізно фальшивої, конструктивно самозаперечної, історично брехливої, політично і соціально неписьменної ідеології білого фашизму — є ідеологічною підставою путінізму. Неозвученою, оскільки це донедавна забороняла Конституція, і ганебною, оскільки ідеться про фашизм, хоч і білий, але від того не менш реальною.

[93] Бердяев Н. Кошмар злого добра. *Путь*. 1926. № 4. С. 103—116. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Кошмар_злого_добра_(Бердяев)

«БІЛИЙ ФАШИЗМ» ІЛЬЇНА — ІДЕОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ПУТІНІЗМУ

Навряд чи до відкриття архівів кремля і ФСБ людство дізнається, хто і коли напоумив російську владу стати на шлях буквального втілення ільїнщини в реальність. Перетворення його на ключову постать, мислителя з мислителів, так би мовити «сіль російської землі», зрозуміло, народилася в колі його шанувальників. Зрозуміло також, що скоріш за все, це були російські чекісти, які мали доступ до спецхранів задовго до краху СРСР. А крім того — вплив на чинну владу.

Саме вони після першого потужного внутрішньоросійського «політичного струсу» 1993 р. дістали Ільїна із запиленої шухляди і почали за його писаннями для РОВС, наче за методичкою, навертати росію в нову / стару тоталітарну колію. Тріумфальне повернення його в російський інформаційний простір відбувалось під супровід безкінечних апеляцій до його прагнень розбудувати «здорову державу». Дарма казати, що питання, хто той діагност-віртуоз, що встановить діагноз? — у цьому випадку не порушувалося. Чи був і сам Ільїн придатним діагностом, коли співав осанни нацистському фюреру та його дітищу? Чим, власне, завдячував він правом претендувати на рефлексування волі Божої? Чи не банальною демагогією та маніпуляцією? Чи усвідомлювали адепти Ільїна те «благо», яке мало народитися на кострищі православної інквізиції білогвардійського шти-

бу, що він її фактично проповідував? Наукою тут, як кажуть, і не пахло. Це цілковиті, хоч і прибрані в шати квазіправославного моралізаторства, гординя, єресь і самозванство.

А проте саме таким і був колективний путін. І знов наголосимо, не йшлося про персонально владіміра путіна, обраного на тому етапі стати ширмою консервативної революції. Це група осіб, які перебували на ключових політичних посадах, очолювали силові структури і спромоглись використати свій адміністративний і фінансовий ресурс спочатку для здійснення спецоперації «спадкоємець», а згодом — повернути росію в тоталітаризм.

Чим же з ільїнського спадку вони скористались?

Ільїн — апологет Голема, держави, необмеженої у своїх можливостях стосовно населення, верств, не кажучи про людину. Міркування Ільїна про мету та шляхи внутрішньої роботи особистості заради перемоги добра через застосування насильства є ні чим іншим як єзуїтською казуїстикою, у гіршому значенні цього слова. *Людина Ільїна* — ниця і від природи нікчемна, саме тому його розмірковування обертаються навколо того, як її примусити (силою і «внушением») бути хорошою, чи пак — усвідомлено стати на сторону добра, бо на стороні зла вона перебуває неусвідомлено (або ж за інстинктами, від народження). Сам він тим часом виступає в іпостасі «великого інквізитора», покликаного цю занепалу морально людину привести до стану притомності.

Усі, хто нині ліплять з Ільїна праведника, ігнорують не лише красномовні відгуки тих, хто його знав особисто, а й власне його тексти, де автор постає в усій «красі». Виснажливе моралізаторство Ільїна є лише штучним макіяжем на обличчі «праведника», який не сповідує базової християнської заповіді — «возлюби ближнього». Чи ж можна казати про любов стосовно особистості, уся «творча спадщина» якої сочиться відразою до людини? На диво

точно це бачили його сучасники, не менш постраждалі від більшовиків, такі ж вигнанці, як він. Зокрема, рецензуючи згадану працю «О сопротивлении злу силою», Зінаїда Гіппіус влучно зауважила, що всюди, де Ільїн використовує слово «любов», його слід було б замінити на «ненависть».

Замість адаптувати західні концепції права, Ільїн опрацював автентичну російську модель, виходячи з визначених ним категоріальних особливостей російського народу та його уявлень про державність і божественне призначення. Універсальною філософською категорією вчення Ільїна стала ідея правосвідомості як «інстинктивного правовідчуття», через яке людина стверджує свою власну духовність і визнає духовність інших людей. Природна правосвідомість у викладі Ільїна чи не дорівнює помазанню («без правосвідомості немає суб'єкта права, а є лише одне трагікомічне непорозуміння — духовно порожня людина, якій дарма надаються права живого духа»). Вибіркова суб'єктивізація політичних акторів за принципом наявності правосвідомості у розумінні Ільїна мало відрізняється від класового принципу Леніна. А тим часом правосвідомість у трактуванні Ільїна є наріжним каменем інституційної розбудови. Ільїнська держава — не корпорація (республіка), а установа, з вертикальним підпорядкуванням (монархія). російський монархізм, знов таки, на відміну від світових зразків, побудований на засадах монархічної правосвідомості росіян із містично-споглядальними акцентами і патерналізмом у найширшому значенні. Крах російської імперії Ільїн пояснює кризою правосвідомості народу, критикуючи як тоталітаризм, що вбиває органічне розуміння держави, так і лібералізм, що перетворює державу на механізм.

У праці «Наші завдання» (рос. «Наши задачи») він презентує модель побудови посттоталітарної росії. Фактично, це утопія, виписана на засадах правосвідомості влади

і народу, зорієнтованих на вище призначення людини замість його обернення на «соціальну тварину». Шлях в цю утопію пролягає через «національну диктатуру» — «позапартійну, надкласову, національну, релігійно-натхненну і життєво-творчо-гнучку диктатуру». Обриси путінського авторитаризму в цьому цілепокладанні проглядаються доволі виразно, за винятком хіба що останнього пункту. Хоча... «Творчість» осіб на кшталт Суркова, Соловйова, Симоньян, Дугіна, Проханова тощо цілком у ільїнському стилі.

Отже, лише диктатура, за Ільїним, «...зможе владною, авторитетною рукою зупинити всяку нову громадянську війну, придушити партійну різанину і націоналістичні погроми, скоротити період хаосу, побудити населення невідкладно взятися за мирний труд, приступити одразу — до очищення країни від комуністичної нечисті і до запровадження справедливих, стійких форм правопорядку». Багатократно повторені колективним путіним у різних інтерпретаціях ці тези, власне, і трансформувались у провідну скріпу сучасної росії — питомо схиблену на страху змін, які де відбуватимуться лише через різанину і громадянську війну. Інші шляхи їй невідомі. «...Ті, хто хочуть бути нині «російськими республіканцями», — мусять перш за все показати сумісність російського історичного тягаря і російської історичної долі з республіканською формою; вони мусять вскрити республіканські здібності і нахили російської правосвідомості, якщо такі є; вони повинні показати, що республіка завжди була формою російського національного розквіту або, якщо цього досі не було, — що так «мабуть буде в подальшому» і чому саме... Якщо ж вони не зможуть довести цього, то їм доведеться залишитись при їхньому абстрактному «ідеалі» і визнати його незастосовність в росії. Бо ж безглузда і скандальна така постановка питання: «росія повинна стати республікою, хоча б і ціною власної поги-

белі». Або ж як нині каже путін: лібералізм не є російською традицією і «навіщо нам світ, якщо в ньому не буде росії» (якій не властивий лібералізм). І все — жодних доведень ці тези не потребують. Бо хто перший — той і зʼїв.

Не станемо виснажувати терпіння читача деконструкцією багатосторінкових панегіриків ідеальному монархізму по-ільїнські, зауважимо лише, що вони тією ж мірою співвідносяться з історичною правдою, що і сьогоденні «теоретизування» провідного російського історика путіна. Основною метою ільїнського словоблуддя в даному випадку було намагання показати, що імперія / монархія Романових впала «...не тому, що монархічна стихія була надто сильна в країні, а тому, що вона ослабла, розхиталась і вивітрилась в душах». Отже, більше монархізму в душах! «Нове ж здобувається лише через духовний досвід і творче споглядання» [94].

Маніпулятивність та алогізм міркувань Ільїн традиційно компенсує псевдодуховним пафосом, напучуючи майбутніх росіян заглянути в себе і відшукати там правдивий монархізм. А проте після повалення більшовизму він пропонує цілком утилітарні кроки: зокрема, ухвалення спеціального виборчого закону, позбавлення виборчого права слабоумних, божевільних, глухонімих, пʼяниць, кокаїністів, інтернаціоналістів, членів Раднаркому, Політбюро, ЧК ДПУ, НКВС, МВС, катів і начальників концтаборів — назавжди, пересічних комуністів — на 20 років, представників порочних професій — на 30 років. Під контролем диктатури населення має будувати політику на засадах «спільного, єдиного, що у всіх відразу чи буде, чи не буде — *права, порядку, сильної армії, непідкупного суду, чесної адміністрації, виховної школи, міцних фінансів, госпо-*

[94] Ильин И.А. За национальную Россию. Гл. 28: О монархии и республике. URL: https://pereklichka.livejournal.com/905694.html

дарського і культурного розквіту народу». Бо політика «... означає єднання, а не розбрід, спільне, а не приватне (чи то особисте, чи класове), силу народу, а не знесилення. Це єднання є основою держави: єднання *громадян між собою* і єднання *громадян з владою*» (курсив І. І.).

Питання: що може об'єднати всіх? Чи існує щось, що може безумовно об'єднати всіх громадян у межах однієї держави? Наважимося стверджувати, що Ільїн описує абсолютно утопічний сценарій («органічно-духовне єднання уряду з народом і народу з урядом»), підміняючи реальність ідеалістичною картинкою або ж імітаційною всезагальною єдністю і зростанням населення і влади. Фактично, він описує тоталітарну систему, не називаючи її тим, чим вона є, просто використовуючи свою власну мову описання і свій категоріальний апарат.

В основі його методи, як цілком слушно зауважував Н. Бердяєв, лежить зловживання Святим писанням. Слідкуйте за руками: монархіст — значить благословенний богом, республіканець — банальний зазнайка. Православ'я і протестантизм Ільїн використовує так само, як наперсточник використовує камінчик під пластиковим стаканчиком... І тут таки — для закріплення стану спантеличеності — скачок у вигаданий «золотий вік», за приклад правлять середньовічні «ордалії» («Божий суд» на лицарському поєдинку) чи поєдинок Гектора (для обґрунтування тези про відсутність Божого благословення у республіканців). Ця феєрія псевдоінтелектуальних маніпуляцій просто не має кінця! І саме вона, перевидана масштабними накладами, перетворена адміністративним ресурсом на «філософський базис» спочатку путінізму, а згодом — рашизму (див. комент. с. 306).

«Наукові» підстави «вчення» Ільїна постійно «підсилюються» словами на кшталт «явленням божественного благословення і молитовного просвітлення», «боговідомість»

(рос. боговедóмость), «все в світі ведеться Провидінням» тощо. Ільїнський план-проспект розбудови постбільшовицької росії створений із безкінечними апеляціями до Біблії, на крайній випадок — ілюстраціями з давньогрецької літератури (зокрема «Одисеї»). У сухому залишку складається враження, що Ільїн не керівництво для дії РОВС / політиків пише, а внутрішній устав монастиря. І це враження не таке далеке від істини. Ільїн занурює читача у стан релігійного афекту. Той самий стан, що робить душу беззахисною перед маніпуляціями. Він тим часом нав'язливо накидає думку про те, що все в світі, що виходить за рамки ільїнського монархізму, не має божого благословення, виникло і існує поза волею Господа, без провидіння. За Ільїними виходить, увесь світ, крім росії (причому в її монархічній версії) — суть прошуки сатани. Отже, у смітник світової історії викинуто фактично все існування світу і здобутки всіх земних цивілізацій.

З цього ж списку маніпулятивних інструментів вербування неофітів рашизму і така дискутована нині «велика російська література», яку Ільїн шляхом тих самих нехитрих маніпуляцій перетворює на папську булу для російського народу на будь-які злочини і насильство стосовно решти народів світу на шляху виконання його умоглядної місії. Задовго до сучасного мейнстріму мемування і кліширування російські письменники (у вихоплених із контексту або й приписаних «красивих» цитатах) обернені ним на козирну карту псевдоінтелектуальної дискусії. Простіше, самі вони — на ідолів ільїнського каргокульту, а їхні слова — на дані згори одкровення, з якими не можна сперечатись, яким можна лише «внімать». І слід із подивом визнати — «внємлють».

Набір авторитетів тут цілком традиційний: Пушкін (до того ж він місцями цитується нарівні з Біблією, стіхами) та інші «мудрі» (на погляд Ільїна) поети і вершина-вер-

шин, маг-магів — Достоєвський. Історики Соловйов і Карамзін со товариші. На крайній випадок — Гомер. Часом міркування Ільїна перетворюються на просто-таки одержимі безкінечні блукання нетрями російської літератури, щоправда з доволі обмеженим колом авторів, де цитати замінюють дорожню карту майбутнього і підміняють реальну історію... Власне, за Ільїним, Пушкін, Лєрмонтов, Достоєвський і Салтиков-Щедрин — це і історики, і філософи, і правознавці, і психологи, і пророки в одному флаконі. І треба наголосити, зміст цього флакона подається за істину в останній інстанції. Коли ж їхнього авторитету видається замало, підключається «важка артилерія» — цитати зі святого писання та схимників, померлих кілька сторіч тому у печерах на болотах.

Тож, смислоформи, смислообрази і марення, витягнуті з пам'яті колишнього гімназиста з його класичною освітою, і творять світ Ільїна. В ньому його герої живіші за живих. А найпотужнішими за всіх є Верховенський і Шигальов із «Бісів». Банальність зведена Ільїним на рівень філософії. Саме тому вона так співзвучна колективному путіну.

Лейтмотивом їхнього спільного світогляду є ще одна теза-цитата: «Монархізм цінує передусім вірність людини» (рос. Монархизм ценит прежде всего *верность* человека). Саме так — вірність, а не людину. І *человєка* в давньому московському значенні — як челядь, холопа.

На цій парадигмальній осі і обертається «філософія» любимого філософа путіна.

Монархічно-фашистська утопія Ільїна видається за вершину російської філософської думки і пряме керівництво до дії. Чому ж дивуватися сьогоденному стану і колективного путіна, і населення, яке втягується в новочасне апокаліптичне сектантство завдяки надсучасним політтехнологіям?

ІСТОРИЧНИЙ ІДІОТИЗМ ЯК БАЗИС БІЛОГО ФАШИЗМУ І РАШИЗМУ

Чимало буквальних паралелей знаходимо в історичній свідомості колективного путіна та його «любимого філософа». Історія Ільїна цікавить лише тією мірою, що її можна використовувати, інструментально вибудовуючи картину вічних утисків і страждань «святої» Русі. З одного боку, час стоїть, він незмінний, а з іншого, загальноілюстративний: Ільїна носить із епохи в епоху, він збирає все, придатне для ілюстрування ідеї «великої росії». За відсутності уявлень про соціальне життя і розвиток суспільства історія людства уподібнюється до хаосу появи і розвалу монархій зловрочими республіканцями. Зрештою цей хаос у центрифузі тисячолітніх фактів структурує саме монархічна правосвідомість. Такий собі невибагливий висновок людини, яка є абсолютним невігласом у соціології та історії, і «вариться» лише в тому, що знає — праві та релігії. Власне, тому сконструйований ним із цих двох елементів інтелектуально-ідеологічний продукт є таким собі псевдоінтелектуальним Тягни-Штовхаєм: скільки не перебирає ця фантастична тваринка ногами, ніколи і нікого не привезе до пункту призначення — ідеальної монархічної росії. Бо цей пункт призначення є чистою утопією, вибудованою

невігласом з того, що було під рукою. Та і що міг побудувати гімназист, зачинений у книгозбірні із кількома сотнями морально застарілих навіть для свого часу видань? Залишена ним бібліотека — робочий інструмент кожного мислителя, і посилання в працях — науковий апарат, що дає спеціалісту змогу побачити його «творчу» кухню та дослідницький метод, до фундаменту руйнують славу «видатного мислителя» і «науковця». Ільїн «зачинився» у скляній шафі із архаїчним для середини XX ст. набором джерел і спродукував чтиво ґатунку середини-кінця XVIII ст., з усіма властивостями суспільної літератури того часу — примітивним націоналізмом, монархізмом, ненауковістю, моралізаторством, маніхейством, умоглядністю.

Коли він розбиває на приватні приклади (розділені історично і цивілізаційно) термін «монархія», що є консолідованим теоретичним кліше, побудованим за принципом узагальнення, історія людства також розбивається на сегменти хаотичної мозаїки. Метою вибіркового добору фактів є препарація завідомо «неокрепшего» розуму читача (він же член РОВС) задля відповідного кодування. Зрештою цей принцип «кодування» нині ширяться через сторінки перевиданих для широкого загалу писань Ільїна. Саме цікавинки про Меровінгів, Каролінгів, імператорів давнього Риму чи то варварських племен наповнюють барвами картину «святого писання» адептів секти «Святої росії». На маргінесі свідомості шанувальників Ільїна залишається та обставина, що його історичні уявлення давно і безнадійно застаріли. Але це очевидно лише в Україні, де минулого сторіччя відбувалось поглиблення і розвиток історичного та політичного знання. В росії, де історичний і політичний час штучно зупинений, цього не розуміють. Власне, у цьому і полягає фокус.

Ільїн постійно дискутує з умогляднями політичними ідіотами. У жодному випадку не ідеться про відкриту кри-

тику певних політичних мислителів чи науковців. І це тоді, коли сучасність просто перенасичена інтелектуалами світового рівня, а суспільно-політична думка прирощується просто таки космічними темпами! Але для Ільїна їх не існує як таких. І відповідно, їх не існує для його читача. Ільїн ставить сам собі абсолютно дурні запитання і з успіхом доводить їхню глупоту. Читач тим часом втрапляє в смислову пастку: ось вона — вершина світової думки!

В основі викривленої матриці мислення Ільїна перебуває приватизація Бога росією, ототожнення волі влади і волі народу, самоототожнення росіян із «російським (імперським) народом», а інтересів влади з інтересами росіян. Замкнене коло позірної логіки досягається елементом сакральності. Накидаючи богоустановленість цій ментальній каші, Ільїн пафосом знімає можливість наукової та ідеологічної критики як таких: «Хто проти нас, якщо Бог з нами»! У цій ситуації Господь також позбавлений права слова, він поки що страстотерпить. Але іронія його таки не має меж.

Не полишає відчуття, що Ільїн просто знущається, відмовляючи росіянам у праві хоч на дрібку здорового глузду, навпаки — занурюючи російський народ у задушливий ідеологічний кайф, закамуфльований під божественні одкровення. Вражає також рівень банального плагіаторства «рускомірців» і спічрайтерів путіна, які черпали і черпають від токсичного ільїнського гейзера, відхрещуючись обома руками від онтологічного фашизму, яким вони годуються самі і годують свою аудиторію. О. Проханов лише довів до повного абсурду вигадливість ільїнських словарних конструкцій. О. Дугін додав гарну порцію ненависті та патологічного цинізму. В. Сурков переповів тези патріарха російського фашизму мовою, зрозумілою московській політичній і фінансовій тусовці. І все це заради уславлення духопідйомних міркувань про невимовмо тяжку долю російського народу, що 2/3 історичного часу станов-

лення росії провів у війнах, але нікого не завойовував — лише захищався і безмірно страждав.

Цілком кальковими є й ільїнська дань геополітичним побудовам, що нині чи не без купюр транслює кремль: «У глибокому материку, в суворому кліматі, затримана ігом, віддалена від заходу, осаджена з усіх боків — шведами, ливонцями, литвою, поляками, угорцями, турками, татарами кримськими, сарайськими (Золота Орда) і казанськими, — Росія віками задихалась у боротьбі за національну свободу і за віру, і боролася за свої ріки і за вільні моря. У цьому і полягав її так званий "імперіалізм", про який люблять патякати її явні і тайні вороги» (Див.: Наши задачи...).

Задихалася чи навпаки — душила? Отож бо: очевидність брехні во благо — спочатку їй потрібні були річки, як артерії міжнародної торгівлі; пізніше з'ясувалося, що землі — також ресурс, а наратив «страждань» і необхідності «національного визволення» розбудувався як декомпенсатор багатосотлітніх геноцидних практик. Назви есе «О страданиях и унижениях русского народа» — і місія агресора засяє невластивими геноциду барвами!

Наведемо ще одну промовисту цитату: «Страждання і приниження революції дані нам для того, щоби ми побачили ту безодню, до якої нас тягнули дореволюційні спокусники, і щоб ми захотіли (рос. восхотели) Божого; щоб ми очистились, відродились і зіткали тканину нової Росії. І тому безглуздо нам пишатися тим, що ми "нічого не переглянули і нічому не навчились", і ще безглуздіше нам знову "йти жебракувати під вікнами" західної культури, західної релігійності, філософії і політики і випрошувати собі "на бідність" черстві корки європейських розсудочних вигадок. Росія чекає від нас — свого бачення, своєї віри, своєї думки і нової, своєї державної форми. І ми мусимо готуватись до того дня, коли рухне в Росії засилля диявола» (див.: Наши задачи...).

А чи не чекає росія і на свого Христа? Чи він також іноагент?

Як бачимо, пекельні муки боголюбивий і благочестивий російський народ смиренно терпів у Бучі, Маріуполі, Попасній, Харкові, Чернігові, Ізюмі, Бахмуті, Мар'їнці, загалом — усюди на знищуваній ним же Україні. Яку він смиренно, просвітлено, «в глаголах довершеної сонячної мудрості», «мирosприйнятливо і богоблагословенно» вбиває з усією смиренністю, отримавши через Кирила дозвіл на геноцид українців від приватизованого Ільїним і К° бога.

Мусимо констатувати: колективний путін сьогодні, не назвавши мисленневе джерело своїх дій, говорить мовою, образами і смислоформами Ільїна. Саме його публіцистика є доктриною рашизму. Інтелектуально імпотентна чинна влада не спромоглась по суті нічого питомого додати до ільїнської скріпно-духовної маячні. І це просто вражає!

Вражає й ільїнська осанна російському народу з виснажливим перерахуванням його умоглядних або ж видивлених внутрішнім поглядом чеснот. На певному етапі спадає на думку, що всі ці багатотомні писання, з ритмікою і поетикою давньоруського баяна, стосуються якихось інших — невідомих світу — російського народу і росії. Публіцистика Ільїна (написана, нагадаємо, як таке собі обов'язкове чтиво для членів РОВС — майбутніх будівничих посткомуністичної росії), власне, є збіркою сказань, казок і билин, історичних анекдотів і самопереконань. Жанр — повчання. Безкінечне виснажливе моралізаторство, єдиною метою якого є ілюстрація тези, що справжній Бог і вища любов присутні і природні лише в монархії і у монархістів. Адже аксіоматичний конструкт «природна правосвідомість» існує також лише там.

Саме так: ільїнщина — це про російський народ і росію з іншої, альтернативної реальності, альтернативна історія народу і держави у фантастичному світі білогвардійсь-

кого фашистського ідеолога, взята на озброєння чинною російською владою.

Дайджестуймо її базові тези (прошу водночас набратися терпіння) [95].

росія усюди, де хоча б одна людська душа любов'ю і вірою сповідує свою рускість.

Вона — як жива тайна: нею можна жити, про неї можна зітхати, їй можна молитися; і не осягаючи її, блюсти її в собі; і дякувати Творцю за це щастя; і мовчати...

Рускому духу властива духовна *свобода* [96], внутрішня широта, осязання незвіданих, небувалих можливостей. Ми народжуємося з цією внутрішньою свободою, ми дихаємо нею, ми від природи несемо її в собі — і всі дари її і всі її небезпеки: і дари її — здатність із глибини творити, беззавітно любити і горіти в молитві; і небезпеки її — тяжіння до безвладності, беззаконня, свавілля і сум'яття...

Духовна вільність дана нам від природи; духовне оформлення задане нам від Бога.

...у давнину облік царя вінчав собою вільне буття народного життя, але не придушував його; бо народ вільно вірив своєму царю і любив його щиро, з глибини.

Сторіччями російський національний характер будували монастир і армія, державна служба та сім'я.

...священна традиція росії — виступати в час небезпеки і біди добровольцем, який віддає своє надбання і життя за справу Божу, всенародну і вітчизняну... І в цьому нині — наша біла ідея.

росія обдарувала нас величезними природними *багатствами*, і зовнішніми, і внутрішніми; вони невичерпні.

Від цього почуття в нас розлита певна душевна доброта, певна ласкава поблажливість, спокійність, відкритість

---

[95] Ильин И. О России. Три речи. URL: https://litlife.club/books/12475/read

[96] Тут і далі в дайджесті курсив І. Ільїна.

душі, товарискість. Руская душа легка, текуча і співуча, щедра і любляча жебраків (рос. нищелюбива) — «всім вистачить і ще Господь пошле».

Ми впали в самоприниження і засмучення; і вирішили, що «ми — перед Заходом ніщо». Після того винагородили себе мрією про те що «ми — народ богоносець», «сіль всесвіту». А потім впали в хлистовство. Насамперед — інтелігенція: виникло хлистівське мистецтво, хлистівська філософія, хлистівська політика — політика вседоступності і вседозволеності. І воцарилася смута, і все пішло верхнім кінцем донизу.

Але збережемо наші дари і подолаємо наші спокуси. *Почуття безмежності*, живий досвід нічної стихії, дар пророчої одержимості — дала нам наша батьківщина... це шлях до зцілення і розквіту всієї руской культури.

З глибини нашого Православ'я народився в нас цей вірний досвід, ця впевненість, що *священне є головним у житті* і що без священного життя стає приниженням і *вульгарністю* (рос. пошлостью).

Православ'я навчило нас бажанню бути *святою Руссю*.

Споглядати (рос. созерцать) навчила нас росія. У спогляданні наше життя, наше мистецтво, наша віра.

І ще один дар дала нам наша росія: це наша дивовижна (рос. дивный), наша могутня, наша співуча мова. У ній вся, співуча *руская душа*: луна світу, і стогін людський, і зерцало божественних видінь.

Жоден народ у світі не мав такого тягаря і такого завдання, як рускій народ. І жоден народ не виніс із таких випробувань і з *таких мук — такої сили, такої самобутності*, такої духовної глибини. Тяжкий наш хрест.

Перший наш тягар, це *тягар землі*. Не ми «взяли» цей простір: рівнинний, відкритий, беззахисний — воно саме нав'язалося нам; воно змусило володіти ним, зі сторіччя і сторіччя насилаючи на нас орди кочовиків, які вторгалися звідусіль, та армії осілих сусідів.

Другий наш тягар — це тягар *природи*. Це океан суші, відірваний від вольного моря, яке зве і манить.

І третій наш тягар — тягар народності. Сто сімдесят мільйонів людей, то сконцентрованих, то розсіяних у степах, то загублених в лісах і болотах; до ста вісімдесяти різних племен і наріч; і до самого двадцятого століття — ціла третина не слов'ян і близько шостої нехристиянських віросповідань. Ми мусили прийняти і цей тягар: не викорінити, не придушити, не поневолити чужу кров; не придушити іншоплемінне та іншославне життя; а дати всім життя, дихання і велику батьківщину.

І цей тягар перетворив всю нашу історію на живу *трагедію жертви*, і все життя нашого народу стало *саможертовним служінням*, нерозривним і часто непідсильним.

Рускість рускаго (рос. русскость русского) в *духовності* людини. Ось справжнє мешкання Вітчизни.

Вітчизна — це той національний *стрій і уклад душі*, який вистраждався і виносився нашим народом у його бутті і в його побуті. Вітчизна — це ті люди, ті натхненні *боговидці* і просвітлені *пророки*, котрі, перебуваючи в цьому дусі, здійснюючи і закріплюючи його, побачили і створили для нас побачені (рос. узренные) ними лики Божі.

Як кажуть: знайдіть десять відмінностей із дайджестованим путінізмом.

У праці «О сопротивлении злу силою» (Берлін, 1925 р.), досту настогнавшись про тяжке гріхопадіння більшовицької росії, Ільїн звертається до «білих воїнів, носіїв православного меча, добровольців рускаго державного тягла», пов'язуючи із ними перспективи створення «національної, патріотичної, аж ніяк (рос. отнюдь) не тоталітарної, але авторитарної — виховуючої і відроджуючої — диктатури».

Тож саме стараннями чекістів (цього, словами духовника путіна Тихона, «лицарського ордену» — словофор-

ма, слід відзначити, властиво Ільїнська) ільїнщина як специфічний ментальний конструкт, псевдонаукова містифікація, зрештою здобуває можливість втілитись у життя в путінській росії. Щоправда, для цього вона мусила переконати спочатку власних громадян, а згодом решту світу в тому, що той не розуміється ані на принципах життя, ані на божих заповідях. Якщо кваліфікувати спадок Ільїна у духовних системах координат, те що підноситься як вища мудрість, називається гординею і не має нічого спільного з християнством. Банально тхне одержимістю. Історичне невігластво, культурологічна пласкість, політологічна нерозвиненість / архаїзм (у повоєнній Європі він міркує про недержавні «племена», апелюючи до досвіду Римської імперії [97]) і політична упередженість, вигадливо прикрашаються словарними конструкціями, доречними у «житіях святих». Ільїнщина — це шарлатанство і демагогія, яку її адепти все настійливіше маскують у шати «оригінальної філософської думки», «свіжих конструкцій». Та попросту — це закамуфльований під філософію білий (білогвардійський) фашизм, або ж сучасною — рашизм.

Зрештою, жодної свіжої думки фундатори «*рускаго міра*» до ільїнщини не додали. Вони лише старанно, в міру не вельми широкого кругозору та культурного розвитку, виконали його ж дорожню карту будівництва «прекрасної росії» на руїнах комунобільшовицької диктатури: тут і ідея персональної гнучкої диктатури, і апологетика (що виходить далеко за межі здорового глузду) російської мови, і розрахунок на впливовість РПЦ, і нова назва проєкту, яка не педалює його фашистську основу, цілком із урахуванням неоковирних конотацій, — «*рускій мір*».

[97] Див.: статтю «Что сулит миру расчленение России». И.А. Ильин. Наши задачи. Статьи 1948—1954. Т. 1. Изд. Русского Обще-Воинского Союза. Париж, 1956.

До цього висновку варто лише додати, що Ільїн спромігся накинути безлічі людей штучну, руйнівну, людоненависницьку доктрину. Цей «співець вищих смислів», як видається, більше був заклопотаний особистим виживанням і затребуваністю в організації, коштом якої він існував за кордоном, — РОВС. Однак, на біду, його вузько заточені памфлети потрапили в руки чинної російської влади, що за їхньою допомогою вирішила увічнитися. Нагадаємо, феномен ренесансу ільїнщини — суцільне творіння рук «нових рускіх». Його штучність, примітивізм і антигуманізм добре бачили його сусіди по «філософському пароплаву». Їхні оцінки творчості Ільїна я вже згадувала. На додачу наведемо нищівну характеристику Н. Бердяєва, що завершує його рецензію: «І. Ільїн — не російський мислитель, чужий (рос. чуждый) кращим традиціям нашої національної думки, чужа людина, іноземець, німець. Фіхте можна духовно перекласти російською мовою. І. Ільїн — націоналіст у нормативному сенсі, але він не національний в онтологічному смислі слова. Націоналізм його цілком інтернаціоналістичний. Книга І. Ільїна свідчить про те що він належить конаючій епосі «нової історії» з її політицизмом, з її культом держави, з її націоналізмом, з її абстрактною філософією і абстрактною моралью, з її відірваністю від живого Бога. Він не має майбутнього, він живе в абстрактній, позажиттєвій (рос. внежизненной) думці і абстраткному, позажиттєвому моралізмі» [98].

Майбуття у конструкті Ільїна виявилось позірно набагато успішнішим за спадщину Бердяєва. Від 2014 р. його хоч і не проговорена вголос (так би мовити гібридна) присутність у путінській росії дійшла піку. Та здається, у зневаженого Ільїним Творця урвався терпець. Рашистська росія, замість розквітати, стала на колію присмерку. Зрештою, такою є доля усього, побудованого на брехні.

---

[98] Бердяев Н. Кошмар злого добра.

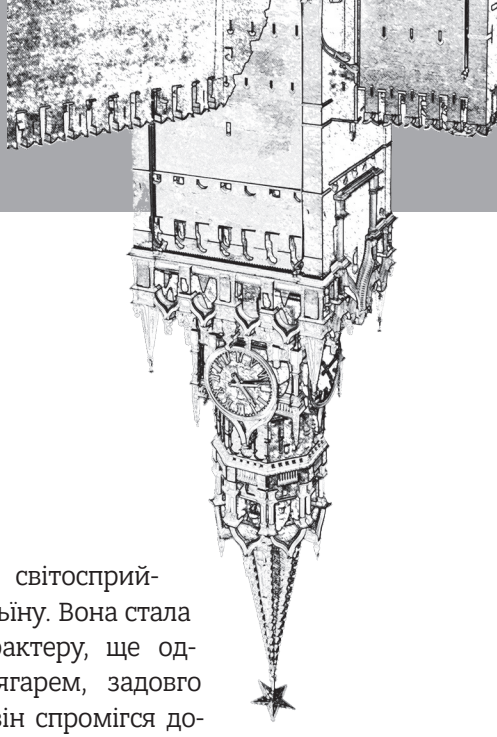

ЯКОЮ Ж Є ІЛЬЇНСЬКА РОСІЯ МАЙБУТНЬОГО?

Апокаліптичною матрицею світосприйняття росіяни завдячують не Ільїну. Вона стала надбанням національного характеру, ще одним не згаданим Ільїним тягарем, задовго до його народження. А втім, він спромігся додати дещо до цієї сумнівної російської «добродєтєлі».

Майбутнє, за Ільїним, вимальовується на постапокаліптичних картинах комунобільшовицької та постбільшовицької руїни, росія «вставатиме з колін» із натовпу збанкуртілих рабів, деморалізованої безпорадної партноменклатури та різного штибу покидьків, унаслідок чого розбудова нового життя на демократичних засадах буде абсолютно вбивчою. Цікаво, що політтехнологія «*рускій мір*» використала ільїнщину як дорожню карту та інструкцію до застосування. На основі зневаженого «мислителем» демографічного бульйону на засадах «природної правосвідомості» путінізм планував «зварити» нову розквітлу росію. Такий собі кидок у «золоте минуле» на плечах тих самих йолопів, підзаряджених месіанськими мареннями.

Чим більше живописав Ільїн катаклізми після розвалу комунобільшовизму, тим страшніше вдивлятись у майбутнє. Та власне, у цьому і полягало його завдання — занурити читача в стан блаженного очікування чергового апокаліпсису і чергового ж містичного «воскресіння» росії

з попелу. Щербата платівка обертається за часовою стрілкою, а історичний час у росії лишається тим самим…

І набір заклять той самий: розчленована росія перетвориться на невиліковну виразку світу, «світова закуліса» тільки на те і чекає, або ж всередині росії постане національна диктатура, яка поведе країну до єдності, припиняючи сепаратизм, або ж у країні розпочнеться (дослівно) «неуявний (рос. непредставимый) хаос пересувань, повернень, помсти, погромів, руйнування транспорту, безробіття, голоду, холоду і безвладдя».

Вихід із апокаліпсису по-російському Ільїн запропонував у програмній праці «Проект Основного Закона Российской Империи» (варто звернути увагу на назву і форму майбутньої країни), створеній 1938 р.[99] У ній Ільїн наголошує, що російська революціє є виявом сучасної релігійної кризи, спробою здійснити антихристиянський суспільний і державний лад, що надихався Ф. Ніцше і К. Марксом. На заваді планам революціонерів-інтернаціоналістів цілком очікувано постали рускоє православ'я, самодержавна монархія і рускій народ, який був «…скріпою для багаточисельних народів Російської Імперії, провідною нацією зі своєю яскравою національною особливістю і своєріднісю». Більшовики проголосили рускіх нацією пригнічуючою, шовіністичною, великодержавною, зробили росіян найприниженішою нацією і відібрали саму назву «росія», зробивши інтернаціоналізм офіційною ідеологією і ратую-

[99] Опублікована за матеріалами справ № 50, 51, що на той час зберігались у Мічиганському архіві І. Ільїна. Йшлося про сам проєкт і матеріали до нього (спр. 51), зокрема дві доповіді з цього приводу, виголошені на з'їзді в грудні 1937 р. і на нараді в січні 1939 р. у Женеві. Ильин И.А. Основы государственного устройства: проект Основного Закона Российской Империи / сост., предисл. и прим. Ю.Т. Лисицы. Москва: Рарог, 1996. URL: http://www.nasledie-iljina.srcc.msu.ru/NASLEDIE/OGU/ogu.html#top

чи за створення нової історичної спільності — радянського народу.

Альтернативою мала стати інша росія, накреслена Ільїним у «чорновій схемі» «Проекта Основного Закона Российской Империи». Наведемо три перші ключові статті Розділу першого (О российском государстве) ільїнської конституції: «Ст. 1. У порядку Божої волі виникла, Божим Промислом у віках ведома, Руская Держава засновується як установлення за духом своїм християнське і національне, покликане до зберігання і здійснення закону правди в житті російських народів. 2. Руская Держава є правовою єдністю, — священна, історично спадкова, владна й діяльна. Вона покоїться на братському єднанні рускіх людей, на їхній вірності Богу, батьківщині, державній владі і закону. 3. Руская Держава *єдина і нероздільна*» [100].

Зацікавлений читач може порівняти «чорнетку» Ільїна із поправками, внесеними до Конституції рф в 2020 р. [101] і з подивом знайти там чимало спільного, зокрема й розквітчані тези про братерський союз рівних народів, мов і культур, у якому провідну роль відіграє російська мова і російська православна церква. Сукупність характеристик ільїнської росії майбутнього зводиться до такого: єдина і сильна централізована влада, що є запорукою єдності, міцності і процвітання; національна по духу; позакласова і надстанова зі спрямування волі, доступної кожному громадянину у всіх його справедливих домаганнях і потребах»; влада одноосібна, «з'єднана з народом живими, чуйними встановленнями, а також посадовими особами, відібраними з кращих людей країни»; «верховна влада в росії належить одноосібно персональному Голові Держави, від

[100] Там само.

[101] Новый текст Конституции РФ с поправками 2020. URL: http://duma.gov.ru/news/48953/

лиця якого виходить законодавство, управління, суд, командування і контроль» (і чого ж дивуватись тому формату повноважень та інструментів, які колективний путін сконцентрував у своїх руках?). Цей Верховний Правитель (його особа недоторкана, термін повноважень — 10 років) є тимчасовим заступником Г*осударя, який має бути законно обраний* (курсив *Л.Я.*).

Перехідний період, що має передувати обранню нового государя, власне, є найцікавішим місцем в утопії Ільїна [102], бо схоже, на реалізацію саме цієї її частини була спрямована так звана СВО.

Колективний путін працював чи не прямо по ільїнській методичці і засвідчив її цілковиту утопічність. Щоправда, чинна влада, не довго думаючи, компенсувала розумування про духовність, змагальність і непорочність — принципами корупційного відбору і вибудуваної на її основі системи кругової поруки. Система викристалізувалась у вигляді єретичної секти, глибоко законспірованої за купами інформаційного сміття масової пропаганди і демонстраційних аспектів життя путінської росії.

Ільїн нав'язував безпартійність, тобто владне регулювання самого процесу творення і діяльності партій, як єдиний вихід із імовірного громадянського розколу всередині росії. Насправді ж політична кастрація так званого рускаго народу обернулася тим, чим і мала, — архаїзацією соціального організму, його окостенінням, а згодом і усе глибшою культурною деградацією, що вкупі з природним старінням, з альцгеймерізацією [103] еліт, які розбудовували цю систему, призвела до логічного катаст-

---

[102] Тезисы к докладу об Основах государственного устройства будущей россии...

[103] До речі, в нотатках Ільїна знаходимо і феєричні міркування про «коннозаводство». Як маркер сучасності і свіжості ідей самого путіна і його геть незрозумілої загалу ремарки про хомути.

рофічного результату: колись жива країна перетворилась на кладовище мертвонароджених і вбитих у зародку політичних ідей і перспектив. Дарма, що нинішнє покоління цього не розуміє.

У своїх коротких нотатках Ільїн ще відвертіший. Підзаголовок «Как строить россию?» починається заувагами: «Свобода будівництва. Від нас вимагатимуть «демократії». Свобода від демократії і присяги їй. Свобода від демократичних трафаретів в особливості». Фактично Ільїн розписує алгоритм створення фасадної ілюзії, за яким розбудовуватиметься «концентрований вольовий клубок — диктатура». Цілком чітко висловлена і така нині мало зрозуміла «безідеологічність» і політична невизначеність рашизму — «Політично направо, соціально наліво. Але: політично направо *так і доти*, доки це буде будувати соціальну лівизну; і: соціально наліво *так і доти*, доки це *будуватиме* національно-державне буття (власність, розквіт виробництва)»(!). Менше інформації і полеміки. Одним слід влаштувати — *радість* монархічного буття, іншим — прийнятність (рос. удобопроглотимость) монархізму. І повсякчас наголошувати на новизні грядущої монархії, її древньої насиченості і державності («не реставрація, не реакція, а відродження»). Новий лад держави — патріотизм. «*Партії класу, верстви, частини — забороняються* як аморальні кліки розпаду». Революція — пафос войовничої пошлості. Державна влада єдина і одна (рос. едина и единственна). Форма держави має *сплітати* до нерозрізнення. Слід забезпечити органічне сполучення *призначення і обрання* (знову нагадаємо про поправки до чинної Конституції і реформу публічної влади) [104].

У передмові до видання упорядник саркастично, посилаючись на С. Аверинцева, зауважив, що конституцій-

[104] Ильин И.А. Основы государственного устройства...

ний проєкт А. Сахарова (названий ним «крайнім проявом рафінованого анархізму») є віддзеркаленням того, що той сам за строєм думок, світовідчуттям, був людиною XVIII ст. Не було б нічого образливого, якби дифірамбований ним Ільїн не був за складом мислення людиною хіба що не XIII ст., а то й узагалі — людиною віртуального «золотого віку» «святої Русі», сконструйованої ним самим із цитат богословів, ченців, поетів, письменників і белетристів. Черговий інтелектуальний подлог. Наперсточництво як національний вид спорту російських псевдоеліт.

Ільїн багато говорить про дух, віру, порядність, любов, але про такі, від яких холод по жилах. Мертвотний морок цинічної демагогії, пихи та зневаги.

Здається, хтось увірував у це як в одкровення пророка. І певне, всі ми здогадуємось — хто. Так і тягне запитати: ну що, ви зробили росію кращою, а народ свідомішим? Від чого послідовники Ільїна «врятували» росію? Від реального життя?

Білофашистський морок. Проте без діяльного запровадження в життя ільїнські писання так і лишилися б маргінальною утопією, мертвонародженою дитиною ображеного на більшовизм доктора права вмерлої країни.

На біду, поціновувачі у його невибагливого дітища знайшлись. Їх «притягнула» ще 2016 р. підмічена І. Будрайтскісом особливість ільїнщини: «Гегелівська філософія перетворена Ільїним на ідеологію, позбавлену внутрішньої негативності, відносності будь-якої політичної чи релігійної форми всередині історичного руху. Філософія становлення, позбавлена етики, за визначенням трансформується у панування незмінюваної етичної форми «духовного компромісу», що відповідає субстанціальності самоусвідомлюваної православної держави, цього вічного союзу воїна і монаха. Ворогом такої держави, тобто незмінним Злом, виступає будь-яка особистість чи група, повстала

проти обставин свого існування. Тому спротив завжди довільний, а його придушення завжди отінюється Добром і озброєне заперечувальною Любов'ю» [105].

У реаліях посткримської росії йшлося вже не просто про союз воїна і монаха — йшлося про творення фашистського державосуспільства.

Ільїнська концепція фашизму, від якої він ніколи не відхрещувався, стоїть особняком у шанованій колективним путіним спадщині. Їй присвячена відносно невелика стаття, написана 1928 р. на етапі сходження цього феномену на політичну сцену Європи [106]. Цілковито її зрозуміти можна лише в системі із рештою публіцистики Ільїна. Разом вони становлять завершений профашистський комплекс, що формулює основи цілісного світогляду. Якість його — інша справа.

У трактуванні Ільїна фашизм — очищувальний акт. Зачин статті «О русском фашизме» звучить так: «У світі розверзлася безодня безбожжя, безчестя і лютої жадоби. Сучасне людство відгукується на це відродженням лицарського начала» [107]. Його завдання — «заградити вуста невігластву безумних людей» (I Петра гл. 1 стих 15), — абсолютно звично Ільїн апелює до святого писання, а на упередження критики йде в наступ — «...принципове засудження його, якими б словами воно не прикривалося, — викриває позицію засуджуючого: адже той, хто **проти** лицарственної

[105] Будрайтскис Илья. Страшная сила очевидности. Читая Ивана Ильина. Историк Илья Будрайтскис о философе, предвосхитившем союз путинского государства и РПЦ — воина и монаха. *Разногласия*. № 11. 26.12.2016. URL: https://www.colta.ru/articles/raznoglasiya/13503-strashnaya-sila-ochevidnosti-chitaya-ivana-ilina

[106] Ильин И. А. О русском фашизме. Русский колокол. № 3. 1928. С. 54–64. URL: https://royallib.com/read/ilin_ivan/o_russkom_fashizme.html#20480

[107] Там само.

боротьби з дияволом, той за диявола». Отже, в світі Ільїна є місце лише одному дияволу — це за визначенням червона росія. Те, що диявол постає у багатьох формах, онтологічно споріднених (і фашизм та нацизм — одна з них), йому недосяжне. Баналізація Зла баналізує і проблему боротьби із ним, бо закликає долати Зло ще більшим і кривавішим Злом, мобілізуючи всіх під його стяги. Власне, у світі Ільїна місця Добру не лишається. Усе навколо нього — то лише п'ятдесят відтінків Зла. А «білий фашизм» — просто найсвітліший із них. Ільїн закликає «весь час бути насторожі (рос. бодрствовать), перевіряти себе і очищатися», підтримувати критику і творчу ревізію.

За Ільїним, білий рух (рос. рыцарственное движение) — це православний фашизм (що онтологічно ширший і глибший за фашизм дуче), а італійський фашизм [108] є секулярним підвидом білого фашизму. Фашизм — це насильство во благо і повинен бути надпартійним. Фашизм Ільїна — це не ідеологія, це рух, що має запобігти революції і громадянській війні через переворот і встановлення диктатури, допоки не почнеться громадянська війна («рятівний ексцес патріотичного свавілля (рос. спасительный эксцесс патриотического произвола) для витверезіння маси і спасіння батьківщини»). «Повсюди, де в громадському і державному житті люди об'єднуються на засадах **добровільного служіння, безкорисливості, честі, обов'язку, дисципліни і вірності** (виділення за текстом оригіналу мої — *Л.Я.*) і рухомі патріотизмом, починають на цих засадах служити батьківщині, — ми маємо підстави казати про наявність **білого руху**». Демагогічність і мето-

[108] Ільїн окремо наголошує, що італійський фашизм унаслідок своєї успішності (тобто переходу в державну форму) затулив собою решту форм і дав їм родове ім'я. Але решта форм є не менш «дорогоцінними» (рос. драгоценными) і необхідними.

дологічна неспроможність визначення очевидні. А проте для Ільїна не має значення, що воно застосовне без будь-якого поруху групи з понад трьох осіб, бо головне в ньому інше. Найбільше Ільїну важливі білий / правий терор (рос. спасительный акт произвола), надпартійність армії дорівнює національному єднанню, а виснажлива демагогія про духовність і патріотичне єднання покликані перетворювати терор в умовах тоталітарного режиму на такий собі акт «самостійної творчості» білого руху і диктаторіального режиму на благо росії майбутнього.

Отже, смислове ядро ільїнщини складає обґрунтування терору як акту «відповідального, патріотичного обов'язку» задля упередження розвалу і громадянської війни. Ільїн розписує алгоритм дій, аби терор (а йдеться саме про білий терор) не викликав зустрічного терору (що саме і відбулось у червоній росії, де червоний терор перевершив білий і зніс білогвардійський рух з політичної арени): цей рух має бути об'єднаним і єдиним; «народ має могутню і зрілу правосвідомість, із якою рух має бути тісно зв'язаний; рух має якнайшвидше повернути себе в рамки законності, придушуючи всякі нові спроби перевороту; рух має виправдати терор «реальною державною продуктивністю — установленням справжнього правопорядку, господарськими, соціальними і культурними реформами» [109].

Цілком умотивовано він зауважує, що фашизм постав як реакція на більшовизм, як «концентрація державно-охоронних сил направо». Цілком симпатичний Ільїну феномен фашизму мав «пробіли і помилки»: безрелігійність; створення правого тоталітаризму як «ідеального» ладу; партійна монополія і корупція та деморалізація, спричинені нею; ухід у крайнощі націоналізму і войовничого шовінізму (національна «манія грандіоза»); «змішування со-

[109] Ильин И.А. О русском фашизме.

ціальних реформ із соціалізмом і зісковзування через тоталітаризм в одержавлення господарства»; «впадіння в ідолопоклонський цезаризм із його демагогією, раболіпністю і деспотією».

«Сподіватимемося, що рускіє патріоти продумають помилки фашизму і націонал-соціалізму до кінця і не повторять їх», — резюмує Ільїн. Слід визнати, що путіністи значною мірою врахували зауваги батька білого фашизму. Втілили також і ідею «позапартійної» влади, перетворивши «Єдину росію» на формальний політичний атрибут, а системну опозицію — на її бліду тінь. Однак вихолощення політичного життя і створення фактичної партії влади, побудованої на «патріотизмі», не убезпечили від політичного розкладання, моральної деградації та зловживань. Усе обернулося традиційним російським «коритом» і царем-розпорядником, «народ» замість політичного виховання та «духовного зростання» занурився ще глибше в болото політичного невігластва, а «народна монархія» виродилась у самодурство КГБістських покручів, від якого так настійливо Ільїн застерігав. Чергове фіаско...

Ільїнський фашизм зароджується на еміграції і відірваний від «російської народної товщі» (прикметно, що межа між товщею, яку ще слід привести до тями від революційного угару; та між товщею, на яку Ільїн прагне зіпертися, невловима; це той самий шизофреничний роздвоєний народ, який водночас є і носієм монархічної правосвідомості і лінчує царську родину). Тож відсутність у культурній системі координат сенсу відповідальності за неправочинність запускає історію народу по колу.

В основі фашистського конструкту Ільїна — російський націоналізм: «ми стверджуємо інстинктивний і духовний, сповідуємо його і возносимо його до Бога... бо всяка національна своєрідність по-своєму являє Дух Божий і по-своєму славить Господа... у кожного народу інший, особ-

ливий душевний уклад і духовно-творчий акт. Так обстоїть від природи і від історії» [110]. Якби масовій російській аудиторії запропонувати ільїнське визначення націоналізму, їх певне довелося б реанімувати. Наведемо цей непридатний до перекладу конструкт: «...Национализм есть *любовь* к историческому облику и творческому акту своего народа во всем его своеобразии. Национализм есть *вера* в инстинктивную и духовную силу своего народа, вера в его духовное призвание. Национализм есть *воля* к тому, чтобы мой народ творчески и свободно цвел в Божием саду. Национализм есть *созерцание* своего народа перед лицом Божиим, созерцание его души, его недостатков, его талантов, его исторической проблематики, его опасностей и его соблазнов. Национализм есть *система поступков*, вытекающих из этой любви, из этой веры, из этой воли и из этого созерцания... Национализм испытывает, исповедует и отстаивает жизнь своего народа как драгоценную духовную самосиянность... Народность есть как бы климат души и почва духа; а национализм есть верная, естественная тяга к своему климату и к своей почве» [111].

Щоправда, ці «одкровення» геть не стосуються народів, яким «пощастило» опинитись усередині ільїнської російської системи. Їх ця пафосна маячня не стосується. Вони позбавлені права на самовизначення, бо воно просто не передбачено в системі координат ільїнщини. Ільїнське визначення «*рускаго народу*» не далеко пішло від нацистського і апелює до расистських ознак із вимірюванням черепів «американськими антропологами» і чистоти крові [112].

---

[110] Ильин И. О русском национализме. URL: https://booksonline.com.ua/view.php?book=53412&page=3

[111] Там само.

[112] Ильин Иван. Наши задачи.

Не приховуючи негативізму і зневаги, напівнімець пише про «темпераментні національні меншини, керовані своєю честолюбною пів інтелігенцією», що утворила «цілий кадр відцентрово налаштованих "діячів"» [113]. Ці великодержавницькі вихватки цілком органічно сполучаються із антизахідництвом, антиєвропеїзмом та антиамериканізмом (рос. снобирующий европеец). І все це у виконанні напівнімця, який більшу частину свого життя прожив у Німеччині й Австрії, який зробив лейтмотивом своїх писань думку — Німеччина є основним природним ворогом росії, сильна Німеччина становить екзистенціальну загрозу росії. Власне сам Ільїн — типовий зліпок пересічного русскомірця, сенс життя якого — любов / ненависть до західного світу, спотворена заздрість, що і є генератором *Ненависті*, вона щоразу здіймає ті самі хвилі, з одного боку, еміграції, з іншого, — варварських погромних нашесть. І все це — під супровід ідей богообраності, особливої долі, хреста, місіонерського екстазу у все нових, але так само старих версіях.

І подібно до того, як у А. Дугіна все обертається навколо ідеї-фікс влади, так у Ільїна — навколо «правосвідомості». Чисто за принципом: про що знаю, про те і співаю. Вузькість погляду зрештою обертається штучністю конструкту і приреченістю послідовників. Як і у випадку з дугінщиною, ільїнщина не передбачає критичного осмислення чи аналізу. Її треба сприймати аксіоматично як квазірелігію.

Ільїну належить найоб'ємніше визначення того феномену, що на початку міленіуму нарекли «рускім міром» — «росія усюди, де хоча б одна людська душа любов'ю і вірою сповідує свою рускість... А про Неї — говорити не можна. Вона наче жива таїна: нею можна жити, про Неї можна зітхати. Їй можна молитися; і не постигая Її, блюсти Її в собі;

[113] Там само.

і дякувати Творцеві за це щастя; і мовчати» [114]. Ось так: із великої літери, як віряни згадують Бога, прирівнюючи до Нього, ставлячи на один щабель. Інверсія біблійного трактування християнства і етнофілетизм, огорнуті серпанком єресі. Зловісна інверсія… Фанатичний екстаз єретика.

Власне, схрещення квазіправославної «рускомірської» єресі із тоталітаризмом і є головним «внеском» Ільїна в світову «скарбницю» політичної думки.

Про це пише автор під ніком *Huxleў*: «…таке антихристиянське, по суті, явище як фашизм у Ільїна стає вираженням духу російського православ'я і справжнім смислом російської історії: «Італійський фашизм, висуваючи ідеї «солдато» і «сакріфічіо» як основні громадянські ідеї, виговорив по-своєму, по-римському те на чому споконвіку стояла і будувалася Русь: ідею Мономаха і Сергія Радонезького, ідею руского місіонерства і рускої колонізації, ідею Мініна і Пожарського, ідею закріпачення станів, ідею Петра Великого і Суворова, ідею російської армії і білого руху… Ільїн багато розмірковує про справжню національну «рускую ідею». І доходить висновку, що вона повинна прививати рускім особливу духовність, виняткову здатність «любити і вірити». росія потребує нових людей, яких слід виховати за допомогою «нового відбору». Всі відбраковані будуть визнані унтерменшами, які будуть «обуздуватися і клеймитися» (чим не «іноагенти»? — *Л. Я.*), визначатися в «останній ранг в суспільстві».

Від правильних «нових» рускіх вимагається відключити раціоналізм і критичне мислення, «беззавітно любити і вірити» (ця словоформа чи не найчастіше застосовується путіним і Кирилом — *Л. Я.*). Класичну імперську тріаду «Самодержавство, православ'я народність» Ільїн переінак-

[114] Ильин И.А. О России. Три речи. Избранное. URL: http://project03.ru/cod/03.php

шив на «Бог, батьківщина і національний вождь» — це єдино можливі, на його думку, повноцінні об'єкти любові для рускої людини.

Легко уявити, чому подібні думки знайшли благодарний відгук у нинішнього керівництва росії: «Хто не любить беззавітно свого національного вождя і не вірить йому, не вірить у нього, — той не посилає йому свого сердечно-вольового променю вірності, сили і натхнення, той не «акумулює» до нього і в нього, і тому життєво і творчо втрачає його...» [115].

Зауважимо, безкінечне повторення закляття не перетворює гарбуз (путінську росію) на карету (прекрасну росію майбутнього). Якщо вождь — брехун, невіглас, пройдисвіт і вбивця, а народ — йому під стать, їхня взаємна любов, віра та їхня «акумуляція» в промінях ільїнщини не народять нічого, крім потвори рашизму.

А проте ідеалом Ільїна є *НЕЗМІНЮВАНІСТЬ* як інверсія викладеного Каєм у замку Снігової королеви слова *ВІЧНІСТЬ*. Ідеалом Ільїна є державотворення без політики. За непотрібністю в утопічній незмінній імперії ним зноситься вся надбудова політики як такої, з усіма партіями, інститутами та інституціями. Зрештою незрозуміло, а в яких формах відбуватиметься життя цієї утопічної незмінної імперії? Навіщо закон у світі без інститутів та інституцій? І що виступатиме матрицею імперії? Що буде взято за основу? Адже імперії, свідком апокаліпсису якої був Ільїн, нема і ніколи вже не буде. Її знесло руйнівне цунамі, і відновити її методом клонування, ніби вівцю Доллі, не можна. Та про це і не йдеться... Мова про ідеальний світ утопічних уяв-

[115] Huxleў. О главном философе политической элиты России. Huxleў. 22.11.2022. URL: https://huxley.media/o-glavnom-filosofe-politicheskoj-jelity-rossii/?fbclid=IwAR2Wu5t_RVW1Aa-gWHGGQcglaRrOS9krEHoOdyW6O5jlrkWLINS8UyJHs1w

лень Ільїна, про світ і місце в ньому чи то вмерлої, чи то все ще живої росії.

росія — батьківщина тоталітаризму, що спотворив страшними виразками все XX ст. Білий фашизм, на який історія відвела близько трьох років, був своєрідною інверсією червоного тоталітаризму, який проіснував понад сімдесят років, видозмінюючись та інволюючи, мутуючи, подихаючи економічно та ментально, але не соціально, а нині перевтілився в історично нову форму російського фашизму, відому під мемом «рашизм».

Чинна російська влада віддала справу осмислення росії та руской ідеї в руки спадкоємців Ільїна, які діяли за його цитатником як за методичкою: ідеологічно безхребетна і морально зруйнована посттоталітарна масова людина отримала черговий тоталітарний ментальний сурогат, що легко імплантувався в лакуни свідомості, звільнені комуністичною утопією; влада, скориставшись із алгоритмів масовізації, укорінила через медіа нову версію російської «правосвідомості», замінивши тоталітаризм червоний на тоталітаризм рускій; державний патріотизм скасував політичну суб'єктність особистості, не давши їй жодного шансу.

Стовбовий шлях до переможного повернення тоталітаризму в ще одіознішій формі було відкрито. У роздоріжного каменю, потоптавшись трохи більше десятиріччя, росія обрала один із трьох однаково згубних напрямів, накреслених ідейним батьком російського фашизму — напівкровкою Іваном Ільїним — дарма що професором права, людиною зі свідомістю з билинної утопії.

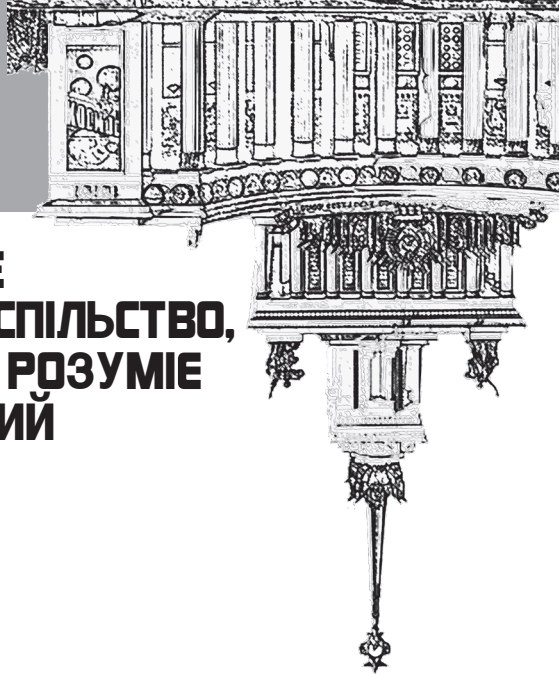

РАШИСТСЬКЕ ДЕРЖАВОСУСПІЛЬСТВО, АБО ЧОГО НЕ РОЗУМІЄ «КОЛЕКТИВНИЙ ЗАХІД»?

Західним інститутам, інституціям і процедурам російська система протиставляє архетипічні практики владарювання і владних відносин, саме вони унаслідок нездатності російського населення до повноцінної соціальної еволюції є матрицею відтворення рускаго тоталітаризму як системи. В основі її традиційно перебуває тоталітарний консенсус між владою та населенням, що обидва не здатні і не зацікавлені в модернізації росії. Підставою для його формування поміж частиною політичних еліт і населенням на етапі тектонічного становлення сучасних ліберально-демократичних державних і суспільних інститутів та інституцій, з одного боку, є страх перед погромною потугою революціонізованих мас; з іншого — неспроможність (інтелектуальна і культурна нерозвиненість) самих мас відтворювати складні суспільно-політичні практики на повсякденному рівні.

Саме цим зумовлена істерична реакція кремлівських башт на спалахи «кольорових революцій» і Помаранчеву революцію, які вони сприйняли як «сигнальні вогники» наступу Заходу на територію їхнього суверенітету. В. Пас-

тухов про цей час згадував так: «А вони в 2011–2012 рр. реально злякалися. Тоді й народилася «доктрина Сечіна» — сірої націоналізації повернення до держкапіталізму тощо. Вони на цьому переляку тоді багато чого навернули. А далі їм слід було вигнати цю революцію. А як контрреволюція виганяє революцію? Вона викидає її з країни. «Кримнаш» — це і була істерична спроба вигнати революцію з Росії. Вони і вигнали. А логіка війни завжди йде в одному напрямі: від меншого до більшого» [116]. Смислові оболонки, в які загорталось небажання втратити все «нажите непосильною працею» разом і владою та свободою, і стало безпосередньою спонукою консервативного розвороту, хоч на той час не було ще зрозуміло, у яких формах він відбуватиметься. Але стратегія вже цілком вималювалася. Справа була за тактикою.

Може здатися парадоксом, але про хронічну неготовність народу жити в демократії та лібералізмі суголосно теревенять усі фашистські ідеологи. Отже, бажання загальмувати історичний час як гарантію збереження влади для одних та ілюзія простого вирішення складних політичних проблем для інших стають платформою «проростання» державної конструкції в населення, і подальша трансформація і того, і іншого за логікою зростання злоякісної пухлини: держава абсорбує волю і суб'єктність громадян, перетворюючись зрештою на антипод держави «спільного блага»; суспільство втрачає навички політичної взаємодії та суб'єктивізації в рамках суспільних інституцій (партій, профспілок, спільнот, товариств тощо), трансформуючись

[116] И мой «совок» со мною. Почему Россия так быстро вернулась в близкую к СССР политическую формацию. Интервью политолога Владимира Пастухова. *Новая газета. Европа*. 09.09.2022. URL: https://novayagazeta.eu/articles/2022/09/09/i-moi-sovok-so-mnoiu?fbclid=IwAR0yn38TiqWy5O2d-4kSotyg6WYHLGIZbgO53eoNxCgFH8NLhN2tqNu5eHk

у «плазму» (Ю. Левада), «безкласове суспільство» (Франц Боркенау, Ханна Аренд), атомізоване суспільство — власне на позбавлену обличчя і самостійного мислення (матрицю-носія «інаконемислення» М. Мамардашвілі) демографічну масу, що самоусвідомлює себе з дуче і самоідентифікує себе лише в цій державі і через цю державу, сприймаючи світ навколо як онтологічно ворожий і руйнівний [117]. Для цього новоутворення Дмитрій Шушарін пропонує цілком вдале означення — «тоталітарна спільнота чи тоталітарна співдружність» (рос. тоталитарное сообщество или тоталитарное содружество), де у всіх, навіть у відщепенців, є свої лакуни і всі лишаються елементами системи. «Це можна назвати і державою-общиною, державою-племенем, але не *failed state*, державою, яка не відбулась. *Failed state* — етап на шляху формування тоталітарної спільності: Росія під владою Тимчасового уряду, Веймарська республіка. Державу, що не відбулась, ще можна співвідносити з державами цивілізованими, застосовувати до неї ті ж критерії оцінювання, що й до них. Тоталітарна спільність — це вже інша якість інша природа, інша система оцінок. І вона не може не бути терористичною» [118]. Станіслав Кульчицький — вітчизняний патріарх дослідження радянського тоталітаризму — доволі давно запропонував також ємне визначення «державосуспільство».

Особливістю путінського консенсусу, на думку Д. Шушаріна, є те, що він оформився не на політичній платформі (тобто певній ідеології, а на основі соціокультурної єдності. Це так звана совковість — набір ідентичносних обривків

---

[117] Особливості психічного влаштування масової людини, що є мислячим об'єктом нищівної людожерської тоталітарної системи, а не суб'єктом здорових соціальних відносин, описує, використовуючи інструменти загального психоаналізу, Наталія Давидова. Див.: Давидова Наталія. путінський нацизм… С. 14.

[118] Шушарин Д. Русский тоталитаризм… С. 10.

і побутово-культурних звичок масової людини, засвоєних на низовому рівні в епоху комунобільшовизму. За висновками багатьох суспільствознавців, рушійною силою масової людини є ресентимент (див. комент. с. 306), який найчастіше спричиняють воєнні поразки (ресентимент веймарських німців найчастіше наводять як універсальну ілюстрацію генерування причин популяризації та перемоги нацизму).

Водночас слід нагадати, що «винахідники» ідеї ресентименту, передусім Ніцше, запровадили цей термін стосовно соціально упослідженої людини. Людини, яка посідає нижчі сходинки соціальної ієрархії, розуміє своє упосліджене становище і водночас ненавидить і себе, і світ за те, що доля не «видала їй щасливого білета». Сучасним сленгом — це про «лузерів», які генерують і накопичують енергію соціального незадоволення і заперечення, яка, відповідно до реалій соціально-економічних криз, катастроф, провальних реформ тощо, стає прихованим від очей «реактором» з енергією неймовірної руйнівної сили. Хто і в який спосіб спроможеться її використати, власне, і визначає історичну долю країни. Якщо харизматичний лідер спромагається «осідлати» масову дихотомію ненависті до світу і презирства (отже, відсутності гідності) до себе, стається соціальна катастрофа.

«Виламавши» себе з навколишнього світу, тоталітарне державосуспільство стає на шлях самознищення — його руйнує не навколишній світ, а протиставлення йому. Це, зрештою, і робить черговий тоталітарний феномен виявом онтологічного зла, яке існує за законами заперечення загалом і самозаперечення зокрема. Саме тому воно перероджується на антисистему, не спроможну нічого створювати. Спроможну лише знищувати. У цьому сенсі тоталітарні системи нацистської Німеччини і сучасної росії виявляють чимало спільного. Власне, йдеться не про те що путін і путіністи копслеять нацистів (з останнього

згадаємо широко рекламований новий кліп Шамана «Ми!» [119], на всі лади відрефлексований інтернетом). Рашисти творять свою версію тоталітаризму з виразними алюзіями та симпатіями до «побореного» в XX ст. ворога.

Аби з маргінальної партії з підтримкою у 2,6 % голосів на виборах до Рейхстаґу 1928 р. перетворитись на провідну політичну силу і встановити одноосібну диктатуру фюрера у серпні 1934 р. [120], знадобилися всесвітня економічна криза та депресія, поразка Німеччини у Першій світовій війні, дрібка політичного авантюризму німецьких «правих» і харизма А. Ґітлера — художника-невдахи і ригориста. Як національний лідер він постав завдяки таким само нереалізованим, скаліченим і відкинутим у передвоєнних очікуваннях та ілюзіях, знедоленим економічним занепадом післявоєнної Європи німцям, які стали свідками масового людовбивства, та замість прагнути миру, поставили на реванш у другій — ще руйнівнішій війні. Здичавіння всіх і вся на фронтах Першої світової, перемішування автохтонного населення європейських країн із величезною масою мігрантів (зокрема з політично збанкрутілої і невдовзі перетвореної на комунобільшовицьку квазіімперію росії) на тлі нездатності європейських урядів впоратись із повоєнним занепадом створили плідний ґрунт для праворадикальних рухів і партій, що пропонували збанкрутілому плебсу і маргіналам просте вирішення складних питань методами терору, класової та етнічної селекції. Ґітлер став канцлером унаслідок домовленостей у вузькому колі німецьких політиків, які кілька років поспіль неспроможні були створити чинну парламентську більшість і намага-

[119] SHAMAN — МЫ (красная площадь). URL: https://www.youtube.com/watch?v=NXreSAXf1V8

[120] Тоді «Закон про верховного голову Німецької держави» на плебісциті підтримало майже 90 % його учасників.

лися перешкодити приходу до влади комуністів на чолі з Ернстом Тельманом.

Нацизм зміксував у собі, здавалося, всі тези, що так чи інакше резонували зі зґвалтованої війною свідомістю, переділами світу та революціями «простої людини». Тут і гасло зібрання в одній державі всіх німців, розкиданих країнами, утвореними на уламках Німецької та Австро-Угорської імперій. І ідея-фікс реваншу після поразки у Першій світовій війні. І ненависть до так званих не арійців. І месіанізм та есхатологізм німецької версії надлюдини і ІІІ Рейху, на догоду малоосвіченим масам приправлений як лютеранським консерватизмом, так і середньовічного штибу містицизмом та ексцентричним арійством. І непримиренний антикомунізм, тісно ув'язаний із антисемітизмом. А крім того — апологетику війни[121] і терору як шляху і способу вирішення всіх питань і проблем.

«Простому німцю», що заледве зводив кінці з кінцями, А. Гітлер дарував ілюзію виняткової місії — перекроїти світ за нацистським лекалом. «Проста людина» в силу своєї простоти не спроможна була усвідомити облудність цілепокладання. Невідповідність масштабу «місії» масштабу особистості «простої людини» ідеологи нацизму вигадливо компенсували масовістю — вважалось, що купа невігласів, заражених ідеєю німецького месіанізму, об'єднавши зусилля, спроможна змінити всесвіт.

---

[121] Додамо, він не лише апологетизував, а й нормалізував війну. Ф. Фелліні згадував, що на певному етапі поширення фашизму «війну почали уявляти як щось, куди слід намагатися прагнути, — щось на кшталт прийому, на який всі прагнуть потрапити». Цит. за: Кавтарадзе С.Д. Манипуляция архетипическим сознанием. Нацистская Германия. *Историческая психология и социология истории*. 2013. 1. С. 49–61 (С. 49). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/manipulyatsiya-arhetipicheskim-soznaniem-natsistskaya-germaniya/viewer

«Я звільняю людей від обтяжливих обмежень розуму, від брудних і принизливих самокатувань химери, іменованої совістю і мораллю, і від претензій на свободу та особисту незалежність, до яких доростають лише небагато хто», «Чим грандіозніша брехня, тим легше їй готові повірити. Особливо, якщо її повторювати знову і знову», — казав Гітлер, і мав рацію. Звільнивши «просту людину» від терзань сумління і вдягнувши ідею масового вбивства в шати великої місії, фюрер відчинив пекельну браму. Ідеологія, яка відкрито глорифікувала масовий терор, апелюючи до міфічних постатей минулого, поміняла в масовій свідомості місцями смерть [122] і життя, тобто систему цінностей.

У сучасній росії некрофілія трансформується у небачений XX ст. спосіб. путін не просто посилає на смерть десятки тисяч людей, він почувається і поводить себе як верховний маг, який привласнив собі право масових жертвоприношень. Але він не потурбувався навіть сформулювати умоглядний сенс цих жервоприношень — і саму війну не можна називати війною, і жнива її засекречені, і кладовища ховають від поглядів. Невизначеність самої ідеї масової загибелі російських військових і призовників за дев'ять місяців невиразних цілепокладань зрештою артикульована в його постановочній розмові з підставними «солдатськими матерями» 25 листопада 2022 р.: «Дехто ж чи живе чи не живе, не зрозуміло. І як уходять? Від горілки чи ще від чогось. А потім пішли і жили чи ні — непомітно» [123]. Вождь

[122] Описуючий цей феномен, Ортега-і-Гассет зазначав, що Перша світова війна знецінила і деперсоналізувала смерть, перетворивши її на масове звичне явище. А призвичаювання до смерті як рутинного вивело на авансцену маси. Апокаліптичні очікування і світосприйняття межі XIX–XX ст. відіграли у цьому не останню роль.

[123] «Ваши ребята выбрали такую судьбу». Что сказал путин на встрече с матерями военных и кого на нее позвали. *BBC NEWS*. Русская служба. 25.11.2022. URL: https://www.bbc.com/russian/news-63756383

«*рускаго міра*» оприявнив вищу форму деперсоналізації жертви як від народження призначеної на цю роль. У його міркуваннях опція життя як такого, і щасливого повноцінного життя зокрема, не передбачена взагалі. Це і є на сьогодні провідна ознака російського тоталітаризму — суїцидально налаштованої системи, що сіє смерть зовні і всередині.

Некрофілію Гітлера відзначав ще Еріх Фромм [124], однак вона формувала не лише особистість фюрера, а й його похідну — III Рейх. З цього приводу Альберт Єгазаров доречно зауважував: «тисячолітній Рейх, застиглий у своїх інститутах, є нічим іншим, як вічним трупом» [125]. Зацикленість на минулому, прагнення зупинити поступ часу або скерувати його в зворотному напрямі є за визначенням чи не найчутливішим симптомом розвороту суспільства до політичної смерті. Дрібка месіанізму і містицизму (Гітлер навіював ідею про те, що тисячолітній Рейх зійшов з небес, як небесний Єрусалим) — і Німеччина перетворилась на вузловий елемент вигаданого всесвіту, де все, що б не відбувалось, пояснювали крізь призму інтересів цього ключового елемента. Останнім штрихом до нарцисичного комплексу стала зневага і ненависть до всіх, хто перебував за кордонами цього ментально сконструйованого світу через расове походження чи національну приналежність.

У такий нехитрий спосіб догітлерова Німеччина обернулась на III Рейх: геополітичного хижака, зафіксованого на ідеї експансіонізму і переформатування світу відповідно до власної схибленої світоглядної картини. Від 24 люто-

---

[124] Фромм Эрих. Адольф Гитлер. Клинический случай некрофилии. Москва, 1992.

[125] Раушнинг Герман. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. URL: https://booksonline.com.ua/view.php?book=132685&page=2

го 2022 р. аналогічний алгоритм із не меншою мірою очевидності оприявнюється в росії, лідер якої оголосив проведення в Україні «спецоперації», фактично ж — оголосив війну на винищення.

На відміну від Гітлера путін не вигадував «ідеологічного велосипеда», а скористався готовими лекалами; не зачаровував харизмою — його як «національного лідера» створили, зіпершись на можливості новочасних медіа, ефективність яких значно підсилили напрацювання політологів і політтехнологів. (Про такі інструменти Гітлер не міг і мріяти. Йому, що не мав під рукою електронних суфлерів і розгалуженого штату іміджмейкерів і спічрайтерів, доводилося годинами розвивати в собі талант промовця і вчитися тримати багатотисячну аудиторію силою особистого магнетизму). «путіна» сконструювала ціла когорта радників і консультантів, які змінювали один одного. Відповідно змінювався і «путін». Спочатку він позиціонувався як демократ, ліберал і реформатор, згодом — керівник «міцної руки», на певному етапі він, за словами одіозного О. Дугіна, ставав все більше Дугіним... Від 24 лютого 2022 р. його все частіше порівнюють із Гітлером.

Проте, на відміну від Гітлера, путін не «вирощував» і не «виховував» свою аудиторію, не зачаровував її свіжими, раніше не властивими їй ідеями, не відзвичаював потроху від думки, що гуманність є природною потребою людини. путін взяв за основу готовий соціальний субстрат — «радянську / пострадянську» людину — і довів його низкою інструментів до потрібної «кондиції». Саме про неї, «радянську людину» як про соціальну основу відтворення, регенерації держави насильства, тобто тоталітаризму, на початку 1990-х рр. писав Юрій Левада. Двадцять років послідовного угноювання цього субстрату (Левада ще називав його плазмою, або ж позбавленою соціальної структури масою) ідеями російського месіанства силами

цілої армії цинічних демагогів і моральних садистів витворили з пострадянських поколінь пересічних росіян соціальну базу путінізму. Левову частку втрат рф на фронті нинішнього етапу російсько-української війни, коли рашистський фюрер відчув повню своєї сили, становлять перевесники його влади, які народилися і виросли під міцніючою, а згодом і тотальною дією політтехнологічної машини з форматування масової свідомості.

Доведені наприкінці 2021 — початку 2022 рр. до стану мілітарного угару, росіяни втратили здатність до мисленнєвої та ціннісної рефлексії. Оголошення очільником кремля війни на знищення України і українців російське суспільство в своїй переважній більшості зустріло як належне (див. комент. с. 307). Упродовж наступних кількох місяців воно продемонструвало такі зразки моральної деградації та інтелектуальної нерозвиненості, від яких здригнувся світ. Якщо раніше зауваження про те що путінська росія перетворюється на фашистську державу[126] були поодинокими, то після визволення Бучі, Ірпеня, Бородянки, сіл Київщини, Чернігівщини і Сумщини, поготів після звірського знищення російськими військами Маріуполя порівняння путінської росії з нацистською Німеччиною стали загальним трендом у науковому середовищі, змушеному переглядати проблеми методології та теорії фашизму-нацизму і корелювати їх зі страшною сучасністю. Народ України кваліфікував феномен, із яким він зіткнувся віч-на-віч на полі бою і в буднях окупації, словарним новотвором — «рашизм». Згодом і науковці, зокрема Т. Снайдер, визнали

[126] Див., зокрема, публікації О. Мотиля та Т. Снайдера. «Мы должны сказать прямо, что Россия — фашистская страна», — историк Тимоти Снайдер. *Gazeta.ua*. 20.05.2022. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/world-life/_my-dolzhny-skazat-pryamo-chto-rossiya-fashistskaya-strana-istorik-timoti-snajder/1089436

його вцільність і ємність [127]. Відтоді онтологічні витоки рашизму та дослідження сукупності проблем, що покликали його до життя, перемістилися в епіцентр уваги низки дослідників, що й не дивно — адже це не лише фундаментальна наукова проблема, це — ключ до перемоги цивілізованого світу в протистоянні новочасному абсолютному злу.

Лев Гудков, спираючись на багаторічні дослідження «Левада-Центру», неодноразово стверджував, що масова свідомість росіян виразно маніфестувала нездатність створити сучасну, гуманну і правову росію, воліючи відтворювати раз у раз у нових історичних версіях державу тотального насильства. Ця внутрішня інтенція, слід наголосити, цілком збігалася з інтересами очільників і рантьє машини державного насильства [128]. В умовах пострадянського транзиту дещо змінилась лише конфігурація ідеї-фікс, покликаної мобілізувати масову свідомість, та важелі її впровадження. Такою ідеєю стало нав'язливе прагнення реваншу у провальній для росії «холодній війні», закарбоване в сленговій формулі «вставання з колін». Отже, національною ідеєю путінської росії став реванш, а його похідною — кристалізація образу ворога.

Універсальною відповіддю на загальнонародний і владний запит, зрештою, став політтехнологічний продукт, відомий під назвою «рускій мір». Не секрет, що з інтелектуального погляду конструкт «рускаго міра» є еклектичним набором нікчемних концепцій, стигм, стереотипів, ідеоло-

---

[127] Тімоті Снайдер назвав його «корисною концептуалізацією путінського світогляду». Див.: Snyder T. The War in Uktaine has unleashed a new word. In a creative play on three different languages, Ukrainians identify an enemy: 'ruscism'. *The New York Times Magazine*. April 22, 2022. URL: https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html

[128] Підсумки узагальнень відомого російського соціолога див.: Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. Москва, 2022. Т. 1, 2.

гем і упереджень [129]. Антинауковість і алогізм конструкції (дуальне за побудовою самозаперечення її тез очевидне всім: візьмемо хоча б тезу про те, що українці є братнім народом, який попри це варто фізично знищити, підтверджуючи в такий спосіб вищу форму російського гуманізму) не перешкоджають її масовому поширенню. Навпаки — саме її алогічність і цинізм забезпечують ідеальне накладання на масову свідомість простого росіянина — таку ж алогічну, а-інтелектуальну, аномічну, сліпу й глуху до чужих страждань. Психоемоційні портрети носіїв тоталітарної матриці свідомості (як їх реконструюють соціологи) і бучанських ґвалтівників (як їх характеризують психологи) не випадково майже синонімічні: в одному випадку ідеться про особину, змушену жити із відчуттям приреченості на довічне приниження [130] і безпорадність, в іншому — про тоталітарну особину, яка отримала команду і дозвіл вбивати, тож компенсує в звірячий спосіб свої комплекси. Така структура особистості «масової людини» в росії, як доводять соціологи, є прямим наслідком пристосуванства до політичного, законодавчого й економічного свавілля влади [131].

В основі путінізму перебуває суміш ідей та уявлень, що з'явилися на зорі російського націоналізму (зокрема і в його чорносотенній версії), дещо трансформованих із урахуванням еволюції фашизму та історії радянської системи. Невиразність, еклектичність, абсолютна навіженість засад рашизму компенсується апломбом ядерної держави, великодержавною пихою і невичерпними мож-

[129] Докладніше див.: Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ, 2018.

[130] Почуття національного приниження як системотворний фактор внутрішньої і зовнішньої політики культивується чинною владою десь від 2004 р.

[131] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. С. 37.

ливостями програмувати масову свідомість медійними засобами. путіну нема потреби бути харизматиком, здатним збирати багатотисячні мітинги і тримати увагу своїх прихильників полум'яними промовами. Харизматика, навіть із людини з 5 % підтримкою виборців (як це було з Б. Єльциним) зроблять політтехнологи, «лідера нації» вибудують медіа, лазерні дошки і штат суфлерів-радників.

Від народу натомість очікується лише беззастережна підтримка лідера і державного патріотизму, який він уособлює. Безліч висловлювань на всіх рівнях цієї машинерії «патріотизму» (від патріарха Кирила з його проповіддю 3 квітня 2022 р.: «Ми зламали хребет фашизму колись; ми зробимо це знов» [132], до антисемітських заяв міністра іноземних справ С. Лаврова) засвідчують нездорову фіксацію «колективного *рускаго*» на взаємовиключних завданнях. І водночас — самоототожнення з державою нинішньою, і що найстрашніше, з державою, яка давно не існує; відсутність власної рефлексії і здатності її здійснювати. Дискурс патріотизму «по-путінському» не просто «закільцьований» у смислоформах минулих епох, він закільцьований у нав'язливих ідеях війни і смерті як сенсу буття. Це ірраціональний фашистський дискурс, що переводить масову свідомість у режим знищення і самознищення. Рашизм страшний не теоретично, а своєю практикою.

У системі координат світоглядної схеми рашизму росія є не уламком, а наступником російської імперії та СРСР. З цього виводиться ідея обґрунтованості, ба більше — чи не святості, новочасної експансії на сусідні держави, які потрактовуються не як рівноцінні суб'єкти геополітики, а її власні уламки. На цьому ж ґрунтуються останнім ча-

[132] Божественная литургия 3 апреля 2022 года, Главный храм ВС рф в честь Воскресения Христова, г. москва. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kDYvcRpaktc

сом все виразніші ідеї націє- чи навіть геноциду сусідніх (ще «братських») народів, існування яких припустиме лише в ролі ферментованого «рускім міром» демографічного субстрату. Скріпами новітньої імперії з безумовним російським домінуванням є ментально сконструйований консерватизм (що не має відповідників у попередніх історичних епохах, пережитих росією), популізм, диктатура колективного путіна, російське месіанство, православний фундаменталізм і російський націоналізм імперського ґатунку, тобто — великодержавний шовінізм. Нічим іншим він в умовах, коли держава і суспільство тиражують закляття відродження російської імперії, не може бути за визначенням.

Яким є його ефективність і кого можна вважати його природною платформою? Хто ж вони, посланці цієї нової квазірелігії — рашизму?

Шукаючи відповідь на це питання, треба звернути увагу на соціальну неструктурованість російського соціуму, його невідповідність притаманним західноєвропейській цивілізації зразкам. Щоправда, і до зразків країн третього світу вона має такий само умовний стосунок. Наслідком панування комунобільшовизму в росії стала наскрізна пролетаризація населення в місті і селі, перетворення його на субстрат, рівновіддалений від засобів виробництва, перерозподілу доданої вартості і, відповідно, влади. У цьому сенсі на зламі радянської епохи росія мало відрізнялась від України. Відмінності почали увиразнюватись пізніше: після «приборкання» російських олігархів і переведення економіки країни під парасолю державної влади (читай — силових структур), концентрації управління провідними галузями економіки в руках ставлеників чинної влади і запровадження стримувальних пасів для розвитку середнього і малого бізнесу (читай — низової ініціативи). Соціальний прогрес у росії став неможливим. Понад те, низка

регіонів занурились у стан соціальної стагнації, а деінде й деградації. Сумний жарт про дві росії — московсько-петербурзьку і замкадівську — є маківкою соціальної катастрофи рф (див. комент. с. 307). Розумування про російський середній клас та еліти давно стали нічого не вартими симулякрами суспільного дискурсу, такими само, як «керована демократія» і «глибинний народ».

Не лише у селі, а й у депресивних малих і середніх містах населення існує в умовах неподоланної бідності, заледве зводячи кінці з кінцями, навіть не мріючи змінити життя на краще, навпаки — цілком усвідомлюючи свою приреченість і відчуваючи постійний страх перед майбутнім. «Хронічне усвідомлення неповноцінності, залежності, приниження та соціальний ресентимент, які вони породжують за таких обставин, "знімається" лише спільним почуттям національної величі»[133], — зазначає Лев Гудков. «Велич» розуміється винятково як репресивна міць держави всередині країни та її експансія назовні. Саме тому анексія Криму та гібридна війна на українському Донбасі стала важким наркотиком, що завів масову свідомість росіян у стан тяжкої залежності від мілітарного афекту. Вісім років існування в такому режимі вичавили з путінського електорату відчуття реальності. Утім, варто наголосити, що реваншистські настрої були абсолютно природними для росії і раніше: відносно мирними в її новітній історії виявилися (*sic!*) 1991–1993, 1997–1999, 2008–2014 р. І це якщо брати до уваги лише війни на пострадянських теренах. З урахуванням локальних конфліктів, де росія діяла своїми проксі-силами, їх певне не лишиться зовсім.

Усі ці конфлікти влада трактувала як «малі блискучі операції» і передвісники майбутньої великої перемоги.

[133] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. С. 56.

І повсякчас нарощувався градус ворожнечі і піднімались ставки. Усі ці війни були терористичними, тому витворили не лише чисельну верству професійних найманців, а й цілу мережеву структуру і мораль. Що, власне, і стало системотвірним чинником путінської росії. Концептуальна рамка, застосована для виправдання цього тренду, була виразно сталінською. Чимдалі ідеологема «обложеної фортеці» трансформувалась в універсальний моральний імператив, що знімав будь-які моральні табу. Це засвідчило, що пострадянське російське суспільство не поспішало дистанціюватись від стандартів сталінської доби. Усі зміни (радше їхні очікування), про які так багато і виснажливо дискутували інтелектуали, були несправжніми.

Від 2012 р. баналізований антиамериканізм масового дискурсу перейшов у стадію параноїдального марення. Населення активно і системно залякували умоглядною небезпекою наступу Заходу і НАТО на засади державної безпеки, економіку, сферу життєвих інтересів, моральні принципи, суверенітет і автентичність. Процес цей був керованим і добре організованим. Зрозуміло, що відбувався він в інтересах кремля. Якби занурення населення у стан мілітарного афекту не було метою влади, генераторів смислів «рускаго міра» вдягнули б у гамівні сорочки ще на початку 2000-х рр. Натомість вони очолювали кафедри у провідних вишах, отримували допомогу у виданні літератури та фінансування політичних і громадських проєктів й організацій. Отже, метою влади було не подолання минулого та осмислення себе в світі, а формування нової квазірелігії, квазідержави і наркотизованого пропагандою суспільства, що б стало демографічною основою проєкту «рускій мір». Замість адаптації і реалізації в реальному світі кремль і його ідеологічна обслуга згенерували політичну утопію, в якій країна-бензоколонка, з економікою у 2 % світового виробництва, нав'язувала світу концепт російсь-

кої тоталітарної гегемонії у вигляді країни — цивілізації — імперії без меж.

російський народ, слід відзначити, щиросердно долучався до такої постановки питання: зростання показників національного самозадоволення, як засвідчують багаторічні соціологічні дослідження, завжди припадало на так звані малі переможні війни (61—68 % під час російсько-грузинської війни та анексії Криму). Залежність масових настроїв від можливості ображати, принижувати і вбивати слабших стала шляхом цілковитої деморалізації росіян. Її пікові прояви нині спостерігаємо у масовій суспільній роздвоєності, що виявляється, з одного боку, в підтримці дій керівництва рф у «спецоперації» і закликах нищити «бандерівців» і навіть їхніх малолітніх дітей, а з іншого боку — теревенях про братерську любов і неприпустимість використання тяжких озброєнь проти мирного населення [134]. Ця «усвідомлена шизофренія» є наслідком свідомого виправдання державної брехні та державних терористичних практик. Непомітно для них самих росіян «пов'язали» кров'ю українців і зробили колективним співучасником злочинів проти людяності.

Як слушно зазначає Л. Гудков, у ненависті до колективного Заходу виявляється розпач росіян перед відсутністю прийнятного майбутнього і недосяжністю того образу майбутнього, проєкцією якого уявний Захід, власне, і є. Усвідомлюючи свою нездатність жити по-людському, цей соціальний субстрат генерує ненависть та енергію погромного натовпу, скерованого на знищення недосяжного ідеалу. Така установка повною мірою виявилась у діях російсь-

[134] Див., зокрема: Левинсон Алексей. Хотят ли русские войны? Левада-Центр. Аналитический центр Юрия Левады. 04.03.2022. URL: https://www.levada.ru/2022/03/04/v-rossii-predpochitayut-dumat-chto-vojny-net/

ких терористів, вдягнених у військові однострої, в Україні. Численні перехвати телефонних розмов окупантів з родичами оголили вирву їхньої нелюдськості та моральної деградації.

Комплекс національної неповноцінності явно перебуває в найактивнішій стадії кризи, і вихід з неї росіяни шукають чи то у знищенні українців, чи то у самознищенні. На очах світу набирає обертів національна катастрофа: росія «виштовхує» з себе залишки ліберальної та демократичної бази, аби лишилося тільки те, що згідне жити в тотальній ізоляції. Це і є нова росія путіна — Дугіна — Проханова.

Утім, навіть у настільки соціально бідному соціумі не помітна монолітність платформи путінізму.

Бенефіціарами путінізму є корумпована вертикаль влади, армія пропагандистів, медіа, великий (особисто залежний від влади) бізнес, система освіти, науки і культури, що давно стали окремим крилом пропаганди, силові та репресивні відомства, суд, православна церква (що є ідеологічним відділом «Єдиної росії») і зрештою політикум. Вони — основний вигодоотримувач ренти країни-бензоколонки, генератор і запроваджувач ментального продукту, що створює «інформаційну кульку» «рускаго міра» і забезпечує його просування в світі. Ця когорта існує завдяки режиму, без нього вона приречена.

Спільними зусиллями цих професійних верств режим перетворений на єдиного господаря культурного часу, непідконтрольного суспільству. Системотвірними матрицями тотальних контемпоральних циклів і правил поведінки є школа, медіа, армія, пенітенціарна система, офіційні партії та громадські рухи, які повторюють і відтворюють «державну версію форм часу» та системи мислення, що організаційно й ідеологічно є камертоном влади. Створення ізольованих від решти світу інформаційних

бульбашок, заборона доступу до архівів, ізоляціонізм наукової думки доповнюються свідомим зрощенням «паралельної реальності» російського обивателя: настає час *fake time, fake news*.

Їхніми колективними зусиллями (від «пильних» доглядальниць дитячих садків до начальників тюрем) історичний час і соціальний розвиток у росії зупинений. Їхніми ж колективними зусиллями із соціального простору витравлені високі форми соціальної взаємодії, побудовані на довірі, гуманності, солідарності, ідеалізмі, моральності, як такі, що унеможливлюють кар'єрне зростання і власне пристойне життя. Їхніми зусиллями росію перетворено на інтелектуальний відстійник, що продукує затерті кліше владарювання, знищення, мілітарного угару. Соціальна деградація переростає в інституційну: міністерство оборони трансформується в міністерство війни, міністерство освіти — у міністерство пошивання в дурні, міністерство науки — у міністерство метафізики, церква — у тоталітарну секту, органи держбезпеки — в угруповання озброєних злочинців, армія — у терористів. Форматівним інструментом, або ж матрицею розбудови тоталітарного світу стають так звані силові структури — система державного насильства. Структуруються квазіекономіка, квазіринок, квазіполітика, квазідержава, квазіцерква, квазікультура, а зрештою — квазіреальність, у якій жоден із компонентів реальності не є тим, чим позірно видається.

Пов'язані з владою круговою порукою брехні, корупції, злодійства та визискування власного населення, бенефіціари рашизму найдовше чіплятимуться за скріпи «рускаго міра», бо це — те, що їх створило як квазісуб'єкта російської реальності і що годує їх та їхні сім'ї в буквальному сенсі. Без режиму вони ніщо і ніхто, хіба що фігуранти кримінальних справ різного ступеня тяжкості. Ці «криси» залишать фюрера, коли відчують, що корабель насправді

тоне. Особисто навряд чи вони та їхні близькі (за винятком представників силових структур) братимуть до рук зброю. Їхнє завдання інше — занурити населення в стан афекту і змобілізувати «гарматне м'ясо», з одного боку, нейтралізувати родини тих, хто це «м'ясо» народив і виростив, з іншого.

Демографічним ресурсом режиму, на якому паразитує владна верхівка, є масова «проста і гола» людина, він же — пострадянський росіянин (сленговою — «ватник»). За висновками російських соціологів, ядро цієї спільноти становлять мешканці бідної, депресивної, а то й деградуючої провінції, що майже століття залишається зоною соціальної катастрофи, агонії рудиментів традиційності і патріархальності. Образ її втілений у низці творів, зокрема у фільмі А. Звягінцева «Левіафан», затаврованому в росії. Це зона низької вартості життя в прямому і переносному сенсах. Згідно з соціологічними дослідженнями 70 % росіян не мають заощаджень, 12—15 % декларують спроможність вижити коштом заощаджень не більш як пів року, 2/3 виживають (саме так, не живуть) від зарплати до зарплати (пенсії) і передають своїм нащадкам у спадок лише бідність, з якої неможливо вирватись унаслідок неконкурентності на ринку праці та відсутності потрібних компетенцій. 52—54 % росіян народжуються і помирають в зоні хронічної соціальної депресії, яка є водночас і зоною катастрофічної соціальної аномії та девіантності. З неї є кілька лазівок: лотерея, смерть, наркотичний чи алкогольний транс, тюрма та силові структури. Кузнею низових кадрів силових структур рф є саме ця соціальна зона.

Характерною її відмінністю є відсутність уявлення про себе в світі і в історичному хронотопі. Переважна більшість респондентів характеризує себе як людей «простих», «терплячих», «відкритих», що Л. Гудков слушно резюмує реплікою: «тобто позбавлених своєрідності і соці-

альних якостей» [135]. Крім того, масова людина — це людина, яка існує в матриці патерналізму, ідентифікує себе із державою, є жертвою та водночас поклонником культу сили і насильства, що структурує її існування на всіх життєвих циклах — від насильства в родині, у дитячому садочку, школі, на роботі, зрештою — армії чи пенітенціарних установах (відповідно до життєвого сценарію, (див. комент. с. 308). Ця людина відтворюється у системі вертикальних відносин «влада — примус», не утворюючи жодних горизонтальних соціальних зв'язків. Вона проживає життя, не довіряючи нікому і не вміючи конструктивно взаємодіяти ні з ким (навіть із членами власної родини). Соціальна взаємодія в трудових колективах є демонстративною, оскільки звичним горизонтом соціальної взаємодії в них залишається як інституційне, так і індивідуальне насильство (саме тому слоган «Своих не бросаем!» в Україні не пройшов перевірки).

До зони соціальної катастрофи хронічно не доходять «нафтодолари», і вона в антитезу москві та Петербургу чимдалі більше деградує. Крім того, це зона інформаційної залежності від телебачення, відповідно — тотального ураження пропагандою. Масовою людиною цієї зони є індивідуум, що є продуктом, словами Льва Гудкова, «процесу тривалого стирання моралі, знецінення особистої гідності (незалежно від того, чим ця гідність забезпечена — вірою, етосом, становою належністю, культурою, знаннями, поведінкою» [136]). Масова людина живе в накинутому сторіччями державного насильства дуальному світі, де існує власне «плем'я» і вічний «ворог». Масова людина є істотою з ампутованими мораллю та метафізичними уявленнями про добро і зло, саме тому ґвалтування немовляти не є для неї проблемою. Вона, власне, є фізичним і мен-

[135] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. Т. 2. С. 164.
[136] Там само. С. 331–332.

тальним відбитком «матриці насильства», своєрідною бомбою, покликаною вибухнути у визначений владою час.

Масова людина путінської доби, на думку Л. Гудкова, є носієм мазохістської свідомості історичного глухого кута і великоросійського ресентименту. Поборник «міцної руки» і ненависник західних (властиво, недоступних йому) свобод; довічний бідняк, що мріє розбагатіти, вбудувавшись у корупційну вертикаль якою завгодно ціною; «терпила» у себе на батьківщині і переповнений пихою великорос за кордоном в одній особі. Ця когорта налаштована на тоталітарний режим, наче камертон. (Характерно: на запитання: «Чи варто шукати винних у сталінських репресіях?» — 2008 р. 75 % твердо відповіли — «ні», і лише 10 % — «так» [137]). Та найголовніше, масова людина є не просто базою чинного режиму, вона його й покликала до життя. Режим і масова людина нерозривні і самовідтворюють один одного. За певних обставин вони обертаються на страшну машину знищення всього, що виходить за межі тоталітарної матриці, як зовні, так і всередині себе.

Масова людина сучасної росії, або ж путіністи є носіями завченої безпорадності. Живучи в стані нескінченної війни всіх з усіма та довічної склоки, «безпомічно озвірілі» (Б. Пастернак [138]), вони тиражують моделі соціальної поведінки вмираючого села («российской деревни»), яке все ще — сторіччя поспіль, завдячуючи більшовикам, перебуває в стані внутрішньої соціальної війни усіх з усіма.

Гордість за супердержаву та великоросійська пиха є універсальним компенсатором безперспективності і беззміс-

---

[137] Там само. С. 685.

[138] Див.: «Склока — это естественное состояние натравливаемых друг на друга людей, беспомощно озверевших <...> Склока — альфа и омега нашей политики. Склока — наша методология». (Пастернак Б.Л. Переписка с Ольгой Фрейденберг. Нью-Йорк; Лондон: HBJ, 1981. С. 291).

товності власного існування. Крива «гордості» набуває вигляду гіперболи щодо реального становища індивідуума: чим гірший і депресивніший його власний життєвий план, тим оскаженіліше він маніфестує свою великоросійську пиху. Саме це і демонструють нам численні опитування росіян стосовно їхнього ставлення до так званої спецоперації в Україні. Маса, що не має власних інтелектуальних та емоційних рефлексій, живе колективним розумом (тобто офіційним пропагандистським дискурсом) і лише відтворює (озвучує) певні його кліше відповідно до ситуації.

Українців дивували численні безлики інтерв'ю російських матерів, які на камеру словословили своїх «синів-героїв» та їхніх переможних дідів (найчастіше міфічних), а телефоном замовляли тим же «синам-мародерам» український крам. Нічого дивного в цьому нема. Так оприявнюється фізіономія і двоємисліє простої людини — тоталітарної за структурою свої особистості. Це людина з подвійним дном.

«Масова державна людина» путінської доби є історичною реплікою «радянської людини», по своїй соціальній суті — уже майже сторіччя конаючого російського селянства і містян у першому-другому поколіннях, що залюднюють монопрофільні та депресивні міста. Саме вони створюють демографічний «бульйон», де десятиліттями виварюються штампи, стереотипи та стигми радянського тоталітарного минулого. Понівечена тоталітаризмом колективна свідомість, а саме її штучно культивує путінський режим, використовуючи як базову рамку масової свідомості сучасної росії, самотужки не спроможна вискочити з колії тоталітарних практик, відтворюючи «повторюваний» історичний час і відповідні йому болячки.

Замість умоглядної спільності під назвою «радянський народ» утворилась множинність атомізованих «радянських людей», які, за Ю. Левадою, утворювали несівний хребет радянського комунобільшовизму і, як зрозуміло

тепер, апгрейдувавшись — путінського поворотного тоталітаризму. У загальному визначенні це людина «течії», офіційного мейнстріму. Саме держава задає параметри її ментальних, моральних і психологічних характеристик у публічному просторі. Бути справжньою така людина може лише наодинці сама із собою. Але, найстрашніше, частіше вона не має такого бажання. Метою режиму є вибудовування такої структури особистості, якій огидно бути на одинці із собою, яка відчуває себе (і це оманливо) чимось значущим лише у зграї. Це людина, яка нічого не успадковує і не передає (бо не має ресурсів, бо ж влада пильно стежить за тим, аби вони не накопичувались), окрім належності до зграї. Це людина, яка існує в режимі постійно перерваних соціальних комунікацій — навіть у межах свого власного родоводу. Це людина, не спроможна утворювати чинних соціальних зв'язків і бути щасливою.

Заклики звернути увагу на внутрішні проблеми замість того, аби «рятувати братів» на Донбасі, в Сирії, Ірані, Афганістані чи будь-де від вигаданих негараздів, які приховує в собі панування всесильного «Госдепа» (з рос. «Государственный департамент США»; англ. *United States Department of State, State Department*), у такій масі не мають відгуку. На номінально своїй землі, у номінально своїй державі путінський «електорат» абсолютно безсилий. Саме безапеляційним прагненням змінити навколишній світ за «російським аршином» і пояснюється абсолютна безправність російського народу в рф та «самоствердження мас». Національне приниження росіян власною владою компенсується насильством над жертвами зовні. Чим разючіший розпач від беззмістовності свого власного існування, тим жорстокіша лють. Відчути себе «надлюдиною» їм випало лише з неозброєними українцями.

Окреме питання — жорстокість «не росіян», про яку свідчать чи не всі постраждалі Київщини та Сумщини.

У цьому випадку вочевидь не йдеться про безпосередній вплив пропаганди, адже значна частина представників малих народів рф все ще погано володіє російською. Можна висловити гіпотезу, що в такий спосіб реалізовано їхню ненависть саме до росіян. Адже українців наразі ці россияне другого сорту, наслідуючи настанови путіна, розуміють як «майже росіян», яких дозволено вбивати. Залишається лише здогадуватися, що станеться, коли табу на знищення росіян буде зняте на теренах самої рф.

Дійсно, в умовах розкладницького, розтлінного прикладу влади межі моральної деградації простої людини зникають, відтак населення перетворюється на зграю знавіснілих особин. Різня (чи то локальна — у сім'ї, школі), регіональна чи глобальна, стає питанням часу. Тривожні дзвіночки лунали давно, зокрема в Керчі. Власне, тому ж діячі на кшталт В. Суркова пропонували рецепти вирішення проблеми за межами росії (як це було 2014 р., коли в українському Донбасі утилізували значну частину вигодованих самою ж владою націоналістичних і нацистських сил).

Те саме мало відбутись і в новій фазі російської війни проти України, названій спецопераційю. Завдання її були простими: зняти внутрішню соціальну напругу, витиснути за межі рф рештки «ліберастів» і «демшизи», довести тоталітарне суспільство до стану внутрішньої наповненості, вкотре підтвердити легітимність нелегітимної влади, зачинити рф подібно мишоловці і, поволі «перетравлюючи» анексовані Білорусь та Україну, дати режиму щонайменше чверть сторіччя для перегрупування сил і нарощування неоконсервативного проєкту. росії у мріяннях кремлівських радників, певне, відведено роль лідера і натхненника світового альянсу авторитарних, тоталітарних режимів, що мали кинути виклик ненависному Заходу. Війна в Україні тим часом унаочнила реальну, не пропагандистську, суть «рускаго міра», або ж — рашизму.

Рашизм нав'язує світу старий-новий спосіб існування — табірний. Новочасний ГУЛАГ у світовому масштабі — то і є ідея фікс рашистського фюрера. Життя у ницості довічним злочинцем і моральною потворою, зв'язаність безневинною кров'ю у зграї. Кінець гуманізму (Клаус Штедтке), живописаний у «Колымских рассказах» Варлама Шаламова, у глобальних масштабах — квінтесенція аморалізму рашизму. Остаточне видалення образу божого з людини — його мета. Перетворення життя на братську могилу осіб, позбавлених гідності, переведених у режим фізіологічного виживання, — таким є завдання аномального рафінованого (терор заради терору) звірства рашистів. Абсурдне за ідейними мотиваціями знищення сучасної цивілізації, де під виглядом повернення до традиційних цінностей нав'язують аморалізм, антигуманізм і правовий нігілізм. Це і є майбутнє, заради якого росіянам масово доведеться вмирати.

Зрештою, широкі апеляції до традиціоналістської риторики, яку часто сприймають за чисту монету як прояв архаїчних налаштувань, є лише проєкцією прагнення встановити тотальний же контроль над відтворюваністю демографічного ресурсу системи. Адже її експансіонізм вимагає багато солдат. Дуже багато...

Отже, ідеться не про культ сім'ї (хоча пропаганда вибудовує такий дискурс), а про промисловізацію народжуваності, тоталітарний контроль над демографічним відтворенням. І водночас — про промисловізацію виховання, створення «конвеєрної» освіти і пропаганди, яка вибудовує феномен колективного думання і колективного переживання. На якісно новий рівень підноситься і контроль над масовою екзальтацією, тобто негативною мобілізацією. Стається це не випадково, адже «народ» і «вождь» мусять резонувати в системі координат «подвигів», «звитяг», «перемог», «жертв». Це дуальний за структурою конст-

рукт, налаштований на дискурс обраності. Особливістю путінського колективізму стало тотальне поширення зневажливого ставлення до чужого життя — не життя українців, а саме життя росіян. Масова путінська людина, і це зафіксовано соціологічними опитуваннями і тисячами відеоматеріалів, не відчуваючи жодних душевних гризот чи сумнівів (на загал це демонструють люди старшого віку, що не підлягають мобілізації), із цілковитим пієтетом висловлюються за те, щоб інші громадяни росії йшли і масово гинули, відстоюючи умоглядні геополітичні інтереси росії на теренах України. Самопривласнене право вільно розпоряджатися сотнями тисяч, а то й мільйонами чужих життів притаманне не лише вождю, а й масовій людині. Ментальне освячення і прийняття як належного масового жертвоприношення демонам імперіалізму є одним із найкрасномовніших симптомів пошесті тоталітаризму.

Андрєй Колєсніков давно пише про переможну ходу неосталінізму, що й став драйвером поворотного тоталітаризму, перетворившись на масову політичну культуру в рф і протезувавши ментальні лакуни у всіх позірно політичних течіях[139]. В основі реінсталяції тоталітарного симбіозу влади й населення перебували, мовою А. Колєснікова, «архетипи політичної культури» росіян, хоча правильніше казати про архетипи політичного дикунства. З висоти того, що вітчизняні історики вже знають про радянський тоталітаризм, казати про політичну культуру пострадянської / російської масової людини варто лише з приставкою квазі-. Як і про всю політичну будівлю СРСР. Жодних інститутів, інституцій чи соціальних норм у тому сенсі, який вкладає в ці поняття світова методологія, там

[139] Колесников Андрей. Массовая политическая культура сталинизма как доминанта сегодняшнего дня. МЦК. 12.01.2022. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/86176

не було. Навряд чи варто, наслідуючи радянські кліше, називати політичною культурою чи громадянською позицією масове пристосуванство, звичну підтримку позаправових практик влади, готовність брати в них діяльну участь. Тоталітарні практики, які культивує тоталітарна система, і політична культура, — це категорії, які ніколи не трапляються в реальному житті в одному часі і просторі.

На безкінечну нічого не варту гру із писаним правом змінюються вони у країні безмежного всеосяжного позаправового свавілля, де влада і силові структури, що мали б бути гарантами права, є кастою, яка живе над правом, понад те — є вітриною і пропагандистом нічим не обмеженого свавілля. Як підсумовує А. Колєсніков, «Конституції узагальнювали, спокушали і обманювали. Майже незмінним чи «поворотним» виявлялись технології влади, її ідеологічні основи і масова політична культура споживачів конституції і пропаганди» [140]. На жаль, не вже померлою Конституцією, а політичними памфлетами на кшталт «Катехізису члена ЄСМ» (Євразійського союзу молоді) послуговується путінська людина. «...Ми тоталітарна партія інтелектуального типу, орієнтована на есхатологічне захоплення влади. Хитре і жорстоке захоплення... Ми будівничі імперії (рос. имперосторители) новітнього типу і не згодні на менше, аніж влада над світом. Оскільки ми господарі землі, ми діти і онуки господарів землі. Нам поклонялись народи і країни, наша длань простягалась на пів світу, а підошви топтали гори і долини всіх континентів земної кулі. Ми все повернемо назад» [141], — яким би коряво беззмістовним не був цей пафосний набір слів,

[140] Там само.

[141] Абаринов Владимир. Корявый путь идеолога «Новороссии». *INFORESIST*. 26.09.2014. URL: https://inforesist.org/koryavyj-put-ideologa-novorosii/

саме такі меседжі знаходять справжній відгук у душі «глибинного народу».

Не важко помітити, що алгоритми діяльності і мислення рашистів зараз не розрізняються. Змінилися лише діючі особи рашистської дихотомії: по один бік вони (і все та ж зневажена росія) — по інший бік українці (Захід), як універсальний ворог, який є і універсальним антагоністом, і лекалом, і взірцем, і мірилом рашизму. Рашизм багато робить «всупереч», багато «плагіатить», багато «дзеркалить», багато «викриває» і висміює. Проте він нічого не робить у напрямі саморозуміння. Уся його поза — як у вірусній пісні «на зло».

КОНСЕРВАТИВНА РЕВОЛЮЦІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ НЕБУТТЯ

Українська національно-демократична і російська ліберально-демократична революції розпочалися на схилі зими 1917 р. чи не синхронно. Обидві започаткували два історичні хронотопи, щоправда, з різними перебігом, дієвими силами, порядком денним, і, відповідно, перспективними наслідками. Довге українське сторіччя, про яке докладно йшлося у ювілейному виданні «Україна. Нариси історії», зараз завершується. Після понад сторіччя випробувань, втрат, катастроф, пошуків національної ідеї і нової форми українського політичного проєкту воно доходить кульмінаційної точки — виповнення і модернізації української нації і української державності, що набувають форми і якості, відповідних високим стандартам XXI ст. На жаль, вкотре в українській історії це вивершення стається в контексті страшної війни — найбільшої в Європі з часів Другої світової. Питання по правді стоїть руба: або Україна відстоїть себе — нову ліберально-демократичну, або кінцево зникне, перетравлена російською рашистською неоімперією. Бо саме таким і є завдання кремля. Для українців це — питання вибору, духовної сили, солідарності, дієвості і виживання.

Перед росіянами вибору не стоїть. І не лише тому, що вони його не мають, а передусім тому, що переважна більшість «глибинного народу» не потребує вибору, тяготиться вибором, уникає його. Позаяк це десуб'єктивізована, безголоса, бездумна, безмрійна маса, що віддала право вибору, тобто свободи, на відкуп адептів нової історичної версії тоталітарної ідеології і практики рашизму. Тому довге російське сторіччя не завершується, а закільцьовується у незмінний історичний континуум; російська революція, яка розпочалась трохи раніше за українську, зазнала краху. У тому сенсі, що модернізації соціального організму — ані рускаго, ані російського народу не відбулось. Як не сталось і народження модерної російської нації. Тридцятирічні пошуки національної ідеї завершились формулюванням і перемогою ідеології тотальної війни. Вона і є сьогоденною національною ідеєю росії і росіян. Власне, вона є історичною алюзією соціальної громадянської війни, розв'язаної більшовиками далекого 1917 р. Війни, що водночас є і джерелом, і засобом легітимізації чинної влади, і інструментом соціальної інженерії, яка тримає соціальний організм у стані закостенілості і нездатності до сучасних трансформацій.

«Обопільне відчуження всередині соціуму, пов'язане з егалітаризмом влади» (Д. Шушарін) стало звичною нормою життя країни, яка сто років тому гордовито проголосила на весь світ амбітний план побудови суспільства, позбавленого класових суперечностей. Зрештою часи комунобільшовизму обернулись на епоху брехні і блюзнірства. Жодної із заявлених 1917 р. більшовиками цілей не досягнено. Натомість утворилась окрема гілка світової цивілізації, яка існувала як антицивілізація, протилежна за принципами соціально-економічного, суспільно-політичного та етнокультурного відтворення решті світу — ненависним країнам «розвиненого» капіталістичного світу і країнам, що розвивались.

Дискурсивна пишнота, що «наросла» на стовбурі СРСР, жодною мірою не відображала його реального змісту, оскільки не мала такої мети. Її покликання було іншим — витворити автономну ментальну капсулу, у якій від народження до смерті «виварювались» душі «ощасливлених» радянських громадян — як проголошувалось — співтворців якісно нового ладу (комуністичного) і нового типу держави (робітників і селян). Це було певною мірою насправді так — комунобільшовизм був якісно новою історичною формою політії, але не державою і не суспільством у західному розумінні, а державосуспільством. Або ж тоталітарною системою — злоякісним історичним гібридом, де влада і населення зрослись у хворобливому руйнівному для самого утворення і навколишнього світу симбіозі. Ліва тоталітарна система СРСР, на відміну від правих тоталітарних систем, проіснувала сім десятиріч. За цей час вона була спочатку призвідником Другої світової війни, а потім — одним із переможців над нацизмом, і відповідно — співтворцем повоєнного світоустрою (що дало їй змогу поширити свій геополітичний вплив на частину Європи й низку країн Азії, Африки та Латинської і Центральної Америк). Проте з «холодної війни» вона вийшла переможеною. Як зауважують більшість дослідників, унаслідок незіставності потуг економічних систем Заходу та СРСР. Простіше — надірвалась під вагою зобов'язань, бажань і потреб утриманців. Внутрішнє каліцтво лівої (цей термін таки доволі умовний, бо радянці примудрились так спотворити марксизм, що в комунобільшовизмі від лівої ідеї насправді мало що лишилося) тоталітарної системи і тоді, і нині мало кому зрозуміле. Дискурсивна «парасоля» СРСР, весь цей колосальний «міф СРСР», витворений найкращими майстрами і підмайстрами «радянської соціалістичної культури», навіть в урізаному вигляді продовжує відтворювати «радянську масову людину» попри те, що сама

країна зникла тридцять років тому. До того ж на ній подібно епіфіту наросла квазірадянська ментальна «парасоля», яка витворює квазіімперську ідентичність масової людини путінської росії. Відбувається все це завдяки діяльній участі кремля. Це коштує десятків мільярдів доларів, які вкладаються не з любові до СРСР. Це — інвестиції у майбутнє керівного ядра рф і його нащадків.

Підоснови цього явища можна вистроїти в довжелезний список, але причина, власне, одна — владне ядро понад сотню років застосовує широкий спектр засобів соціальної інженерії, аби затримати соціальний розвиток території колишнього комунобільшовицького експерименту. Бо в статичності, коротких соціальних рядах та атомізації — «голка» (Кощєєва) їхньої влади й сили. Віжки управління цими обширами тримають нащадки Леніна і Сталіна. Безкінечна гра словами і високими гаслами прикриває геть непривабливу правду: понад сто років під щемливі заклики до захисту спочатку інтересів «революційного пролетаріату», а тепер — традиційних цінностей (які вже кілька разів змінені чинною владою), історичної правди (яка ними ж перетворена на без кінця змінювану історичну міфологію) і збереження пам'яті предків (на правду йдеться про збереження пам'яті лише про їхніх предків — чекістів і партфункціонерів) відбувається епічна битва за крісла в кремлі, квартири в елітних районах столиць і маєтки на Рубльовці. Тісно зв'язана майновими і кровними зв'язками, чинна влада рф є прямим нащадком і спадкоємицею тих, хто втопив у крові російську ліберально-демократичну революцію 1917 р., здійснив більшовицький переворот, червоним терором придушив спротив у самій росії і, ведучи терористичні захватницькі війни, поширив більшовицьку владу на частину постімперських провінцій (зокрема Україну), здійснив кілька соціоцидів, Голодомор, кілька репресивних чисток, серед них — Великий терор,

зрештою, розв'язав Другу світову війну, а потім перекроїв за своїм смаком пів світу, насаджуючи усюди, де зміг, своїх маріонеток. Перший «час Х» стався для них на хвилі так званих перебудови і гласності, що потужно сколихнули ті союзні республіки, які були приєднані до складу СРСР найпізніше.

Тимчасово втративши цілковитий контроль над важелями управління в СРСР, а згодом — і контроль у низці республік із потужним національно-визвольним бекграундом, тогочасна еліта змушена була після невдалого путчу серпня 1991 р. змиритись із втратою союзних республік. На перегрупування сил і створення нових дієвих кланових спільностей пострадянській верхівці знадобилось останнє десятиріччя міленіуму. На межі сторіч, набувши в умовах різкого зростання цін на енергоносії та прихильності західних демократій, які вважали за потрібне дати росії шанс, під покровом лібертаріансько-демократичної риторики, вони, користуючись усіма перевагами відкритого світу, почали готувати контрреволюційний переворот.

У своїй основі нинішні «еліти» є переважно нащадками тих, чиє походження було безпосередньо пов'язано із репресіями міжвоєнного періоду і Великим терором. «Зачистивши» терени СРСР від залишків імперських еліт, «старих більшовиків», представників політичної опозиції, національно-демократичних і більшовицьких еліт національних околиць і національних республік, після смерті Сталіна вони сформували недосяжну для решти пересічних радянців номенклатурну обойму, в руках якої зійшлись усі важелі управління. «Еліти», які отримали імперський і радянський спадок шляхом тотальної фізичної зачистки конкурентів, переживши «бурління» першої половини 1990-х рр., повертали владу в той самий спосіб. Вони, на відміну від пересічних комуністів, комсомольців і громадян, які щиро повірили в «росію майбутнього» і на-

магалися розбудовувати простір реального політичного життя, ніколи не змішували риторику і реальність. У їхній системі координат все було кристально прозоро: риторика — для плебсу і Заходу, терористичні практики знищення і дискредитації політичної альтернативи — для повернення мало не випалих із рук важелів влади.

За хиткості їхньої легітимності доводилось хронічно спиратись на «специфічні» інструменти консолідації соціуму навколо владного порядку денного. Від середини 1990-х рр. такою константою стала ненависть, яка набула другого народження в контексті чеченської війни і дискурсу боротьби з «терористами». Саме ненависть перетворилась на стрижень сучасної російської ідентичності (і в політтехнологічному продукті «рускій мір» зокрема). Навколо цього стрижня негативної мобілізації відбувалася «зборка» путінської росії. Тотальна ненависть масової путінської людини до всього, що не вкладається в її картину світу, є базовою скріпою рашизму. Це перверсивна логіка злочинного державного утворення, що досягло тоталітарного консенсусу із питомою часткою населення, котре також мислить і живе в перверсивній (злочинній) системі координат. Як неможливо визначити первинність курки і яйця, так неможливо встановити, хто більшою мірою завинив у створенні чергової історичної версії російського тоталітаризму: влада чи народ? Власне, саме в цьому виявляється сумна іронія історії — оспівана поколіннями рускомірців симфонія влади, церкви й народу в російському варіанті втілюється лише у формі тоталітарного державосуспільства.

За позірної соціальної однорідності російський народ (у якому близько 60 % хронічно балансують на межі бідності) розривають внутрішні суперечності: «дєрєвня» ненавидить міста — малі міста ненавидять міста великі і середні, а мешканці околиць — жителів елітних районів,

москвичі зневажають провінціалів, столиця сегрегована на райони елітарні і захланні, провінція мріє жити в москві і ненавидить її люто. Можна продовжувати безкінечно опис єдиного системного об'єднавчого чинника сучасного російського процесу націотворення (*sic!* — не плутати з терміном націєтворення, він, на відміну від першого, описує природні процеси модернізації нації, замість творення штучних сурогатів нації владою згори) — тотальних заздрості, зверхності і ненависті. Навряд чи можна перевершити резюме Д. Шушаріна, то ж і не намагатимемося: «Негативна консолідація, яку прийнято називати тоталітарною атомізацією, відбувається по лакунах, по непроникних одна для одної зонах. Діти Патріарших («Патріарші пруди» — елітний житловий комплекс, своєрідна «Рубльовка» в міській зоні москви — *Л. Я.*) ніколи не почують тих, хто живе за Садовим кільцем, Рубльовка взагалі нікого не бачить, діти гламуру і тренінгів не вважають людьми офісний планктон, котрий в упор не бачить тих, хто їздить у метро. Глянцеві журналісти з презирством ставляться до академічної інтелігенції і професури, а та, своєю чергою, ненавидить тих, кого вона називає торгашами. Але всі разом вони формують консолідований тоталітарний соціум, їх взаємна ненависть лежить в основі тоталітарного консенсусу» [142]. Є низка верств, на які спрямована їхня колективна ненависть: остарбайтери, українці, і зрештою Захід, що виступає недосяжним ідеалом і спричиняє ненависть самим фактом своєї недосяжності.

Як універсальна скріпа ненависть добре працює. Однак присутній побічний ефект: атмосфера тотальної недовіри, страху, беззахисності і приреченості. Тому влада вміло живить внутрішню соціальну напругу, заганяє пересічну людину в рамки життя, позбавленого горизонтів,

[142] Шушарин Д. Русский тоталитаризм...

вибудовує культ насильства та поліцейського свавілля, збільшує армію «сідєльцев» (нагадаємо: кожен шостий росіянин нині має тюремний строк за плечима, а вибухове зростання когорти новітніх «політичних» обіцяє перемістити росію в число світових лідерів за часткою ув'язнених на душу населення). Періодичні утилізації «найбуйніших» у локальних воєнних конфліктах, зокрема й на теренах квазіреспублік л/днр, які віднедавна формально перетворилися на складову російської державності, питомо напруги не знижують. Навпаки, ухвалення закону, який дезавуює злочини, скоєні учасниками російсько-української війни, інкорпорація д/лнрівських злочинців до чиновницької верстви рф, запровадження пільг для учасників СВО, позаправове звільнення вагнерівських рекрутів і пільги, передбачені для них оновленим законодавством, — усе це в купі формує якісно нову реальність. А крім того, означає фактичну і повну індульгенцію за найстрашніші злочини, які керівництво рф ще планує заподіяти на українських теренах.

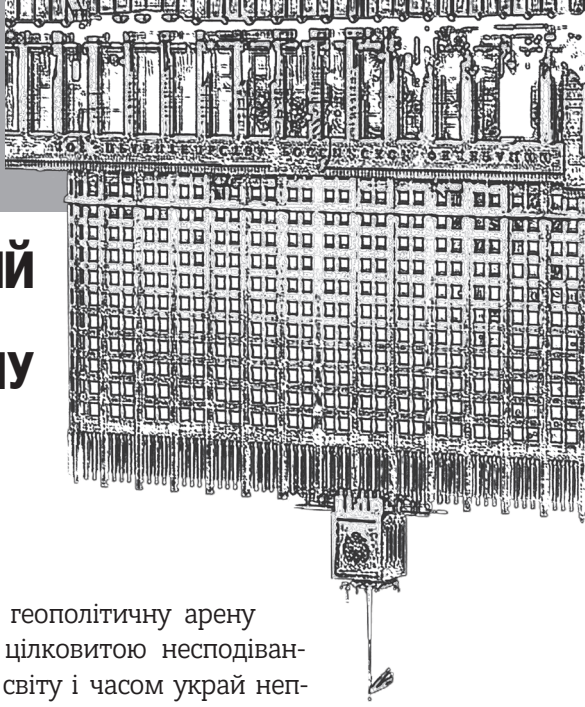

РАШИСТСЬКИЙ ВИКЛИК ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТУ

Феєричний вихід на геополітичну арену рашистської росії став цілковитою несподіванкою для цивілізованого світу і часом украй неприємних відкриттів. Вони розкрили під новим кутом зору не лише росію та росіян, а й зрештою самих європейців, американців, китайців, індусів, ізраїльтян, іранців, африканців, австралійців. Нині важко знайти націю, яка б не змінила базових стереотипів сприйняття і політичних налаштувань під впливом рашистського самовикриття.

Черговий катастрофічний досвід отримала різношерста політична, культурна та мистецька еліти росії, які вкотре втратили батьківщину, упорядкований світ, народ, ілюзії, дехто — надію. Ментальну катастрофу, що вкотре розверзлася, чи не найвлучніше описав Д. Шушарін: «... очевидне: несумісність росії і демократії, росії і ринкової економіки, росії і свободи доведена практикою за останні тридцять з лишком років... Свобода відторгнена всіма, нема такої соціальної групи, якій би вона була потрібною, нема носіїв ідеалів і цінностей свободи, є лише відсунені (в ориг. «оттертые» — *Л. Я.*) люди, які алчуть помсти і марно мріють про повернення з опали. Вони не потрібні нікому. росія довела, що не здатна на цивілізований розвиток. І слід думати, як до цього при-

стосовуватися, незалежно від того, де ти житимеш: в росії чи поза її межами… Головне для всіх — розуміння і визнання того, що змінити нічого не можна. Неможливо» [143].

росія генерує тоталітарну загрозу світу, зводячи його з розуму, змушуючи сумніватися в собі, у своїх цінностях, реальності того, що відбувається.

«Метою висловлювання перверта є руйнація психіки співрозмовника. Видаючи маячні версії, поєднуючи взаємосуперечливі позиції, заперечуючи очевидне, перверт хоче десуб'єктивувати, змусити сумніватися в очевидному, деперсоналізувати. «Ґвалтує» він не тільки співрозмовника, а й саму мову: він хоче вийти за її межі. Фашистську пропаганду обслуговує новомова. Усі ці на перший погляд безглузді та кумедні «ляскання», «вивільнення», «спецоперація», «денацифікація» — спроби перверта, з одного боку, «зґвалтувати» мову. З іншого боку, це техніка навчання перверсивного мислення тих, хто сприймає цю інформацію, інфікування їх перверсією. Частиною стратегії з десуб'єктивації є і те, що вислів у відповідь перверт слухати не збирається. Він збирається говорити, декларувати, ставити ультиматуми, ґвалтувати та насолоджуватися» [144], — зазначає Наталія Давидова. І треба визнати: говорять, говорять, говорять… Чимдалі все очевидніше патологічні речі, на все вищому рівні, перехід на мову гопників і серійних убивць. А людей, які говорять нормальною мовою гуманні і справжні речі, засуджують на чвертьсторічні строки за державну зраду. Якби Орвел побачив на власні очі путінську росію, людство мало б ще один шедевр. Життя в реальності «поламаного світу» — страшне випробування.

Рашистська росія генерує якісно нові загрози ментальному здоров'ю світу, що сам перебуває в стадії активної

[143] Шушарин Д. Русский тоталитаризм…

[144] Давидова Наталія. путінський нацизм… С. 15.

трансформації, спричиненої процесами глобалізації, інформаційної революції, пандемії *COVID-19* політичної радикалізації, вибухового зростання популізму і правого радикалізму, а тепер — рашистського виклику. Власне, останній можна вважати найдеструктивнішим фактором, оскільки він не просто створює виклик як такий, а унеможливлює пошук конструктивних виходів унаслідок руйнування системи ментальних координат. І що можна очікувати від системи, яка вже втратила розуміння добра і зла, закону та злочину, гуманізму та людоненависництва, правди і брехні? Послуговуючись максимою «не все так однозначно», виходу з глухого кута не знайти. Тут важливі знання і розуміння принципів існування тоталітарної системи, а також тверезий розрахунок.

Перше і основне — це абсолютно інакша структура. Взаємодія ліберально-демократичного світу і тоталітарної системи в договірному полі, на засадах співробітництва і добросусідства неможлива. Це антиподи, які перебувають у стані відкритої гарячої чи опосередкованої «холодної» війни. На етапі автономізації (ізоляції) тоталітарної системи має йтися, по-перше, про стратегію її стримування і виснаження; по-друге, про системні заходи мінімізації ризиків і загроз, які вона генерує для тих, кого ідентифікує як свого Ворога.

Як збільшити зону росту принаймні авторитарного, якщо не ліберально-демократичного сегмента всередині тоталітарної системи? Адже очевидно, що в ній, як і в кожному політичному організмі, завжди присутній дисбаланс пропорцій. Опозиційні чи перспективно опозиційні сили (або ж зони майбутнього росту альтернативної політичної системи) в рашистській росії є, але нині вони не функціональні. Вони оприявнюються в постатях інтелектуалів, політичних діячів, лідерів громадської думки, а то й пересічних громадян, які є саме громадянами — із власними поглядами, зокрема на патріотизм. Вони «випадають» із маси,

що оперує і послуговується «колективним розумом», «колективним підсвідомим», діє й не діє суголосним натовпом. Проте нині вони ж — об'єкт нанесення превентивних ударів, отримують красномовні тюремні строки, покликані показати масі червоні лінії, які не можна перетинати в жодному разі. Смертельно небезпечно. Нині це засудження російської агресії проти України та її геноцидальних методів.

Отже, російська революція, задавлена і нівельована більшовицьким переворотом 1917 р., що мала хоч і невеликий шанс на продовження і розгортання в першій половині 1990-х рр., завершилась цілковитим фіаско. Усвідомлення цього руйнує зсередини нову російську політичну еміграцію, яка гарячково шукає відповіді на запитання: чи можлива росія майбутнього взагалі? Хто і на яких засадах її будуватиме? Що таке новітній російський політичний проєкт? путінізм і рашизм — це назавжди? Зрештою — хто винний і що робити?

Відзначаючи, що рашизм є феноменом виразно анти / контрреволюційним, наголосимо водночас, що осердям, смисловим ядром феномену революції є не так зміна виробничих силі і відносин, як про те торочили марксисти-ленініcти, а звільнення в усіх його формах і складових, кінцевою метою якого є особистісне звільнення і політична суб'єктивізація індивідуума. Звільненій від станових кайданів і обмежень масовій людині, яка приходить у світ політики, потрібні десятиріччя, а то й сторіччя для освоєння й удосконалення навичок усвідомленого політичного життя і соціальної взаємодії. У контексті тренду глобалізації вимоги до масової політичної культури пересічного населення лише зростають. Ця внутрішня суперечність ліберально-демократичного світу на тлі історичного прискорення створює розлами як всередині нього, так і на фронтирах. Чергове випадіння росії з цього глобального процесу, ба більше — її усвідомлене протистояння йому і на-

магання увійти до складу чи очолити коаліції, метою яких є гальмування світового поступу, є виявом цього процесу. Однак путінська росія не лише онтологічно ворожа ідеї і процесу ліберально-демократичній еволюції, а й деструктивна. Нинішнє її завдання полягає в знищенні європейсько-атлантичної ліберально-демократичної сучасної цивілізації. Саме тому разом із китайським викликом рашизм стає першочерговою проблемою світу в середньостроковій перспективі.

Проте найважливішим є усвідомлення того, що «рашистський виклик» є лише верхівкою тектонічних процесів, які розгортаються в товщі глобалізованого світу. У рашизмі людство віч-на-віч зіткнулось із загрозою глобального тоталітарного виклику. Заявка на переформатування світу на засадах неототалітаризму виголошена. Придушуючи меншості і культивуючи агресивні соціальні фобії («толерастія» і «ліберастія»), путінська росія універсалізувала ідею права на масове немотивоване насильство, геноцид і навіть онтоцид за принципом «всему миру назло». Феєрія оприявленого онтологічного зла припала на часи, коли людство ніби переживає найпродуктивніший етап усвідомлення прав меншин і суб'єктивізації низки нових соціальних і політичних акторів.

Від того, якою буде на неї відповідь, залежить чи буде світ існувати як такий, і яким він буде.

На жаль, глобальні актори досі вважають російсько-українську війну виявом удавненого регіонального конфлікту. Натомість його осердям є запізнілий демонтаж руского колоніалізму і його ментального спадку. Несуголосність концептуальних систем умовного Заходу, України і росії пояснюється тим, що для першого сутнісний демонтаж колоніалізму — вже пройдений етап, а двох інших — питання поточного порядку денного. Розлам між Україною і росією спричинили різний темп і напрям соціально-

економічної модернізації. У рф традиційно модернізувався репресивний апарат (в їхньому трактуванні держава) та почасти економіка. В Україні — суспільні відносини та передусім нація. російський (нині рускій) проєкт і Український політичний проєкт набули вигляду принципово відмінних, що кремль і трактує як онтологічну загрозу.

Багаторічні заклики світового співтовариства до ліберально-демократичних реформ політичні еліти рф сприймали радше як відповідність умоглядним «європейським стандартам» (зрештою, це трансформувалось у посягання на автентичність, персональну «російську правду»). Істеричні звинувачення, що світ хоче змінити росію у невластивому їй напрямі є підставовою базою так званої СВО. Вона оголошена «останньою битвою» за ідеали «*рускаго міра*». Направду ж ідеться про бажання колиски Русі / частини Речі Посполитої / приниженої провінції російської імперії / квазірадянської-соціалістичної української державності здобути зрештою реальний суверенітет, з одного боку. І північної околиці Русі / ординського улусу / російської імперії / квазірадянської-соціалістичної федерації не припустити цього якісного переходу України в новий вимір геополітичної суб'єктності, з іншого. У цьому сенсі російсько-українська війна є апогеєм багатосотлітнього російсько-українського конфлікту і кульмінаційною точкою національно-визвольної антиколоніальної війни.

Чи варто нагадувати, наскільки архаїчним видається для колективного Заходу цей порядок денний?

Країни Першого світу («золотого мільярда») давно існують в іншому ментальному вимірі і опікуються іншими завданнями порядку денного. Власне, йдеться про: оптимізацію глобального світу, який в умовах стрімких кліматичних змін має бути трансформований заради спільного виживання; регулювання зростання населення землі і, відповідно, перехід до нової філософії споживання; загост-

рення фінансових ризиків, зокрема і внаслідок виникнення цифрових валют, що призводить до генерування нової перспективи розвитку економіки; формування інформаційного світу як множини «світів» і, відповідно, створення моделей систематизації ціннісних конструктів задля забезпечення їхнього принаймні мало-, якщо не безконфліктного співіснування; зростання право- і ліворадикального екстремізму та популізму як політичного «шумовиння» внутрішніх ментальних конфліктів у стрімко глобалізованому світі; приріст чисельності населення Землі на тлі загального зростання тривалості життя і неспроможності пересічного індивідуума швидко адаптуватись не лише до нової епідеміологічної реальності, а й до обрисів новочасного ментального світу. Невпинно «старіючи», Земля, словами В. Вернадського, перетворюється на ноосферу, однак ноосферу, сповнену не лише новим і вищим знанням, а й ментальними конструктами хаосу і самознищення.

На цьому тлі російсько-українська війна може здаватись малозначущим борсанням незрілих соціально-демографічних субстратів, що має «розсмоктатися» саме собою. Певне, такими міркуваннями і обумовлювалось прагнення світових лідерів покласти українське питання під килим Мінських перемовин. Ігнорування проблеми вчергове в світовій історії виявилося генератором ще більших проблем. Бо це для світу українське питання до 2022 р. перебувало на відносно далекій периферії, для українців воно було питанням життя чи смерті. Оскільки, як влучно резюмував Д. Шушарін, «здобуття національної держави — головний етап модернізації ладу життя нації» [145]. Вкотре в багатовіковій історії українства це боротьба за існування, і лише нині — перехід на сучасний рівень національно-державного життя.

[145] Шушарин Д. Русский тоталитаризм...

На загал проблемою лишається цілковите нерозуміння цього очевидного для українців факту в решті світу. Самотні «вопіющі в пустелі» голоси Т. Снайдера чи Е. Епплбом тонуть у хорі химерних меседжів. Світ упродовж року виявив вражаючі здатності гуртування навколо давно вмерлих дискурсивних побудов, спочатку вичікувальних, а потім часто-густо захисних для росіян від «русофобії» українців. Періодично здавалось, що певні ознаки дискримінації російських за походженням колег в університетських кафедрах, дитячих майданчиках, ба більше — соціальних мережах(!), ставали набагато більшою проблемою, ніж захоплення ЗС рф українських сіл і міст, знищення їхнього населення та й їх самих, катівні, кіднепінг, насильство і вбивства як розвага...

Зрозуміло ж — ішлося не аби про що а про «заборону великої російської культури» і російської мови. На їхній захист як зневажених піднялося чимало люду. Цей доволі масовий тренд дав підстави сумніватись в їхній чи то неупередженості, чи то поінформованості, чи то умотивованості. Зрештою, переважна частка інтелектуального і експертного (це абсолютно різні, на мій погляд, спільноти) середовищ не лише виявила свою некомпетентність 24 лютого 2022 р., а й упродовж наступного року повномасштабної війни доводила свою нездатність її визнавати. Це було вкрай неприємне відкриття. Ситуація поволі змінюється лише завдяки титанічним зусиллям кількох, хоч і з потужним голосом, осіб [146].

На жаль, за всієї глобальності проблеми, а потрібно визнати, Україна опинилась в епіцентрі глобального про-

[146] До обнадійливих ознак слід віднести публікацію: Mälksoo Maria. The Postcolonial Moment in Russian's War Against Ukraine. *Journal of Genocide Research*. 2022. 11 May. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14623528.2022.2074947

тистояння, казати про адекватне його усвідомлення зарано. Масовий дискурс віддає перевагу клонуванню стереотипів і штампів, імітації експертної діяльності, послуговуючись тими самими «експертами», які багаторазово заперечили самих себе, вкиданню скороспілих, нашвидкуруч скроєних наративів, що експлуатують ті самі смисли і ті самі методологічні моделі. Це навіть не секондхенд ідеологем, а безкінечне «виварювання» смислів, народжених два, а то й три сторіччя тому. Але ж привернення уваги до актуальної проблематики саме по собі мало що дає по суті, якщо практикує ті самі концепти, що привели світ до краю геополітичного провалля.

Яскравим зразком цього мейнстріму стала книга британського журналіста і письменника Оуена Метью, яку видавництво *Harper&Collins* видало з космічною швидкістю: на початку жовтня автор завершив роботу над рукописом, а 9 листопада вона побачила світ. Рекламісти традиційно піднесли обізнаність автора в російських справах (наполовину росіянин за походженням, автор тривалий час жив і працював в росії, а крім того, мав чимало знайомств («обізнані джерела в держапараті різних країн», «добре інформоване джерело, що мало доступ до високопоставлених кремлівських чиновників» тощо) і «водив дружбу»… із Захаром Прилєпіним). Основне завдання книги — називається вона «Overreach / Прорахунок» — полягає в тому, аби пояснити західному читачеві «як і чому владімір путін примудрився так радикально прорахуватися, розв'язавши війну, котру не спроможний виграти, погубив міжнародну репутацію своєї країни і позбавив свій народ майбутнього». Центральною тезою письменника і журналіста є думка, суголосна тезі Єкатєріни Шульман, про те, що путін є вождем старих, і в його особі минуле воює проти майбутнього. «…Те, що об'єктивно є катастрофою для росії, не обов'язково катастрофа для силовиків. Вони отримали

ту росію, котру хотіли, росію, котра потребує їх, яка не мріє ні про що, про що мріють зазвичай люди на Заході. Вони відрізали не лише еліту, але і всю росію від спокуси загравати з західними цінностями, із західним бізнесом, вони зуміли отримати те, чого часто хочуть старі, але мало у кого це виходить: створити майбутнє, схоже на минуле. Вони отримали ту росію, якою можуть управляти. Тобто це перемога старих. І це певний острах майбутнього. Відносно росії письменник Дмітрій Биков дуже цікаво це сформулював: національною ідеєю в росії стала геронтократія, і символом цієї «перемоги» невипадково стала «бабуся Аня». Стара в якихось драних валянках виходить із прапором мертвої держави — це просто символ смерті, якоїсь токсичної ностальгії. Порівняйте це з образом Лесі України — молодої, повної життя жінки в розквіті сил, яка уособлює батьківщину-матір, майбутнє, силу, красу. А росія тим часом провалюється в якийсь вир смерті» [147].

Не маючи принципових зауважень проти останнього речення, наголосимо: автор дуже далекий від розуміння проблеми. Він намагається міркувати про Україну, а насправді переспівує російські наративи. Причому анекдотично. Асоціювати Лесю Українку з образом батьківщини-матері могла лише людина, космічно далека від українського культурного простору. Письменник навіть на банальному рівні не поцікавився долею Лесі Українки і станом її здоров'я.

Власне, цим і пояснюється низка дуже слабких, а місцями взаємозаперечних тез, які озвучені для створення вигляду системності підходу. Зокрема, О. Метью запитує: «Як і чому путін вирішив викинути на смітник прискіпли-

[147] Остальский Андрей. Прошлое против будущего. путин, предводитель стариков. *Радио Свобода*. 18.11.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/proshloe-protiv-buduschego-putin-predvoditelj-starikov/32134776.html?fbclid=IwAR3UZ5rF7r6SAlg4QzC3j00CGAuyjR1Lc5regfVCMJs6y8Kw18GKmen9cKU

во вибудовувану впродовж десятиліть макроекономіку і дипломатію, аби почати війну, настільки безрозсудну і ризиковану, що подробиці приховувались навіть від більшості його міністрів аж до самого моменту вторгнення?» [148]. На цьому, власне, можна б завершити читання, адже автор чи то розписується у власній поверховості і незнанні соціально-економічної і політичної динаміки путінської росії, чи то свідомо вводить читача в оману, формуючи ту смислову рамку, яка допоможе увести увагу в бокові, тупикові ходи цієї геополітичної головоломки.

Цілком передбачувані і висновки, які в цьому глухому куті О. Метью пропонує як інтелектуальний прорив. «Давайте подивимося правді в очі (зазначає експерт з російської проблеми — *Л. Я.*): насправді найкраще, що може бути для майбутнього України, для її добробуту, притоку інвестицій, успішної реконструкції і так далі — це ампутувати гнилу кінцівку, розпрощатися з цим прокляттям, гнилою частиною Донбасу. Це буде боляче і прикро, тисячі солдат вважатимуть, що їх зрадили, і це може призвести до політичної кризи в Україні. Але об'єктивно слід було б просто побудувати залізну завісу і розпрощатися з цією гниллю, як зі страшним сном. І упливти без неї далі на Захід! Нехай вони там самі розбираються із собою і своїм проклятим "Рускім міром"» [149].

У цьому цілепокладанні британського письменника і журналіста «прекрасне» все: стигматична «гниль» українського Донбасу, Україна, що з ампутованими кінцівками відгрібає якнайдалі від «залізної завіси», за якою її колишніх громадян пожирає чудовисько «рускаго міра»... Бійтеся порад друзів Прилєпіна! Стара-нова кремлівська смислова рамка вправлятиметься в масову свідомість європейців. Наклад у книгарнях, презентації на часі.

---

[148] Там само.

[149] Там само.

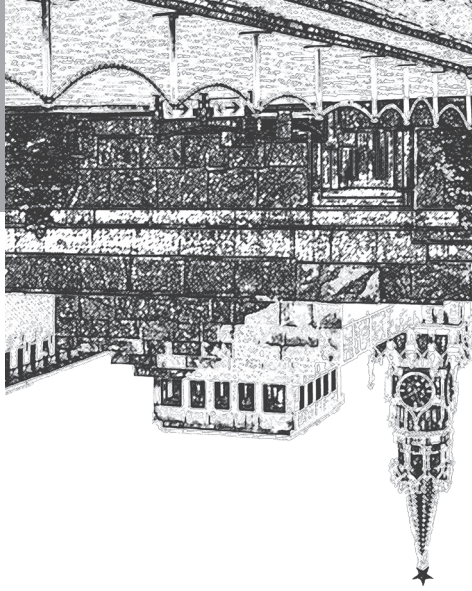

АЛГОРИТМИ ПОСТУПУ РАШИСТСЬКОЇ РОСІЇ

У статті, яку безліч псевдоаналітиків відразу назвали «хрестоматійною у викладенні фактів» [150] стосовно української історії, російський президент прирівняв асиміляцію росіян в Україні до застосування зброї масового ураження (див. комент. с. 308). Невдовзі він фактично оголосить геноцид українцям, а десятки тисяч виконавців заповзято візьмуться за його здійснення в Ірпені, Чернігові, Бучі, Маріуполі, Харкові, зрештою — усюди, куди зможуть дотягнутись. Убиватимуть тих, кого на камеру вихвалялися «визволити з-під влади київських нацистів», до того ж питаючи, ким — маріупольським греком, сумським росіянином, харківським євреєм, бучанським українцем — за етнічним походженням є їхня жертва. російські ракети вбиватимуть без різниці етнічного походження, віку і статі десятки тисяч українських громадян. Але найстрашніші наслідки особистих контактів громадян України із окупантами та братські могили закатованих, які відкрились у звільнених населених пунктах, засвідчили — росія вбиває українців як таких. За фактом громадянської приналежності.

[150] Тренин Дмитрий. Российские войска на украинской границе: причины и цели. МЦК. 29.11.2021. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/85872

Примара геноциду стосовно українців постала в повний зріст (див. комент. с. 309).

А за тим постала і проблема кваліфікації режиму та ідеології, які проголосили українцям війну на знищення.

Нині осмислення причин фашизації росії перетворюється чи не на ключову проблему вітчизняної гуманітаристики, яка в умовах тривання війни росії проти України покликана забезпечити зміцнення засад сталості українського проєкту. Зрозуміло, що перебуваючи всередині глобального конфлікту, який із новою силою розгортається на українських теренах, можна казати лише про попередні узагальнення і висновки. Але вже зрозуміло, що чергова активна фаза війни росії проти України стала логічним продовженням цивілізаційного протистояння «рускаго міра» (див. комент. с. 310) і глобального світу, що розпочалося далеко до 2014 р. Правоконсервативний розворот рф має глибокі соціально-економічні, суспільно-політичні та етнокультурні причини. У контексті російсько-української війни він перейшов у свою завершальну фазу, перетворивши рф на країну переможного новітнього рускаго фашизму-рашизму і запустивши процес реінсталяції тоталітарного державосуспільства. Повномасштабне системне дослідження причин і обставин краху проєкту «ліберальна росія» правитиме за один із найбільш методологічно цікавих напрямів посттоталітарних студій майбутнього, а зараз перед світовим інтелектуальним співтовариством постає завдання вироблення дієвих інструментів демонтажу фашистського політтехнологічного конструкта «рускій мір» і подолання руйнівних наслідків його запровадження в життя. На сучасному — найдраматичнішому етапі російсько-українського протистояння — провідним маркером людоненависницької російської агресії проти України

і українців став стихійно утверджений і нині вже навіть законодавчо закріплений [151] термін «**рашизм**».

Навряд чи варто розглядати його як усталене поняття. Потрібно взяти до уваги, що цією доволі влучною, але зі значним нальотом сленговості, характеристикою народ України означив своє ставлення до агресії росії проти України, наклавши на власну реакцію та переживання колективну історичну пам'ять і монеми, їй притаманні. Водночас, перебуваючи в процесі оприявлення та кристалізації історичної події, зарано казати про фінальні підсумкові і науково зважені висновки і визначення.

Прелімінарно можна вважати, що терміном «рашизм» позначені:

1) комплекс політтехнологічних продуктів, квазіфілософських і квазіісторичних феноменів, стигм, забобонів і відвертих фальсифікацій, які складають основу масової свідомості росіян і покликані бути ідеологічною основою і виправданням збройної агресії рф проти України;

2) основа новітньої державної доктрини рф як країни реінстальованого тоталітаризму (фашизму), що ненауковими інструментами обґрунтовує російський неоімперіалізм, претензії рф на світовий гегемонізм і знищення державного суверенітету України;

---

[151] 2 травня 2023 р. ВР України ухвалила постанову «Про Заяву Верховної Ради України "Про використання режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людоненависницьких"» (*LIGA 360*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t233078?an=1&ed=2023_05_02). У проєкті рашизм — «новий різновид тоталітарної ідеології та практики, який лежить в основі режиму, що сформувався у Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна та ґрунтується на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму».

3) злочинна практика окупаційних військ рф і створених ними окупаційних адміністрацій, які на українських теренах здійснювали і здійснюють геноцидні практики, спрямовані на заперечення права українців та України на існування як суб'єкта світової геополітики;

4) історично нова форма феномену тоталітаризму, що сформувалась на російському політично-культурному ґрунті і маніфестує перетворення російської федерації на державосуспільство, яке просувається в напрямі нацистського транзиту, а росії — на історично нову форму режиму фашистського толку, яка крок за кроком невпинно, ніби страшна невиліковна хвороба, трансформуватиме саму росію, інвалідизуючи всі вияви її життя.

Я витратила чимало часу, аби описати позірність російської держави і російського суспільства на етапі пострадянського транзиту. Зараз транзит державного гібриду завершено, кремль застосовує усі доступні важелі впливу, аби стабілізувати і зацементувати його соціально-економічну структуру та суспільний лад. Про що ж ідеться?

Сьогоденна соціальна структура рф є специфічним зліпком пострадянських трансформацій, які витворили дійсно «нову» росію з «новими» правилами соціального співжиття, але геть не тими, що були окреслені в першій Конституції суверенізованої росії. Нинішню росію відзначає, по-перше, відсутність середнього класу і будь-яких гаданих підстав його формування; по-друге, маргіналізація соціального середовища (з високими показниками пролетаризації і все більшою залежністю від державного сектору економіки, що на тлі його зростання зміцнює феномен «путінської людини», цілковито залежної від влади). Цю верству — культові 85 % — колективний путін зрощував останні п'ятнадцять років. Зрештою, цей соціальний експеримент завершився успішно. Зіпершись на риторику соціальної держави, популістські практики та медіаресурс,

кремль побудував базу підтримки, яка проголосувала не лише за неконституційний по суті строк у 2018 р., а й за пакет поправок до Конституції 2020 р., які легалізували контрреволюційний переворот, що перекреслив види на ліберально-демократичну еволюцію рф.

Спираючись на несправжні конституційні підстави, кремль здійснив докорінне переобрамлення системи влади і ладу в рф, відродивши тоталітарну систему, до того ж за згоди і пасивності переважної більшості населення. Відтоді приставка «квазі-» — це те, що має додаватись в обох випадках: квазідержава і квазісуспільство. Шляхом нормалізації тоталітарної системи стала так звана СВО — або ж відкрита російсько-українська війна, яка прискорила переведення рф і її населення в стан тотальної мілітарної мобілізації.

Наслідки «кидка мангусти» є доволі суперечливими. Що спонукало російського головнокомандувача дати СВО таку назву, важко зрозуміти. Ненажерливий хижак, що має завдяки Р. Кіплінгу славу змієлова, переважно харчується мишами та щурами, заборонений до завезення в низку країн світу. За сприятливих умов ця тварина, яку раніше тримали замість котів, швидко знищує більшість корисної живності. Хіба що незвичні горизонтальні зіниці «фараонова щура» (тварину вважали священною в Давньому Єгипті) виділяють цього дрібного хижака. Мангуст — мешканець Африки та Азії — у рф не поширений і практично не знаний. Чи то малися на увазі виняткові швидкість і спритність? Але ж вони дієві лише із дрібними жертвами. Проти великих безсилі. Від нездоланного противника мангуст рятується за допомогою їдкого вихлопу залоз, розташованих поблизу анального отвору...

Як би там не було — токсичні ментальні вихлопи та імітація могутності давно є «фірмовим» стилем путінської росії. Щоправда, нині ці навички відточені до рівня майс-

терності. Вони озвучуються за кожної більш-менш придатної можливості. Як було, приміром, на 25-му петербурзькому міжнародному економічному форумі (ПМЕФ). У колись дійсно міжнародному заході взяли участь представники на той час ще не поглинених кремлем квазіутворень л/днр, представники талібів Афганістану, президент Казахстану. В онлайновому режимі до форуму долучились президент Єгипту Абдель Фаттах Ас-Сісі та глава КНР Сі Цзіньпін. Гасло «Новий світ — нові можливості», під яким проходив форум, вилилось у проголошення меседжів російських цілей у війні: про успіхи рф у протистоянні санкціям, заперечення тотальних руйнувань і ядерного шантажу в Україні, про те що СРСР та «історична росія» є фактично синонімічними поняттями, Причорномор'я ніби є історичною російською територією, але водночас євроінтеграція є суверенним правом України, а відновлення російсько-українських відносин є неминучим процесом. Ставка на формування навколо росії нової антиамериканської коаліції не виправдалась, виявившись, зокрема, в демонстративному демарші президента Казахстану, який заявив, що його держава не визнає л/днр.

Наслідки війни для рф є відчутними, але, на жаль, не катастрофічними, як очікували Вашингтон і Брюссель. За підсумками 2022 р., результатом санкцій є індустріальна криза і криза великих міст (так звана друга росія). Від'ємний баланс фіксується в переробній промисловості, в автопромі — до 19 %. Металургійні і деревообробні галузі демонструють падіння, оскільки це галузі, які працювали на експорт. Просіли ринки: московська область — –35 %, москва і Санкт-Петербург — –25 у непродовольчому сегменті і –17 % у продовольстві. Провідною проблемою залишається переведення економіки рф у стан ізольованого існування у той час, коли 65 % підприємств у виробничому процесі залежні від іноземних матеріалів і комплектую-

чих)[152]. Поки що персонал масово не звільняли (оскільки на загал ішлося про іноземні кампанії). Наталія Зубаревич наприкінці 2022 р. припускала, що межею, яка означить нові тенденції, стануть грудень 2022 — березень 2023 р. Усі виробники шукають нові ринки, міцний рубль для них проблема, що впливає на конкурентність.

Війна питомо вплинула на ринок праці, загострivши попередні проблеми. У робочий вік нині входить на 30 % менше людей порівняно з поколінням 30-річних. Але ж це ті покоління, що передусім утилізуються на українському фронті!

«Третя росія» — малі міста й аграрна частина — звично деградують. Нечорнозем'я орієнтовано на пенсії та натуралізацію. На півдні, де розвинений аграрний бізнес, заробляють сезонно.

У «четвертій росії» (національні республіки) панує тіньова економіка, багато молодих, мало роботи. Результатом санкцій тут стало падіння економіки, падіння доходів, зростання тіньової економіки (виживання забезпечується ухиленням від податків).

Усе це відбувалось на тлі одночасного згортання видобувної галузі та фантастичного зростання її прибутків! Навесні 2022 р. Газпром і Газпромнефть виплатили колосальні дивіденди. Податок на прибуток виріс за півріччя на 44 %. Але в червні почалась газова війна, і вона розгортається. Зростання світових цін на газ не спроможне буде компенсувати масштабну втрату ринку. А це, своєю чергою, спричинятиме дефляцію.

Будівництво житла зросло на 44 % унаслідок запровадження великих пільг на іпотеки. Девелопери нарости-

[152] Широкий Г., Гавриленко Н. Економічна ситуація в РФ та прогнози щодо її розвитку. *НІСД*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/shirokin_gavrilenko-2.pdf

ли продажі. 2022 року цей приріст забезпечила перереєстрація дач як житлового фонду (наслідок *COVID-19*), але на кінець року будівництва зупинились на рівні фундаментів. Найвищий ріст спостерігався у московській області — 16 % від показника країни. Після запровадження банківських ставок чисельність укладених іпотечних угод впала уп'ятеро, у червні — виросла на 70 %. Натомість зростає споживче кредитування — ідеться про гроші «до зарплати».

Субсидії на нацпроєкти виросли в 1,5 раза. Переважно вони використовуються на будівництво доріг. Найскладніша ситуація на Сахаліні. Значні проблеми відчувають Кемеровська область після серпня (половину виробництва двох металургійних комбінатів йшло на експорт, 3 тис. км до моря), Калінінградська (автопром), Калузька, Самарська область (часткове зростання переробки нафти), Північний Захід, Карелія (лісгосп і переробка); Оренбурзька область і Ямало-Ненецький округ переживають складні трансформації. Унаслідок кризи чорної металургії падає видобуток залізної руди і вугілля в Кемерово. Башкортостан (старі свердловини, які видихалися) і Татарстан (по КАМАЗу вдарили кувалдою, по машинобудівництву в Єлабузі — також) постали перед завданням докорінного перепрофілювання економічних комплексів[153].

І все це — на тлі величезних соціально-економічних проблем довоєнного і доковідного часу, вирішенню яких мілітаризація 2014—2021 рр. і початок повномасштабного вторгнення не сприятимуть жодним чином. Чого лише варті проблеми неосвоєності, незаселеності переважної

[153] Наталья Зубаревич. Живой Гвоздь. 05.08.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=NK3IITjRRvs&list=PLWhOMsxksihYbZ_LxrEVHFR_Nq7th0PYO

частини рф і фактично злоякісних урбанізаційних процесів у столицях[154]!

Доводиться констатувати, що на дієвість санкцій можна буде покластися лише частково, хоча вони є нечуваними у світовій практиці. Нагадаємо, що вони стосуються обмеження на імпорт нафти, вугілля, природного газу (зокрема з боку США), чорних металів, золота. Установлено ліміти на експорт металів, предметів розкоші, технологій і промислових товарів, консалтингових послуг. Обмежено розміщення суверенних боргових інструментів, відкриття кореспондентських рахунків, використання системи *SWIFT* і фондів МВФ, Світового банку тощо. У санкційному списку тисячі персональних заборон проти фізичних і юридичних осіб рф, обмеження на телерадіомовлення державних компаній, візові обмеження для громадян рф тощо.

Станом на 22 вересня 2022 р. кількість запроваджених проти рф обмежень сягнула 11 977. Серед основних країн, що запроваджували санкції, все ті ж західні «партнери», від яких рф в останні роки здійснювала не дуже вдалі спроби економічної сепарації, — зазначають аналітики Українського інституту майбутнього[155]. За розрахунками А. Прокопенко, попри те, що санкції повільно, але невпинно працюють, за збереження тенденцій 2022 р. у рф ще впродовж як мінімум двох років вистачатиме грошей на фінансування війни[156].

---

[154] Лазарева Екатерина. З цього приводу див.: Столицы регионов России объединят в агломерации. Ведущий эксперт рассказал о первой пятерке мега-территорий. *URA.RU*. 31.07.2021. URL: https://ura.news/articles/1036282764

[155] Російська Федерація: анатомія економічної поразки. *Український інститут майбутнього*. 04.11.2022. URL: https://uifuture.org/publications/rosijska-federacziya-anatomiya-ekonomichnoyi-porazky/

[156] Прокопенко Александра. Трудности адаптации. Что предвещает бюджету рекордный дефицит в январе. *Carnegie*. 09.02.2023. URL: https://carnegieendowment.org/politika/88998

Цілий шар фахової і політичної літератури не залишає ілюзій на швидкий економічний крах кремля[157]. Зрештою, і Дж. Байден, виступаючи у Києві та Варшаві, зорієнтував на довгу дистанцію.

Гіперконцентрація влади в руках президента, зациклена на глобальній проблемі поверження Заходу на теренах України, витворила специфічну виконавчу вертикаль, що стає по суті не потрібною і не ефективною (свідченням цього є не лише сміховинні 2–3 % суспільної підтримки, які мають ключові політичні фігури країни, а й взаємозаперечні ініціативи, що вони генерують[158]). Водночас усе більше ускладнюється економічна система, не спроможна витримувати темп і видатки війни за чинних економічних правил. Але колективному путіну це байдуже. Він уже взяв курс на чверть сторічну війну на витривалість. Декларуючи низку дихотомічних тез, зокрема невразливість перед глобальними санкціями і небажання повної ізоляції, кремль ставить на те, що «загниваючий» Захід обвалиться перш ніж «Нова Євразія», яку він намагатиметься створити навколо себе, маніпулюючи гаслами антиколоніалізму, антиглобалізму, консервативної революції, традиціоналізму та національного відродження. Поєднання непоєднуваного на тлі абсолютного заперечення проголошуваних

---

[157] Сколько на самом деле сейчас стоит российская нефть? Есть ли основания считать, что сильно больше, чем все думают после введения потолка и эмбарго. Объясняет независимый аналитик Сергей Вакуленко (проект Re:Russia). *Meduza.* 25.01.2023. URL: https://meduza.io/feature/2023/01/25/ofitsialno-tseny-na-rossiyskuyu-neft-ruhnuli-iz-za-sanktsiy-no-v-realnosti-ee-po-nim-pochti-nikto-ne-pokupaet-i-dohody-rossii-mogli-upast-sovsem-neznachitelno?

[158] Див.: Перцев Андрей. Обмен мнениями. Как российская власть из-за войны потеряла центры принятия решений. *Carnegie.* 07.02.2023. URL: https://carnegieendowment.org/politika/88956; https://carnegieendowment.org/politika/89073

гасел політичною практикою давно стало «візитною карткою» колективного путіна. Власне, завданням рашистів є створення всесвітнього «інтернаціоналу Апокаліпсису». Під ним вони розуміють повернення ліберально-демократичного тренду. Саме в цьому, на їхній погляд, і полягатиме їх перемога. Саме про це йшлось у посланні Федеральному зібранню. Сенсом майже двогодинної промови став непомічений переважною більшістю коментаторів меседж: це і є наше нормальне, звичайне життя, нічого особливого — звикайте боротися за надої і прирости, дбайте про виховання молодого покоління, ваше завдання — своєчасна і в достатніх об'ємах підготовка гарматного м'яса для війни, що стала формою існування країни.

У світлі висловленого вище актуалізуємо висновки експсівробітника Національної розвідувальної ради (*National Intelligence Council*) США, а нині — директора програми Карнегі з росії та Євразії Евгена Румера: «ЗАХІД: ВАРІАНТІВ НЕМАЄ. росія зазнала багатьох стратегічних невдач у цій війні. Дехто стверджує, що вона назавжди втратила свою позицію головного постачальника енергії в Європі. Важелі впливу росії на Європу різко зменшилися. Її репутація як нової військової сили була підірвана. Її позиціям у Балтиці було завдано серйозного удару, коли Швеція та Фінляндія оголосили про свої плани приєднатись до НАТО. Його міхур заборони доступу та заборони території (A2/AD) над Кримом, який колись вважався грізним, був пробитий, перетворивши його на ще одне потьомкінське село. НАТО відродилось, і з'явився новий консенсус: війна забила останній цвях у труну старої моделі безпеки в Європі до 2014 р., коли ще можна було чіплятися за залишки постхолодної епохи. Порядок військової безпеки в Європі. Якщо кремль взагалі піклується про свою м'яку силу, на його відновлення знадобляться десятиліття, якщо не покоління...

Військовий авторитет росії зменшився, але її репутація як небезпечного та непередбачуваного сусіда, який розмахує ядерною зброєю, зміцнилась. Ні Сполучені Штати, ні їхні союзники по НАТО не готові бути втягнутими безпосередньо у цю війну.

Це залишає Сполучені Штати та їхніх союзників без будь-яких хороших варіантів, оскільки війна вступає у свій другий рік, окрім посилення військової підтримки та сподівання на краще. З моральної точки зору не правильно воювати з росією до останнього українця, але також не правильно диктувати українцям, із чим вони повинні погоджуватися у своїй справедливій війні. Компроміс «земля в обмін на мир» для них не варіант, особливо тому, що він навряд чи принесе їм стабільний, міцний мир, якого вони потребують і заслуговують. Вони жили б під постійною загрозою відновлення російської агресії.

росія теж не готова до компромісу. Умови України для переговорів із росією — відновлення кордонів 1991 р., репарації та трибунали щодо військових злочинів — це не що інше, як вимоги беззастережної капітуляції. Прийняття росією цих умов не є навіть віддаленою перспективою.

Пообіцявши — неодноразово — підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно», Сполучені Штати та їхні союзники фактично делегували завдання визначення цілей у цій війні українському керівництву. У нинішній надзвичайно різкій політичній атмосфері будь-яке припущення про те, що цілями США має бути щось інше, окрім повної перемоги України та повної капітуляції росії, неодмінно спричинить звинувачення у зраді з багатьох сторін, навіть якщо американські та українські інтереси не збігаються на 100 %.

Війна може тривати за трьома можливими сценаріями: тупикова ситуація, Україна перемагає, росія виграє. Перший сценарій фактично стає вічною війною, можливо,

чимось подібним до постійного протистояння на Корейському півострові. Другий сценарій несе в собі ризик драматичної ескалації з боку росії, що так само, може підштовхнути НАТО до безпосередньої участі у бойових діях. Третій сценарій також несе в собі небезпеку прямого зіткнення між НАТО і росією, оскільки перспектива перемоги росії на полі бою призведе до закликів до НАТО залучитись, щоб врятувати Україну» [159].

Із названих трьох сценаріїв перший — довічна війна — це шлях найменшого опору, пов'язаний із найменшими безпосередніми ризиками. Однак робити ставку на безвихідь без серйозного обмірковування двох інших сценаріїв було б неправильною стратегією. Крім того, сценарій вічної війни несе в собі багато інших загроз і викликів для Сполучених Штатів і їхніх союзників. Однак втрати росії не стають безпосередньо прибутками опонентів. Спокусливо зробити висновок, що війна, яка нині триває на території України, насправді вигідна Сполученим Штатам і Європі — їхній головний супротивник послаблюється, а Захід лише витрачає гроші; Україна веде всі бойові дії, тоді як західні військові отримують цінні уроки з поля бою; альянс НАТО отримав тривожний дзвінок, якого він вкрай потребував; і війна фактично вивела одну велику державу з конкуренції.

Проте такий мисленневий алгоритм вразливий, оскільки не є системним. Тут варто наголосити, що не лише кремль катастрофічно прорахувався, оцінюючи своє становище у світовій економіці, але й Захід питомо прорахувався і в потенціалі рф у системній дестабілізації світового економічного простору, і в своїй спроможності стримува-

[159] Rumer Eugene. Putin's War Against Ukraine: The End of The Beginning. *Carnegie*. 17.02.2023. URL: https://carnegieendowment.org/2023/02/17/putin-s-war-against-ukraine-end-of-beginning-pub-89071

ти геополітичного хижака економічними інструментами, тим більше — на тривалій дистанції. Усвідомлення вразливих сторін, власне, і стало підґрунтям переходу від режиму очікування дії санкцій до активної військової підтримки і надання Україні наступальних озброєнь.

У другій половині 2022 р. США вже внесли суттєві корективи у свою геополітичну стратегію з огляду на тренди, унаочнені російсько-українською війною. Перший із них стосується України — підтримка у війні проти росії надавати стільки, скільки буде потрібно. Другий і третій стосуються росії та глобального виміру. Найчіткіше вони сформульовані Дж. Теффтом, Бр. МакКлінтоком і Кр. Голінською: «Сполучені Штати повинні тісно співпрацювати з європейськими союзниками, щоб розглянути найкраще можливе майбутнє росії на наступне століття та те, як Захід може підтримувати, але не вирішувати це майбутнє. Крайнощі, про які має думати Захід, — це крах росії та росія, яка стає настільки ізольованою, що йде курсом Німеччини після Першої світової війни, знову повстаючи через роки, щоб створити ще одну міжнародну кризу. Навіть якщо війна закінчиться військовою перемогою України або шляхом переговорів, відбудова європейського (і міжнародного) порядку безпеки, який путін намагався зруйнувати, буде монументальним завданням. Шлях до відновлення відносин Заходу з росією буде довгим і важким. Довіру було зруйновано...

Війна путіна в Україні вже переосмислює весь міжнародний порядок. Наче іграшковий калейдоскоп, сцена змінюється щодня. Сі Цзіньпін залишається найкращим міжнародним другом путіна, але війна пішла не так, як хотів би Пекін. НАТО знайшло новий сенс існування. Сусіди росії в Центральній Азії та на Кавказі побачили, що росія ослаблена, і розмірковують про нове майбутнє. Індія може стати сильнішою та впливовішою державою після війни. Краї-

ни Близького Сходу та Африки можуть по-новому переглянути свої відносини з ослабленою росією. Ніхто не може точно передбачити тривалий вплив війни на міжнародний порядок. Але якщо Сполучені Штати діятимуть зараз, вони можуть вплинути на форму повоєнного геополітичного рельєфу» [160].

Змінювалось і ставлення до проблеми ЄС загалом, деяких європейських країн зокрема. Цьому чимало сприяв інформаційний прорив, наповнення інформаційного простору низкою всебічних матеріалів, а не лише російськоцентричними наративами, як то було вісім років перед тим [161].

І все ж російська економіка, усупереч прогнозам експертів (видається, їхня провідна «чеснота» полягала в постійних лагах), виявилась доволі адаптивною. Сприяв цьому і потужний потенціал фінансування та матеріального супроводження тривалої в часі воєнної операції, що рф його набула внаслідок стрімкого стрибка цін на енергоносії навесні 2022 р. [162] У війні на виснаження росія, колективний путін та його «глибинний народ» ставлять на адап-

---

[160] John Tefft, Bruce McClintock, Khrystyna Holynska. From Gatherer of Lands to Gravedigger: A Political Assessment of Putin's War on Ukraine. *RAND Corporation*. 13.02.2023. URL: https://www.rand.org/blog/2023/02/from-gatherer-of-lands-to-gravedigger-a-political-assessment.html

[161] Див., зокрема: Think Tank reports on the invasion of Ukraine. *European Council Council of the European Union*. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/think-tank-reports-on-the-invasion-of-ukraine/

[162] Стосовно економічної еволюції рф впродовж 2022 р. див.: Медведев С. Сергей Алексашенко: «Перемены в России может вызвать только раскол элит». *Радио Свобода*. 18.12.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/sergey-aleksashenko-peremeny-v-rossii-mozhet-vyzvatj-toljko-raskol-elit/32180256.html; Экономические итоги 2022 года. Как мы будем жить дальше / Зубаревич, Мовчан, Белковский и др. *RTVI Новости*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=iQIU1sJy41g;

таційні механізми, витривалість і терплячість населення, «затягування пасків». Це, власне, повною мірою відповідає усталеним зразкам московитської історичної моделі господарювання. росія суголосно бажанням неоєвразійців дійсно повертається до себе. Це часто розцінюється як парадокс, проте жодного парадоксу нема: росія, за рідкісними і короткочасними винятками, не існувала і не мислила себе категоріями класичної західної політекономії, політології, права, зокрема гуманітарного.

«Велике обнулення» 2020—2022 рр. (не лише колективного путіна, а й самої росії) вкотре засвідчило, що тренди глобального світу і росія — феномени з протилежних сутнісних площин.

росія повертається на круги своя, у світ, де ВВП зростає у числових вимірах і тут же знищується на полях битв, приріст населення «з'їдає» молох війни, промисловість працює в три зміни, а населення отримує найнеобхідніші продукти за картками, «споживчий кошик» зсихається до мізеру, пересічному обивателю одне пальто випадає раз на 20 років, пара чобіт — на п'ять. «Все для фронту! Все для перемоги!», — волає чинна влада та її пропагандистська обслуга, які вкотре збанкрутували. Ставка на поповнення нерухомості на Майорці, Сицилії, Лазуровому узбережжі та в Криму за рахунок решти України та пів Європи не спрацювала. Тепер ця збанкрутіла банда, що фігурує в санкційних списках і списках екстремістів, «продає» народу міф «всенародної війни» зі злочинним Заходом, вся вина якого полягає в тому, що він не самоусунувся від знищення України й утвердження нової версії російського імперіалізму.

«Глибинний народ» у цій абсурдистській п'єсі є глядачем, статистом і розхідним матеріалом.

Укотре оприявнюється російський парадокс: росія є дуже багатою країною з у переважній своїй масі (понад 60 %)

бідним населенням. Відсутність середнього класу, визначальною соціальною ознакою якого є не стільки рівень доходів («середній по палаті»), скільки економічна і політична незалежність від влади, вкупі із притаманною більшості (путінській масовій людині) недорозвиненістю соціального мислення, патерналізмом, завченою безпорадністю, аморальністю та інертністю, створюють ментальну порожнечу, що і робить можливим розгул владного свавілля. росія існує в системі координат від'ємного соціального життя в антиутопії, вибудованої на химерах обривків знань і хибних уявлень про світоустрій. Отже — це стан колективного ментального запою...

Проблема в тому, що населення з нього виходити не хоче, а часто — не може, бо це пов'язано з «ідентичнічною смертю». Власне, вже зараз переважна більшість населення росії не розуміє, ким вона є. Тобто вона добре навчена тому, з ким вона воює, кому протистоїть, всім його вадам і слабкостям. Але все це — не про себе, а про ворогів. Коли ж узяти до уваги, що уявлення про Ворога так само сконструйовані крізь вивернену призму світосприйняття, відкриється цілковита прірва — ментальний світ сучасного росіянина є калькою офіційної пропаганди, накинутим образом нереального світу, містифікацією, ілюзією хворої уяви, що подається як уява реальна і здорова. Є від чого збожеволіти. Причому масово.

Алгоритм цього перетворення описує психоаналітик Наталія Давидова: «путінська пропаганда (як і будь-яка інша) будує образ своїх адептів та образ ворогів. Проте в умовах зараженого перверсією суспільства, що складається із суб'єктів зі слабким «я», пропаганда стає чи не головним джерелом для конструювання ідентифікацій.

Коли нацистський військовий, який мародерствує, вбиває і ґвалтує, дивиться телевізор, де його називають героєм, то з цього він себе й вибудовує. Навіщо йому

інше джерело? Інше джерело його називає військовим злочинцем, геройство — звірством, а трофей — мародерством. За межами пропаганди мешканця «руского міра» чекає щось надзвичайно моторошне. Велика країна — найзненавиджена країна у світі, президент косплеїт Гітлера, армія займається геноцидом, строковиків кидають у м'ясорубку, з кожним ракетним ударом зникає надія на пенсію, а попереду — перспективи Північної Кореї, якщо не ядерна зима. А хто ж він чи вона у цій системі координат? Він не відчайдушний борець за «рускій мір» [163].

Не доводиться дивуватися тому, що пересічний росіянин чи росіянка відмовляються перетинати межу світу реального і нереального. Наївні сподівання на те, що, «відключивши башти», можна зняти з них покривало рашистського мороку, слід відкинути як ілюзорні. Жертв рашистської тоталітарної секти доведеться реабілітувати десятиріччями, подібно жертвам Білого братства. І не факт, що вдало.

Нині росіянам вже відкрито нав'язують життя в безкінечній війні [164] з навколишнім світом: владна вертикаль упродовж 2020—2021 рр. приведена в режим централізованого ручного управління, опозиційно налаштовані витіснені за кордон, економіка та культурно-освітня інфраструктура мілітаризуються. «Північна росія» — якщо колективному путіну вдасться завершити цей задум — таким видається майбутнє цієї частини суші в середньостроковій перспективі. Це чи не перший в історії світу випадок, коли злочинність як така стала матрицею державо- і націєтво-

[163] Давидова Н. путінський нацизм... С. 27.

[164] Див.: Почему Россия уверена, что не сможет потерпеть поражение в конфликте на Украине? *Россия в глобальной политике*. 03.08.2022. URL: https://globalaffairs.ru/articles/pochemu-rossiya-uverena/

рення і, підкоривши собі всі внутрішні інструменти модернізації, заявила права на світове панування, ба більше, ствердження злочинної матриці як основи світотворення, злочинної аморальності як нової системи цінностей, неототалітаризму — як універсального ладу будущини.

У цьому сенсі рашизм перевершив усі попередні форми тоталітаризму, зробивши наріжним каменем свого світу заперечення всього, на чому стоїть людська цивілізація. Заперечення як таке, нівелювання усього — «велике обнулення» не лише росії, а й світу. Словами М. Єйдемана — «велике ніщо».

НЕНОРМАЛЬНІСТЬ І НАДЗВИЧАЙЩИНА ЯК НОВА НОРМАЛЬНІСТЬ

5 вересня 2022 р. президент рф підписав указ, що запустив в дію нову «Концепцію гуманітарної політики рф за кордоном»[165], де йдеться про перетворення її зі знаряддя «м'якої сили» на зброю нав'язування російських інтересів. Концепт «руского міра» (а саме про нього мова) розглядається як основа не лише російської культурної експансії, а й об'єднання навколо рф широкого фронту постколоніальних країн, а крім того — Китаю, Індії та (*sic!*) Японії, поглиблення відносин із країнами Азії, Африки та Південної Америки.

Зрештою хоч якесь визначення «цінностей», які «захищає» кремль у війні проти Заходу на теренах України, було надане в президентському указі «Про затвердження основ державної політики зі збереження та зміцнення традиційних російських цінностей» (09.11.2022)[166]. Відповідно до нього до березня 2023 р. за кураторства С. Кірієнка,

---

[165] Указ президента рф «Об утверждении Концепции гуманитарной политики Российской Федерации за рубежом». URL: http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/G3CkAuMhZXio8AzNaweT3wTGTaEA16OU.pdf

[166] Указ Президента рф «Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей» (від 09.11.2022 № 809). URL: http://www.kremlin.ru/acts/bank/48502

А. Харічева, С. Полосіна, А. Шутова та Є. Соколової має бути створена програма нового предмета «Основи і принципи російської державності»[167]. Концептуальні рамки проєкту поспіхом обговорено на всеросійській науково-просвітницькій конференції з проблем світогляду та суспільних наук «ДНК Росії» (м. Сочі, 26–30 жовтня 2022 р.) та круглому столі «ДНК Росії: світогляд і цінності нашої держави» (03.11.2022).

У підписаному кураторами дослідженні, яке ніби було не лише здійснене, а й апробоване, викладено думку, що поняття «велич росії» є екзистенціальною категорією[168]. Домінанти ідентичності росіян представлені у вигляді «пентабазису» (добре, що не пентаграми), складовими (кутами) якого є: країна, держава, сім'я, суспільство, людина. Як слушно зауважив В. Ярмоленко, «структура цієї концепції почасти подібна до синергетичного підходу соціальної інженерії, у якому об'єктами є три основні типи соціальних систем, що відрізняються рівнем складності та формують три рівні соціальної інженерії, а саме:

- макрорівень – складні соціальні системи, що розвиваються самостійно, яким притаманна складність вияву штучних соціальних процесів (суспільство, соціальні інститути);
- мезорівень – складні соціальні системи, що саморегулюються, у яких наявні як штучні, так і природні процеси (неформальні організації, політичні партії);

---

[167] Васильева А., Винокуров А. Полный пентабазис. *Коммерсантъ*. 08.11.2022. URL: https://www.kommersant.ru/doc/5652423

[168] Харичев А.Д., Шутов А.Ю., Полосин А.В., Соколова Е.Н. Восприятие базовых ценностей, факторов и структур социально-исторического развития России (по материалам исследований и апробации). *Журнал политических исследований*. 2022. № 3. С. 9–19 (С. 17). URL: https://doi.org/10.12737/2587-6295-2022-6-3-9-19

• мікрорівень — прості соціальні системи, у яких переважають штучні соціальні процеси, жорсткі вертикальні зв'язки (формальні організації, малі соціальні групи).

Найважливішим аспектом синергетичного підходу є знаходження цілі розвитку соціальної системи, що можливо здійснити в ній самій. Для суспільства загалом таку ціль слід шукати в його системній пам'яті та культурі» [169].

Отже, маємо справу з оформленням культурної (у трактуванні рускомірців — цивілізаційної) відрубності путінської росії, що знаменує завершення процесів, про які йшлося в моїх попередніх книгах. Пришвидшити перехід покликані запроваджені вже з 1 вересня 2022 р. у навчальних закладах предмет «Розмови про важливе», з 1 січня 2023 р. — початкова військова підготовка як обов'язковий предмет, посилення виховної складової в дошкільних установах, запровадження єдиного історичного стандарту для студентів усіх спеціальностей з одночасним збільшення годин на викладання історії рф зі 108 до 144. А крім того — ланцюжок законодавчих ініціатив, які трансформують систему освіти як таку [170]. Крім заявленого курсу на ізоляцію (у трактуванні державного керівництва — чи не суверенізацію російської освіти) через скасування Болонської системи і повернення «до кращих надбань ра-

---

[169] Ярмоленко В. Спроби систематизації державної ідеології в Росії та розбудова системи індокринації. *НІСД*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/derzhideologiya-rosii_pdf.pdf

[170] Державна дума рф 14.09.2022 ухвалила законопроєкт № 192680-8 «Про внесення змін до федерального закону "Про освіту в Російській Федерації" та статтю 1 федерального закону "Про обов'язкові вимоги в Російській Федерації"» (у частині запровадження федеральних основних загальноосвітніх програм (ФОЗП)), відповідно до якого фактично уніфікуються освітні стандарти щодо викладання низки суспільно-гуманітарних дисциплін. Так, Міністерство освіти рф буде розробляти ФОЗП.

дянської освіти», не приховується, що основним завданням цих заходів є «виховання» громадян рф, здатних зі зброєю в руках упроваджувати «національні інтереси» росії за її кордонами, тобто в так званій СВО. Дарма, що на тлі масштабного відтоку викладачів провідних вишів спостерігається криза системи освіти. Викладачі, які понад двадцять років прожили в режимі нескінченного реформування, так і не здійснивши повного переходу на Болонську систему, поставлені перед завданням її скасування. Немає ані програми ре-реформування, ані еталону змін, не скасовуються суміжні складові (такі, як єдиний державний екзамен, оціночна система, системи специфікату, бакалаврату, магістратури та аспірантури). Викладачі і студенти поставлені в умови невизначеного навантаження і перспектив освіти. Практично, і не лише через бойкот, припинились міжнародні зв'язки закладів вищої освіти. Що й не дивно — після скасування Болонської угоди російські дипломи про вищу освіту будуть визнавати хіба що Білорусь, Іран, Венесуела та Південна Осетія. Чиновники відмовляються коментувати ситуацію, апелюючи до здорового глузду, потреб виробничого сектору у кваліфікованих спеціалістах[171]. Ці школярські рефлексії (а іншими в умовах обопільних доносів студентів і викладачів вони вже не можуть бути) насправді лише ілюструють крутий розворот навчальних закладів на воєнні рейки. Волання деяких освітян про невигідні перспективи школи залишаться епізодами великої вистави, на яку вони жодним чином не впливають. Керівництво провідних установ впродовж 2023 р. не просто оновле-

[171] Виноградская Марина. Все сломаем. Все вернем. Вузовская реформа: заявлена, но непонятна. Высшая школа замерла в тревожном ожидании. *Новая газета.* 22.03.2023. URL: https://novayagazeta.ru/articles/2023/03/22/vse-slomaem-vse-vernem?

не — на чолі їх поставлені ті менеджери, які зроблять із вишів режимні заклади[172].

Отже, проблему суперечності досить високого рівня людського капіталу і завдань негативної мілітаризації (про яку ми писали раніше) режим вирішив у невигадливий більшовицький спосіб — утилізуючи молоде покоління в Україні чи «витискаючи» незгодних утилізуватися за кордон. Для тих, хто вирішив лишитися в рф чи не має змоги виїхати, С. Шойгу вже запропонував підвищити мобілізаційний вік до 21–30 років, що зводить нанівець стимули отримання вищої освіти та народження дітей. Як цілком слушно зазначає А. Колєсніков, знищення людського капіталу якраз і є завданням чинної влади: «По суті, іде ще одна внутрішня війна — саме з якістю людського капіталу. Водночас мілітаризація країни створює всі умови для того, аби зниження цієї якості стало максимально довгостроковим. Так, масштабного безробіття не буде. Але саме тому, що економіка почне відчувати дефіцит робочої сили, як кваліфікованої, так і низькокваліфікованої (через примітивізацію структури економіки)»[173].

«Мозковий штурм» осені 2022 р. завершився частковим переформулюванням — благо, що компіляторів і банальних плагіаторів на службі у влади не бракує — смис-

---

[172] Промовисту історію про перспективи змін системи вищої освіти рф на прикладі Рязанського державного університету див.: «Мы как исправительная колония». История о том, как ректор — бывший военный — изменил классический рязанский вуз. *7 × 7*. Рязанская область. 03.03.2023. URL: https://semnasem.org/articles/2023/03/03/my-kak-ispravitelnaya-koloniya-istoriya-o-tom-kak-rektor-byvshij-voennyj-izmenil-klassicheskij-ryazanskij-vuz?fbclid=IwAR3VomPQLB83c91uLwP_yh7KwwJ9GVRxxHVkLq5Psg2rCcLKRymGuc3vTSw

[173] Колесников Андрей. Народ, который не сберегли. Что ждет российскую демографию. *Carnegie*. 09.01.2023. URL: https://carnegieendowment.org/politika/88700

лів, понять, заклять і навіть істеричних пасажів, сукупність яких вже почала оформлюватись у певну подобу ідеології «країни-цивілізації», «держави-цивілізації», «цивілізації цивілізацій». Її перспективою і шляхом досягнення (тут мусимо розчарувати тих, хто повсякчас вказує на відсутність у путінізмі картини майбутнього) є стан нескінченної війни, в який колективний путін завів росію цілком свідомо. Однак план справдився частково. Певне, за початковим замислом рф мала перетворитись на «фортецю» вже після анексії більшої частини України, «перетравлюючи» її впродовж чверті сторіччя, ощеривщись по периметру ракетами і чекаючи на крах Заходу. Цей тактичний задум не змінився, щоправда виконуватись він буде не в уявних в лютому 2022 р. кордонах і з суттєво розтраченим воєнним потенціалом. Та все ж ідея кремля та сама. Це — удар по Україні, знищення території етногенезу українства, створення умов, непридатних для його подальшої модернізації, дегуманізація і деіндустріалізація пострадянських теренів, провокування вогнищ дестабілізації далеко за межами України як відволікальних маневрів, розбалансування світу, створення антиамериканської осі, дестабілізація і дискредитація світових органів і НАТО, руйнування взаєморозуміння між США та ЄС, втягнення Китаю в глобальне протистояння, архаїзація політичного ландшафту світу, а в ідеалі — знищення ліберально-демократичного тренду як провідного напряму цивілізації.

Новітні варвари на марші.

Тож в основі подивування світових акторів — а що, власне, роблять «рускіє»? — лежить відмінність цілепокладань[174].

[174] Воєнний експерт Юрій Фьодоров вважає, що йдеться про середньовічну війну, метою якої є захоплення територій. Див.: Крупная стратегическая ошибка российского наступления, и зачем оккупантам Бахмут? Юрий Федоров. UKRLIFE.tv. 28.02.2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IjfOfSupfLo&ab_channel=UKRLIFE.TV

Глобальний Захід під перемогою у сучасній війні розуміє розгром ворога на полі битви і позбавлення його в такий спосіб можливості здійснювати певні політичні задуми. Натомість мета кремля полягає в іншому: перетворенні території України на непридатну для життя зону. Це не війна нового типу, сучасна війна чи ретроімітація. Це скоріше повстання тоталітарної системи проти світу, за яким вона не встигає, ніколи не встигне і не прагне цього, навпаки — прагне зупинити світ на повній швидкості, а то й знищити як головний тригер, що заважає впиватися вигаданими «величчю», «могутністю» і красою. Це рефлексивне бажання цариці-відьми розбити люстерко, яке не відповідає: «...красивіше не знайти».

Отже, для масового росіянина, який є співтворцем і жертвою російського тоталітаризму в його рашистській версії настають нові чорні часи (зрозуміло, ми лишаємо певний відсоток на імовірність радикальної зміни негативного історичного сценарію). Ймовірні ознаки (і не лише візуальні та трендові) повернення в безкінечно ностальгований СРСР вже очевидні. Зрозуміло, що так само, як у 1920-і рр., так і нині, уявний образ світлого майбутнього і реальність відрізнятимуться докорінно. Дверцята «мишоловки» захлопнулись, хоч переважна більшість населення рф цього не зрозуміли. Розроблення фактично загальної ідеології (не варто покладатись на конституційну заборону, «обнулення» також не передбачалось чинним основним законом) — оновленої версії наукового путінізму-ільїнізму, з неодмінною і нищівною критикою «буржуазних фальсифікацій» на ходу. Роль більшовицької квазірелігії з успіхом виконає квазіправослав'я кирилового тлумачення. путінізм, як його бачив В. Сурков, стає реальністю. Наступного навчального року він вже буде впроваджений в освітню систему. Культурний простір чекає масштабна зачистка, вона вже розпочалась зі знищення

адвокатури та судилищ за сталінськими лекалами[175]. Це забезпечить затвердження нової квазіправової рамки за стандартами Вишинського — Єжова.

«Тоталітарний цемент» застигає небаченим темпом під супровід гасел умоглядної СВО — заперечуваної загарбницької війни, за публічну згадку про яку багаторічне ув'язнення можуть отримати всі, крім владних пропагандистів та персонально путіна.

Чи є життя в світі без правил? Велике розслідування, опубліковане *The New York Times*[176] наприкінці 2022 р., починається словами: «У них ніколи не було шансу». За їхніми словами, всліпу шарячи по фермах, вкритих воронками, військовослужбовці 155-ї бригади морської піхоти росії не мали карт, аптечок чи робочих рацій. Усього лише кількома тижнями раніше вони були заводськими робочими і водіями вантажівок, спостерігали по державному телебаченню безкінечну демонстрацію умоглядних російських воєнних перемог, коли у вересні їх призвали до армії. Один медик був колишнім бариста і не мав медичної освіти.

За їхніми словами, тепер вони були навалені поверх переповнених бронетранспортерів, дибали по залежах

---

[175] Грозовский Борис. Защита сужена. Как путинская власть объявила адвокатов врагами России. *The Insider. Расследования. Репортажи. Аналитика*. 11.01.2023. URL: https://theins.ru/politika/258275?fbclid=IwAR2p9MXM_juPzW4DAZu_dNRQ57TYKErxXU3Fp3iMLtOwOQjVbONuKmbwY7I

[176] Майкл Швирц, Антон Трояновский, Юсур Аль-Хлоу, Маша Фроляк, Адам Энтоус и Томас Гиббонс-Нефф. The New York Times: Путинская война. *Эхо*. 18.12.2022. URL: https://echofm.online/statya-dnya/the-new-york-times-putinskaya-vojna?fbclid=IwAR1KxA8QQGlyd7wsLs5EM9cPZ3LfXyMFb12SLOi-DUMWdKaFOoYtbK9_WSs Оригінал: The New York Times. URL: https://www.nytimes.com/interactive/2022/12/16/world/europe/russia-putin-war-failures-ukraine.html

осінніх полів із автоматами Калашникова піввікової давнини і практично нічого не їли. росія вела війну більшу частину року, армія виявилася менш підготовленою, ніж будь коли. В інтерв'ю солдати бригади казали, що дехто з них майже не стріляли зі зброї, і в будь-якому випадку у них майже не було патронів, не кажучи вже про прикриття з повітря чи артилерії. Але, як вони казали, це їх не дуже злякало. Вони ніколи не побачать бою, так обіцяли командири. Тільки коли навколо них почали гупати снаряди, розриваючи їхніх товаришів на шматки, вони зрозуміли, як сильно їх обманули. Солдат на ім'я Міхаіл згадував, як відкрив очі від шоку: на полі валялися розірвані тіла його товаришів. Осколки також пропороли йому живіт. Втративши надію на спасіння, він підповз до гущавини і намагався голіруч викопати канаву. З 60 бійців його взводу після східноукраїнського міста Павлівка того дня наприкінці жовтня близько 40 були вбиті. Лише вісім чоловік уникнули тяжких травм. Це не війна, — сказав Міхаіл, з усіх сил намагаючись казати через тяжке дихання, — це знищення російського народу його власними командирами».

Times виявило приголомшливий «каскад помилок, який почався з пана путіна, — глибоко ізольованого під час пандемії, одержимого своїм спадком, переконаного у власній геніальності, — і продовжувався ще довгий час після того, як мобілізованих солдат, таких як Міхаіл, відправили на бійню. На кожному кроці провали ставали глибше, аніж раніше...». Розлогий матеріал видання завершується резюме іншого мобілізованого на ім'я Алєксандр, солдата 155 полку, мобілізованого також у вересні разом із трьома близькими друзями і майже відразу кинутого на передову практично без набоїв та їжі. Відповідаючи на питання про подальші плани, поранений солдат, який вже втратив одного з тих друзів і знав, що інший став

безногим інвалідом, сказав, що після одужання охоче повернеться в Україну. «Ось як нас виховують, — сказав він, — ми виросли в своїй країні, розуміючи, що не має значення, як наша країна ставиться до нас. Можливо, це погано. Можливо, це добре. Можливо, є речі, які нам не подобаються в нашому уряді». Але, додав він, «коли виникає така ситуація, ми встаємо і йдемо» [177].

Важно вигадати щось більш беззмістовне і цинічне. Страхітливий світ людиноподібних істот, позбавлених вагань і розмислів («може погано — може добре»), де важить лише погляд однієї істоти, поставленої на недосяжну висоту невідомо ким і невідомо за які чесноти. Вона бавиться життями десятків мільйонів власних а-емпатичних співгромадян і непричетних до його світу людей, реалізуючи одному йому відомий замисел вселенського масштабу.

«Олігархи» ні на що не впливають і не мають змоги висловити жодного слова проти цього вселенського задуму, бо не є ані розпорядниками довірених їм грошей, ані своїх слів. «Політики», які є масовкою кремля. Генерали, що наче короїди перетворили «другу армію світу» на тирсу, і прикривають свої злочини горами солдатського «м'яса». Командири без жодних докорів сумління відправляють солдат без зброї та екіпірування в невпинні атаки на ті самі рубежі, чи обертають їх на зграї вбивць, мародерів, насильників беззбройного мирного населення. Зрештою — саме це «м'ясо», яке «встає» і «йде»... бо «виникла ситуація».

Здається, росія спромоглась написати і втілити сценарій абсурду — рідкісний і неповторний.

Апогей...

Кіч. Де всі герої — антигерої.

Де треш — норма існування.

---

[177] Там само.

Де героями епохи є Пригожин і Кадиров — саме їх ушановують званнями і нагородами. Або ж — десантники 234 полку, які лінчували мирних жителів Бучі та Ірпеня. Де можна стерти з лиця землі понад півмільйонне місто, забетонувати загиблих у фундаменті, а потім «подружити» мертве місто з інтелектуальною столицею росії — Петербургом.

А довершує всю цю фантасмогорію масова підтримка населення, для якого страх світової війни лишається однією з найбільших фобій (54 % опитаних 2022 р.). Водночас свавілля властей бояться 37 %, бідності — 32, повернення репресій — 30 %. До трійки найпотужніших фобій входять хвороби близьких і дітей (64 %) і власні хвороби і страждання (39 %)[178]. Не важко помітити, що чинна влада паразитує на фобіях росіян, а самі ці фобії свідчать про вкрай низький рівень соціального інтелекту респондентів та їхню цілковиту незахищеність, що зводить соціальне життя до фізіологічного процесу. Рефлексії населення на низку запитань діагностують украй хворобливий, а радше неадекватний його стан, воно перебуває під потужним впливом мілітарного наркотика і втратило здатність до осмислення: з одного боку, понад половина опитаних не знають, що з ними буде найближчим часом, але з іншого, стільки ж кажуть, що дивляться в майбутнє спокійно і впевнено[179]. Наприкінці року частка тих, хто був поінформований про закон щодо «іноагентів», становила 53 %, серед мешканців Москви — 69 %[180]. І це через пів

[179] Представление о будущем: горизонт планирования и настроения. Левада-Центр. 11.01.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/01/11/predstavleniya-o-budushhem-gorizont-planirovaniya-i-nastroeniya/

[180] Массовое восприятие «иностранных агентов». Левада-Центр. 16.01.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/01/16/massovoe-vospriyatie-inostrannyh-agentov/

року масової еміграції «іноагентів» з країни і низку скандалів і судових тяжб стосовно них!

Тим часом головне своє призначення так звана СВО цілком виправдала: схвалення діяльності путіна на вищому державному пості з ганебних 61 % у серпні 2021 р. різко набирало: 71 % у лютому 2022 р., 83 — у березні, 82 — у квітні, 83 — у травні — серпні, 77 — у вересні, 79 — у листопаді, 81 — у грудні 2022 р., 82 % — у січні 2023 р. Високий рівень підтримки респонденти засвідчили всім органам влади і партії влади. Персональний рейтинг диктатора недосяжний для всіх більш-менш помітних постатей опитувань, але привертають увагу нюанси — двозначну позначку перетинають лише три особи. Це Мішустін (17 %), Лавров (15) і Шойгу (14 %). Решта «державних діячів» не подолали 4 % бар'єра[181]. Отже, симпатії масової людини цілковито на боці людожерів.

Упродовж року увага респондентів до подій, пов'язаних із війною в Україні, невпинно падала: березень — 75 %, квітень — 63, травень — 42, липень — 32, серпень — 34, вересень — 35, жовтень — 36, листопад — 47, грудень — 30 %[182]. Власне, у цьому росіяни і їхній лідер резонують — вождь також вочевидь втратив інтерес до власної ж «затії». Очікувано в епіцентрі уваги — передусім власне благополуччя, а не театр воєнних дій. Тож січневі опитування 2023 р. демонструють, що владі вдалось пригасити тривоги кінця 2022 р.: респонденти демонструють зростання упевненості в економічному майбутньому[183]. Вірогідно, підкріп-

[181] Одобрение институтов, рейтинги политиков и партий: январь 2023 года. *Левада-Центр*. 01.02.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/01/odobrenie-institutov-rejtingi-politikov-i-partij-yanvar-2023-goda/

[182] События ноября и декабря. *Левада-Центр*. 24.01.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/01/24/sobytiya-dekabrya/

[183] Экономическое ожидание в начале 2023 года. *Левада-Центр*. 21.02.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/21/ekonomicheskie-ozhidaniya-v-nachale-2023-goda/

ленню саме цих настроїв населення і було адресоване цьогорічне послання президента Федеральним зборам. Очевидно також, що новий договір між владою і глибинним народом має такий вигляд: своєчасна виплата пенсій і зарплат в обмін на геополітичний розбій і тоталітаризацію рф.

Висхідна зміцнення тоталітарної системи вже цілком опукло діагностується оцінками ролі інститутів. Трійка лідерів — президент (77 %), ЗС рф (66), ФСБ та інші спецслужби (57%). Далі з усе збільшуваним лагом, у %: уряд (37), АП (36), прокуратура (33), церква (30), поліція (28), рф (28), ЗМІ (28), судові органи (29), ДД (27), губернатори (25), «олігархи», банкіри, фінансисти (18), політичні партії (18), директори великих підприємств (14), профспілки (11), НКО (9)[184]. І сама підбірка «інститутів», і оцінка їхньої впливовості в рф доволі симптоматичні. Ідеться про очевидну інституційну деградацію, що є прикметною рисою тоталітаризму як такого. По всій видимості, що глибинний народ не просто абсолютно позбавлений інстинкту самозбереження, а й перебуває під дією найпотужнішого наркотику — жаги крові. Січневі 2022 р. опитування зафіксували зростання домінантних почуттів населення — надії (35 %), гордості за свій народ (34) та впевненості в завтрашньому дні (18 %)[185].

Одне з найсвіжіших досліджень Левада-Центру в січні 2023 р. вкотре засвідчило зростання рівня підтримки СВО, до того ж 71 % респондентів вважають, що вона закінчиться перемогою рф. Україні шанс на перемогу надає лише

---

[184] Роль институтов в жизни России. *Левада-Центр*. 14.02.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/14/rol-institutov-v-zhizni-rossii/

[185] Оценки социального самочувствия в январе 2023 года. *Левада-Центр*. 10.02 2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/10/otsenki-sotsialnogo-samochuvstviya-v-yanvare-2023-goda/

1 % опитаних[186]. Найбільшим шоком за початок війни стало оголошення мобілізації у вересні 2022 р. Вона підважила зміцнений вже на той момент обивательський оптимізм стосовно успішного подолання санкцій за рахунок розвитку власної промисловості. Але обвал оцінок поточної ситуації жодним чином не позначився на високих рейтингах влади, а після завершення першої великої хвилі мобілізації «настрій» знову пішов вгору. У грудні вже 77 % казали про гарний настрій, 63 % вважали, що країна рухається у вірному напрямі. Факторами стабілізації психоемоційного стану стали: розширення державної соціальної допомоги, пропаганда ізоляціоністського дискурсу, подібного до СРСР, задоволення від проблем «олігархів», яким «нарешті прищемили хвіст», антизахідна риторика. Демонстративний відхід «маленької людини» від політики, не менш демонстративне делегування владі всіх повноважень у вирішенні «українського питання» і водночас масова готовність до тривалого погіршення ситуації засвідчили інфантильність населення. Опитувані, як правило, впевнені, що ситуація їх і їхні родини, в які вони сховалися наче в мушлі, не зачепить. Для більшості війна в Україні лишається далеким телевізійним шоу, що не торкається жодних струн душі. Автор статті Денис Волков, розмірковуючи над тим, що могло б зсунути з мертвої точки цей «громадянський коматоз», зауважує: «Можна припустити, що суспільні настрої міг би сколихнути перебіг «спецоперації». Проте досі новини, наприклад про

[186] Конфликт с Украиной: оценки января 2023 года. Левада-центр. 02.02.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/02/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-yanvarya-2023-goda/. Наприкінці 2022 р. лише 30 % респондентів назвали рік війни «поганим», для понад половини він виявився «середнім» (для порівняння: лише двічі за час опитувань попередній рік був названий росіянами «поганим» — 1998 і 2020 рр.).

відвід російських військ із Харківської області та Херсона, практично жодним чином не позначились на суспільних настроях. Більшість обивателів досі не почуваються залученими в конфлікт, і скоріше за все це відчуття збережеться ближчим часом. Тому можна припустити, що 2023 рік стане ще одним, черговим роком випробувань, до низки яких більшість росіян вже звикли»[187].

Дані соціологічних опитувань критикують і заперечують одні, інтерпретують і нормалізують інші (див. комент. с. 311). Проте розворот закордонних експертів і політиків від тези «це — війна путіна» до тези «це — війна російського народу і путіна проти України» став безальтернативним. Головним питанням лишається не так масовість підтримки, а її причини і горизонт того, чим респонденти готові пожертвувати заради умоглядної війни Заходу проти росії? Дарма, що ця смислоформа є цілковитим рудиментом часів «холодної війни»: сучасне російське населення наче порухом чаклунської палички масово «повернулося» до смислового контексту 70-річної давнини і забуло все те добре, що Захід зробив для них особисто впродовж останніх тридцяти років. Перетворення росіян на рій знавіснілих шершнів став світовою подією 2022 р. Власне, доводиться констатувати, що певне навіть вони самі, не кажучи вже про світове співтовариство, не очікували такої вражаючі зміни. З транзитарної пострадянської «лялечки» зрештою вилупився не прекрасний метелик «росії майбутнього», а потойбічна потвора тоталітарної росії путіна і його «глибинного народу». Культові 85 % у різних формах, демонструючи відсутність правосвідо-

[187] Волков Денис. Ресурсы спокойствия: почему для россиян 2022-й не стал самым страшным годом. *Левада-Центр*. 30.12.2022. URL: https://www.levada.ru/2022/12/30/resursy-spokojstviya-pochemu-dlya-rossiyan-2022-j-ne-stal-samym-strashnym-godom/

мості як такої, уявлень про міжнародне право, розуміння меж прав інших громадян і народів, фактично — системний ціннісний зсув, чи то навіть обвал, виправдовують спочатку анексію Криму, потім — перетворення на сіру геополітичну зону окремих районів Донбасу, від 24 лютого 2022 р. — масоване воєнне вторгнення в Україну і фактичний геноцид на її теренах, включаючи абсолютно садистські форми знищення мирного населення (чого варта лише трагедія переважно російськомовних Маріуполя, низки міст і містечок палаючого сходу України). І все це з позірною демонстрацією російської правоти і богопомазання в екзистенціальній де війні із Заходом, що прагне, на думку майже 75 % росіян, у різних формах принизити росію. Приниженням видається неможливість вбивати українців безкарно стільки, скільки хочеться для відновлення у цієї когорти росіян самоповаги і душевного спокою. Усе це є нічим іншим як кричущим виявом людської інволюції.

Незабутнє оприявлення душевної потворності на тлі глобальної благодушності. Так, услід за Ф. Гіренком задумаєшся, що це все наслідки «...незасвоєн[ого] (рос. неизвлеченный) досвід[у] божевільної руской філософії. Божевілля, народженого огляданням часу як простору»[188]. А це так само змушує багатьох сумніватись у перспективах рускаго народа як таких. Обнадіюють хіба що стійкі 15 %, які попри все заявляли про неправомірність і злочинність анексії Криму, втручання на Донбасі, а впродовж 2022 р. засуджували так звану СВО. Протягом травня — вересня 2022 р. частка тих, хто відчував відповідальність і гризоти за загибель мирних українців зросла з 28 до 36 %. Багато це чи мало в контексті апокаліптичних

[188] Гиренок Ф. Пато-логия русского ума. Картография дословности. Москва: Аграф, 1998. С. 26.

кадрів Маріуполя, Бахмута, Бучі, Ірпеня? Власне, це та «зона росту» модернізаційних процесів, на яку можна сподіватись.

Проте провідною проблемою росії (і відповідно усіх її сусідів) є соціальна демотивація. У цьому і полягає катастрофа росії, яка, не маючи мотивів для модернізації (ба більше — виявляючи виразний потяг до ремодернізації), наскрізь просякнута ідеологією вищості та світового домінування. Ідеологи «рускаго міра» навіть і не приховують цього: їм потрібне стадо, на тлі якого ізоляціонізм — це осяйна в променях вищого розуму винятковість.

російська державність влаштована за принципом ясел: довічні діти, які втягнені у політику лише номінально як носій і виконавець обрядовості, учасники вічних «утрєнніков» із наперед розписаними сценаріями. Металевий горщик і манка, з одного боку, влада у вигляді довічної вихователькі, яка потребує цього дитсадка лише тією мірою, що не може керувати і самовиражатися сама перед собою, з іншого. Цей формат лишається незмінним вже кілька сторіч. Радянським тоталітаризмом і його путінською чекістською квазіверсією цей хворобливий формат соціальних відносин доведений до такого стану, що робить дуже проблемними сценарії подолання. Механізми селекції людей до влади перекрили всі навіть умоглядні можливості модернізації. Чекістсько-репресивна вертикаль є онтологічно ворожою ідеї свободи.

Фактично мова іде про гниття пострадянського соціального організму, який досі отруєний смислами й установками радянського тоталітарного організму, і насправді не змінюється якісно. Подібно до піздньорадянського субстрату він вдало імітує життя, видає масовий аморалізм за «традиційні цінності, а конформізм — за терплячість, брехню — за правду, корупцію — за звичай. Словами Л. Гудкова, «це суспільство, що не розвивається, а повто-

рюється, відтворює механізми інтелектуальної і моральної самокастрації» [189]. Соціальне середовище рф залишається незмінним: влада, челядь та інородці, а крім того — «постійно і систематично відтворюване знецінення людини» [190]. Непідвладність влади досягається тактикою «опускання» суспільства, внаслідок чого аморальне суспільство, позбавлене «крил» (придушення універсалістської свідомості), акумулює «дифузну агресію та злобу, ні на кого конкретно не спрямовану» [191], тож періодичне випускання її стає постійним завданням влади. Проте провідним завданням влади є нав'язування ідеї, що рабство і є традицією росіян, її особливим шляхом і автентичною скріпою, що її хоче позбавити Захід.

Тоталітаризм на марші. Зайвим буде казати, що розгортання кривавої повномасштабної війни в Україні, в яку росія втягнулась не так як розраховувала — «на кого-ток» — а по маківку, запустила ланцюгову реакцію змін, які потенційно переформатують її власне життя до невпізнання. Позбавлення волі на строки, цілком зіставні зі сталінськими часами, — за публікацію у соціальній мережі, за одиничний пікет з табличкою, на якій викарбувані нині не актуальні слова самого путіна, за використання слів «війна» і «мир», за будь що — вже не дивина. У переддень новорічних свят у низці місць, зокрема в москві, відбулись чергові обшуки і арешти. За свідченнями громадських діячів Міхаіла Лобанова і Алєксандри Запоськой, Міхаіла було побито, двері виламані, зникла вся робоча техніка (ноутбуки) і смартфони [192]. В одному з епізодів група «слу-

[189] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм... Т. 1. С. 86.
[190] Там само. С. 512.
[191] Там само. С. 513.
[192] Профіль Михаила Лобанова у фейсбуку. 30.12.2022. URL: https://www.facebook.com/mlobanov84

жителів порядку» винесла двері квартири в той момент, коли там була 88-річна мати фігуранта. Можна лише уявити собі самовідчуття літньої немічної жінки.

Напередодні Нового року президент підніс росіянам чеговий подаруночок у вигляді низки законів[193]. Одним із них внесено правки до Кримінального кодексу рф, унаслідок чого «сприяння диверсійні діяльності, залучення, заклики і схиляння до фінансування диверсійних актів» загрожує покаранням аж до пожиттєвого ув'язнення. Інший передбачає до п'яти років колонії за третє порушення законодавства про сучасних російських позбавленців і «безрідних космополітів» — «іноагентів». Бізнес зобов'язали передавати біометричні дані росіян державі[194]. Йдеться про зразки голосу та зображення обличчя без згоди клієнтів. За таких умов варто лише уповати на те, що внаслідок санкцій здатність путінської росії розбудувати тотальну машину стеження і контролю зійде якщо не нанівець, то принаймні суттєво загальмується. В іншому випадку росіяни — всі 140 млн — опиняться в антиутопії «острів Крим» у новітньому перепрочитанні. Визначені нові правила обігу зброї, з детальною регламентацією її використання державними структурами та приватними особами, зокрема мобілізованими і учасниками бойових дій. Вони, щоправда, жодним чином не зачіпають прав незаконних

[193] Загалом за два дні 29–30 грудня 2022 р. путін підписав 93 законодавчих акти.

[194] рф. Федеральный закон. Об осуществлении идентификации и/или аутентификации физических лиц с использованием биометрических персональных данных, о внесении изменений в отдельные законодательные акты российской федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов российской федерации. *Официальный интернет-портал правовой информации*. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290024

збройних ФВК на кшталт «Вагнера»[195]. Запроваджені пільги для вступу до вишів: їх отримають «Герої рф», кавалери трьох орденів «Мужества», діти учасників СВО — дослівно на «*территориях Украины, Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области*»[196], контрактники і мобілізовані, добровольці, співробітники федеральних державних органів, органів внутрішніх справ, співробітники кримінально-виконавчої системи, що брали участь у бойових діях, а також їхні діти. До того ж на бюджетних місцях *без складання вступних іспитів (за винятком творчих і професійних)*[197].

Зміни до указу президента рф «Про внесення змін до Указу Президента РФ від 30 червня 2022 р. № 416 "Про запровадження спеціальних економічних заходів у паливно-енергетичній сфері у зв'язку з недружніми діями деяких іноземних держав і міжнародних організацій"» фактично узаконили конфіскації, обмеження, оцінку і примусовий продаж частки в уставному капіталі[198] та під-

---

[195] рф. Федеральный закон «О внесении изменений в Федеральный закон "Об оружии" и отдельные законодательные акты российской федерации». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document.View/0001202212290149

[196] URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290137?index=3&rangeSize=1

[197] рф. Федеральный закон «О внесении изменений в статью 19 Федерального закона "О свободе совести и о религиозных объединениях" и Федеральный закон "Об образовании в Российской Федерации"». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290137

[198] рф. Указ президента рф «О внесении изменения в Указ Президента РФ от 30 июня 202 г. № 416 "О применении специальных экономических мер в топливно-энергетической сфере в связи с недружественными действиями некоторых иностранных государств и международных организаций"». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212300018?index=0&rangeSize=1

приємствах[199], і стали відповіддю на відтік іноземного капіталу з рф та частиною контрзаходів щодо запровадження обмежувальних цін на нафту[200]. Останній указ, що розпочинається словами «у зв'язку із недружніми і такими, що суперечать міжнародному праву, діями Сполучених Штатів Америки та іноземних держав і міжнародних організацій, що примкнули до них...» з метою захисту національних інтересів заборонив «поставки російських нафти і нафтопродуктів іноземним юридичним особам і фізичним особам за умови, що в контрактах на ці поставки прямо чи опосередковано передбачається застосування механізму фіксації граничної ціни». Цікаво, що норми закону не діють, якщо є спеціальний дозвіл на поставки спеціальним рішенням президента рф. Тобто, колективний путін віднині зароблятиме на винятках із повної заборони, що регулюватимуться вручну. Наступного дня путін завізував указ, спрямований на скорочення іноземної частки в уставних капіталах російських компаній з обов'язковим продажем російським резидентам (див. комент. с. 311).

Три закони визначили порядок інтеграції окупованих рф українських територій (див. комент. с. 312). Та маківкою на різдвяному калачі став закон, що передбачає п'ятимільйонний штраф чи п'ять років ув'язнення за наругу (рос. осквернение) над георгіївською стрічкою — штучним

---

[199] рф. Федеральный закон «О внесении изменений в статью 6 Федерального закона "Об иностранных инвестициях в Российской Федерации" и статьи 32 и 33 Федерального закона "О защите конкуренции"». *Официальный интернет-портал правовой информации*. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290135

[200] рф. Указ президента рф «О применении специальных экономических мер в топливно-энергетической сфере в связи с установлением некоторыми иностранными государствами предельной цены на российские нефть и нефтепродукты». URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212270015.

маркетинговим символом російського побєдобєсія, що законодавчо названий «символом воїнської слави росії» і фактично прирівняний до іншого символу — «Знамени Победы». Це ще не «закон про п'ять колосків», але вже доволі близько (див. комент. с. 312).

Так звані ініціативи С. Шойгу відносно збільшення чисельності ЗС рф та підвищення віку строковиків[201], які театрально обговорювали на вищих щаблях влади, розвертають країну до доктрини країни тотальної війни. Власне, ця нова доктрина, поки що офіційно не закріплена, вже прозвучала у зверненні президента рф до Федерального зібрання і вже «обкатується» на шпальтах медіа та спеціальної преси.

Війна в Україні стає смислом і формою існування росії. ЗС рф демонструють вражаючі зразки варварства, які вже втілились у низку слів із коренем «-цид»: урбіцид (див. комент. с. 313), геноцид, екоцид... Знищення альтернативних форм життя як таких (адже цю стратегію росія застосовувала не лише в Україні), українського способу життя зокрема, є метою кремля. Тривала варварська війна в Україні має на меті знищення осердя українського націєгенезу, позбавлення прийдешніх поколінь українців права на здорове життєве середовище та присутність на Землі загалом. В обставинах посилення кліматичного переходу події в Україні матимуть відкладені негативні наслідки для всього світу (див. комент. с. 313).

---

[201] Рефлексії з цього приводу див.: Война навсегда. Предложенная реформа армии означает переход страны в режим перманентной мобилизации. *RE: RUSSIA*. 26.12.2022. URL: https://re-russia.net/analytics/044/

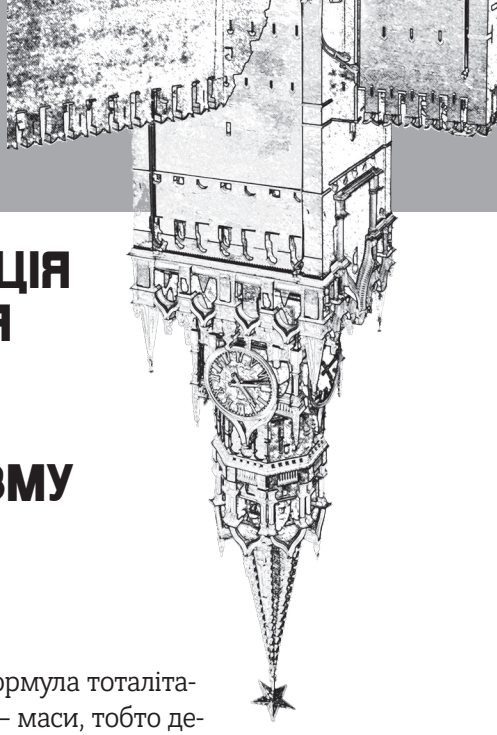

ДЕСУБ'ЄКТИВІЗАЦІЯ І ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПІДСТАВИ РОСІЙСЬКОГО НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ

Як висновує Д. Шушарін, «формула тоталітаризму: інститути — технологія — маси, тобто демократія мінус особистість. Саме «мінус особистість» і спостерігається нині в усіх державних і суспільних інститутах росії» [202].

Формула ліберальної демократії в найпростішому вигляді зводиться до такого: інститути + процедури + громадянин / особистість. Мірою демографічного зростання політій, ускладнення соціального середовища та ціннісно-ментальної еволюції людства ускладнюються процеси і форми соціальної взаємодії у сфері, яку називають політикою. Сучасні держави являють собою складні системи взаємодії. Складність ця нівелюється лише за умови постійного підвищення громадянської політичної культури і беззастережного дотримання права. За показного спрощення процедурних моментів, заміни їх простішими схемами (зокрема корупційними) політія відкидається в минуле. Кожне спрощення призводить до політичного ана-

[202] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция-2022.

хронізму, автаркії, диктатури, тоталітаризму. Саме тому путінська росія виявилася спочатку *failed state*, а потім реінсталювала тоталітаризм. Але також вона виявилась і *failed nation* — або ж словами Д. Шушаріна — антинацією. «Рускіє не стали рускімі: вони залишились антиамериканцями, антигрузинами, антиестонцями, антибританцями» [203]. Це — заперечна чи то хибна ідентичність. Самоідентифікація від противного, а не від себе, бо в космосі насправді відсутній мікрокосм, сутнісне наповнення, яке забезпечує самовідтворення, що дає силу вибудовувати свої власні культурні світи. Саме вона живить експансію (територіальне зростання), що на певному етапі трансформувалась у компенсатор розвитку / модернізації і відібрала здатність модернізуватись як таку. Зупинення соціального (не плутати з економічним) розвитку і становить зміст «особливого російського шляху», де змінюються лише декорації і одяг, а цар і холопи все ті ж. Імперське розширення не лише гальмує, а й заміщує (Д. Шушарін) націєгенез самих росіян.

Тому росія в історичній ретроспективі схожа на Великі Васюки — незмінна алюзія одвічної дєрєвні, яка між тим володарює світом. Це мислення дуже опукло виявляється в останніх вже вочевидь маразматичних писаннях Дугіна з його обов'язковими хороводами, збиранням малині і дитячими обіймами з ведмедями, та Проханова — з «вирубуванням» росії та її міграцією то на Місяць, то в Антарктику. Але ж не меншою мірою на поширення свого ладу як глобального можуть претендувати, скажімо, берберські племена чи бродячі мисливці Амазонії.

За позірної величі рускіх столиць, як виявляється, росіян мало що в соціальному сенсі відрізняє від етносів, які не зазнали цивілізації. В основі цивілізаційного ступо-

[203] Там само.

ру перебуває неспроможність, нездатність і підсвідоме (народу) з одночасним свідомим (еліт) бажання гальмувати модернізацію росії за загальноєвропейським трендом, оскільки воно є природною основою не лише народження модерної російської (та решти) нації, а й їхньої суверенізації, що дорівнює розвалу імперії. Панівні інтелектуальні продукти та стереотипи соціальної взаємодії зациклені на меті збереження формату незмінюваності як основи життєвого циклу росії — «руская матриця», вічна імперія, «цивілізація цивілізацій».

Баланс доцентрових (імперських) і відцентрових (націє- і державотворчих) сил століттями утримується завдяки широкому управлінському і соціальному інструментарію, який не потрібно зводити лише до репресивного. Тож у вигадливості в збереженні імперських практик існування росія вправно оновлюється, чого не випадає говорити про її соціальну і культурну тканину. Проте неподоланний внутрішній конфлікт між імперською формою, що унеможливлює соціальний розвиток, а лише клішує попередні форми життя, і викликами ззовні, і перетворює росію на хронічного геополітичного хворого, що існує від одного «загострення» до іншого. Нездатність цієї форми існування соціокультурного організму жити в мирі з собою і навколишнім світом є небезпечним для світу, адже від лютого 2022 р. «рускость» стала елементом соціопатичної екзальтації. З усіх масових джерел ллється одна істерична реакція — «я русский всему миру назло!», до того ж волає це колективний суб'єкт, який знищує українців, котрі насмілилися заперечувати свою рускость, а в їхній особі — увесь колективний Захід як уособлення нерускости. Онтологічний бунт частини проти цілого, яка претендує на роль родоначальника нового світу. Але світу страхітливого, антигуманного, ницого, підлого...

Буквально наприкінці 2022 р. це малоприємне відкриття почали робити ті, хто все життя вважався російською культурною елітою і чимало прислужився просуванню її позитивного іміджу (часто у вигляді *soft power*) у різних мистецьких царинах. Думка про вичерпаність творчого потенціалу хваленої російської культури, її мертвенність стрімко поширюється в середовищі так званих релокантів. Вона стала чи не лейтмотивом культурологічної праці А. Епштейна, у словах поета, журналіста й критика Яна Шенкмана: «Нинішні вбивці — убивці другого сорту. Вони вбивають ніби не від свого імені, а від імені попередників, прикриваючись чужим іменем. Нічого свого — ані переконань, ані навіть ненависті. росія останніх років — зяюча порожнеча, прикрита чужою одежею, яка їй не личить. Культура будувалась так само — як гра сопляків у героїв. А нумо ми як «Пінк Флойд», я буду Роджер Вотерс. А ось Вася — він сучасний Набоков! А Пєтя взагалі Гумільов! І так далі. Але це освічена публіка, а для неосвіченої вистачило жахливих застійних фільмів про Велику вітчизняну і ще жахливіших пострадянських серіалів, наскрізь фальшивих. З них позичали рольові моделі. Масова відмова бути собою — ось що з нами сталось» [204].

В основі її лежить побутова й повсякденна культура і звички, які сформувались у радянську епоху (радянська стандартизація), збереглись у пострадянську добу (і це виявляється не лише в «доношуванні» сорокарічної давності пальто і беретів, а передусім — у «доношуванні» звичок споживчого аскетизму, соціального контролю тощо), понад те — самовідтворюються як на родинному рівні (через

[204] Шенкман Ян. Мы умерли раньше, чем нас стали убивать. Как культура довела нас до войны и куда приведет дальше. *Новая газета*. 13.11.2022. URL: https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/13/my-umerli-ranshe-chem-nas-stali-ubivat

так звану передачу поколінного досвіду, «підзараження» комунобільшовицькими та імперськими ментальними реліктами), так і через сферу масової культури — літературу, мистецтво, кіно, зрештою — комунальний простір. «Совки», «ватники» — досі геть не «зникаючий вид» в Україні, на всіх постімперських просторах. У рф він домінантний. Це саме його консенсус із колективним путіним створив новочасний тоталітарний консенсус, в основі якого — повсякденна барачна культура масової людини, скаліченої комунобільшовизмом (див. комент. с. 314). В основі її, зі свого боку, перебуває квазіруская (офіційна масова) культура. У цьому світлі важливим видається висновок Д. Шушаріна про те що «русифікація — це запозичення базових рис рускаго тоталітаризму. Не стільки навіть культу сили, скільки, навпаки, насадження безсилля і безпринципності» [205]. Отже, русифікація — це не питання мови (хоч понад сторіччя саме про це ідеться), це питання культури як синтетичної форми соціокультурного життя, що в усіх сферах його вияву — від побутових звичок до державотворення, має тоталітарні ознаки.

Песимістичні прогнози Д. Шушаріна, який давно «поставив хрест» на здатності росіян змінити свою історичну долю, саме й засновуються на знанні іспоконних особливостей етносу. Доведеться вкотре вдатись до розлогого цитування: «Територія України перетворюється на пустинну буферну зону, що відділяє рускоє плем'я від цивілізації. Новий СРСР виглядатиме так: жебрачка, голодна і горда росія, оточена випаленою землею, по якій бродитимуть рештки народів, що колись її населяли. Ці землі стануть рускім форпостом — на них ніхто не сунеться через радіоактивне зараження та іншу нечисть.

[205] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция-2022.

Для варварських племен метою війни є війна. Найпохмуріші перспективи рускаго нашестя такі: Україна більше не буде повноцінною державою, а українці — повноцінною нацією. Відновити зруйноване росія не дасть, вихід до морів Україна втратила разом зі значною частиною території, морська блокада українського зернового експорту триватиме, і цивілізовані країни вмовлятимуть Україну не опиратись, аби весь світ не голодував. І головне: українці не матимуть повноцінної держави, а національна ідентичніть буде неповноцінною (рос. ущербной). Для рускіх це є перемогою.

Війна росії з Україною буде йти скільки завгодно довго до повного виключення українців з часу і простору — з історії і світової політики. росія добиватиметься цього будь-якою ціною, перешкодити їй ніхто не зможе. Захід поступово стане її союзником, та й нині його противником не назвеш — від газу і нафти не відмовляються. Не треба ілюзій — справа не в путіні. Це потрібно рускім, аби відчувати себе рускімі» [206].

Прагнення влади і полягає в тому, щоб закрити підвладне населення в межах однієї величезної новітньої зони. І слід визнати, воно цілком здійсненне через співзвучність внутрішнім дегенеративним налаштування віктимності, що нав'язливо культивується в росіянах вже не одне століття всіма інструментами, зокрема й мистецтвом. Образ тюрми перетворений на універсальний інструмент масового соціального виховання: не обов'язково масово розстрілювати, достатньо продемонструвати в прайм-тайм жахіття з російських в'язниць, а потім показово посадити кілька відомих осіб на 8—10 років, або пожиттєво (такий закон вже підписаний путіним) за держзраду, тобто за пост у соціальній мережі. Тиша в масах забезпечена.

[206] Там само.

Подібно давнім юродивим маси самі замуруються в ментальній «печері» разом зі своїми нечистотами і намагатимуться вкотре перечекати «темні часи».

Однак є підстави вважати, що на цей час перечекати в режимі зупинки історичного часу, аби пізніше все почати з чистого аркуша, не вдасться. Естетизація та еротизація, ба більше — гламуризація сталінізму, що стала спусковим гачком поворотного тоталітаризму, підтягнула за собою «пакетом» його темну сторону — кримінальну. Переможну ходу блатної культури, властивої небезпечним районам, де мешкають культові «пацаны» і «пацанчики» (зокрема їхні звички, стиль поведінки, сленг) демонструють найзатребуваніші російські пропагандисти, депутати, дипломати і не де-аби, а в ООН. Та що там, чимдалі більше їх демонструє сам властитель кремля. Конвергенція кримінального і політичного світів у росії перестала бути таємницею[207]. На цинічних злочинців перетворилися поліція та армія. Їхні злочини в Україні засвідчили, що від звичайних бандитів їх відрізняють погони і масштаб злочинів. Межа між світом кримінальним і обивательським вже також практично відсутня.

Саме цим пояснюється така незрозуміла і шокуюча поведінка рашистів усюди, де б вона не виявлялася. «Як розцінити мораль і психіку людини, котра мовить (рос. вещает) не просто брехню, але антиістину? Звинувачує інших саме в тому, чим вона займається на очах у всього світу? — запитує М. Епштейн і відповідає, — ...Знущальна брехня — це вищий щабель відвертої брехні: вона не лише

[207] Найочевидніша вона на прикладі діяльності ПВК Є. Прігожина. З цього приводу див.: На скільки вистачить Євгенія Пригожина? *UIFuture*. 30.01.2023. URL: https://uifuture.org/publications/na-skilky-vystachyt-yevgeniya-prygozhyna/?fbclid=IwAR2LKwYrlnn4klbucWNWB9JGpB-dfo7FymG37sa7UOh5fHEjLZp7aIT0rnY

не приховує себе, але закликає слухача до спільного глуму над істиною»[208]. Нам розходиться не лише про аморальність, шизофренію, чи то особливості духовного складу росіян[209]. Йдеться про те, що кримінальна мораль як набір антиценностей світу законослухняних громадян чи обивателів, які керуються нормами звичаєвого права чи моральними й релігійними нормами, запротезовано воровським законом. І цієї підміни країна, народжена в ГУЛАГу, не помітила.

Відбулось це не випадково. Матеріал, факти, аргументи, наведені у попередніх розділах, засвідчують, що населення російської федерації, за позірної пафосності і величі російських столиць, поруху мегаполісів, зростання міжнародної інтеграції і уявної ж залученості до глобальних процесів, не піддалось сутнісній (внутрішній) модернізації. Із соціального погляду населення росії виявилося слабо соціально структурованим. Жодних підстав казати про середній клас у росії не залишилося. Соціальна політика путінізму була спрямована саме на це — соціальне уодноріднення «масової людини», а також зрощування соціального тарану путінізму, яким стали силові структури, чиновництво, бюджетники усіх категорій (персонально залежні від режиму) і правлячої верстви. Остання і є «колективним путіним». Вона в 2012—2014 рр. перетворилась на структурований закритий клуб, дистанція між яким і масовою людиною нині практично нездолана. У публічному просторі ці новочасні мільйонери і мільярдери часто-густо виявляють демонстративну «народність» — переважно у вигляді вульгаризму, хамства, блатного сленгу, недоумкуватості і безпринципності. Характеристики представників цього

[208] Эпштейн М. Русский антимир… С. 49.

[209] Там само див.: докладний розбір специфіки структури «російської душі» у трактуванні низки російських філософів та митців. С. 39—49.

«клубу»: корумпованість, низький рівень професіональних навичок, злочинна мораль, субординаційний авторитаризм, аморальність. Власне, у якісному плані ідеться про інволюцію всіх соціальних верств російської федерації, водночас це стосується і міського, і сільського середовища. Цей незмінний сумний тренд ілюструють багаторічні соціологічні дослідження.

Соціальна інволюція росії мала вкрай сумні наслідки. Кілька заявок на модернізацію (сталінська, хрущовська, горбачовська версії в СРСР та єльцинсько-гайдарівська в рф) мали той самий результат, що і петровська: запозичення певних західних соціальних, політичних та економічних технологій призвело до апгрейдування машини владарювання і державного репресивного апарату, тимчасове підвищення економічної ефективності, натомість мало зачепивши соціум і соціальні інститути. Тому на тлі мавпування західноєвропейських інституційних зразків, зміни в товщі соціального тіла росії та соціальних взаємин, структурі соціуму, його стратифікації, а головне — у структурі особистості (передусім у тому, що стосується її суб'єктності) мало що змінилось. Критично мала частка особистостей, здатних виступати суб'єктом політичних і соціальних відносин вкупі із тоталітарною структурою особистості і міжособистісних відносин масової людини, що самовідтворюється, складає алгоритм, що раз по раз повертає росію до послідовності координат тоталітарної системи. Короткі соціальні ряди і короткі ряди історичної пам'яті, не кажучи вже про політичну тяглість, роблять цей алгоритм критично коротким. Для останнього реверсу знадобилось неповних тридцять років.

Найдовшим сталим досвідом виявився комунобільшовицький експеримент, який перетворив «рускую матрицю» на досконалий інструмент інвалідизації ідентичності і навіть фізіології внаслідок трансформації негативного відбо-

ру на домінантний. Короткі ряди історичної тяглості вкупі з короткими рядами економічної наступності не дають створити в росії жодних інших сталих середовищ і сталих капіталів, аніж ті, якими оперує панівна верства. Спадковий легальний капітал у росії відсутній ось уже понад 120 років. Ураховуючи короткий проміжок між скасуванням кріпацтва та більшовицьким переворотом, можна твердити, що соціальною традицією росії як історичної форми існування імперського субстрату є відсутність капіталізму в тих формах, що поширені в решті світу.

Має сенс висновок Д. Шушаріна про те що «росія була і залишається тоталітарною спільнотою (рос. сообществом). І вивести її з цього стану чергова модернізаційна вакцинація чи революція по-російськи не зможе, найкрутіші економічні і політичні зміни, як засвідчив досвід останніх десятиріч, російської матриці не змінять»[210]. В основі «російського маятника» (як його бачив Алєксандр Янов) перебуває відсутність запиту на зміни в усіх соціальних стратах: у масової людини внаслідок масового ж ураження соціальною хворобою «завченої безпорадності», у влади і її «пасів» — через ефективність системи; у опозиції (яка фізично зникає чи все швидше стає репресованою) — через слабкість, розпорошеність сил, відсутність реальної політичної програми, аморфність і деморалізацію.

Голем держави систематично знищує людину суб'єктну, культивуючи людину маси, людина маси такою ж мірою, що і влада й держава, зацікавлена у знищенні зерен суб'єктності, їхні обопільні зусилля, власне, і відтворюють циклічний суспільно-політичний час в росії, яка, щоб не робила за зразком Заходу, повертається до тиранічного

[210] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция-2022.

владарювання царя і його опричників[211], а втопившись у черговому кривавому побоїщі, починає наново шукати вихід із замкненого кола. І стимулом для цього є геть інші спонуки за ті, що панують у притомному світі. Для тоталітарної системи ані смерті тисяч-мільйонів обивателів і навіть представників вартісних в інших суспільствах еліт, ані молоді, ані людей похилого віку, ані дітей (як це було, скажімо, за часів сталінського Голодомору), ані голод і холод, ані технологічне відставання, ані відсутність елементарних побутових благ (згадаємо хоча б про культовий туалетний папір піздньорадянських часів) не стають на перешкоді чергового занурення у час «неіснування». Інволюція після нетривалого періоду примусової модернізації сягає тієї межі деградації, за якою порушується рівновага тоталітарної системи, і пошуки виходу починаються знов.

Ураховуючи нинішні загрози, що їх генерує рашизм для світу, можна шукати важелі руйнування рівноваги всередині чи то колективного путіна, чи то всередині масової свідомості. Власне, навколо їхнього пошуку зосереджена низка імовірних сценаріїв майбутнього[212].

---

[211] Про опричнину як звичний, а також історично повторюваний алгоритм мислення і дії див.: Окара Андрей. Опричнина-2023: почему ЧВК ведут Москву к Порухе и Смуте. *OBOZREVATEL*. 26.01.2023. URL: https://news.obozrevatel.com/russia/oprichnina-2023-pochemu-chvk-vedut-moskvu-k-poruhe-i-smute.htm?fbclid=IwAR3ya9-G3-_5_SiskGO7rJHlok4V-tl_9PS9QU6JJz_iV7FkyoZa6DdzACk

[212] Див., зокрема: Існує вже чималий перелік експертних сценаріїв. Один із найповніших підготовлений В. Пекарем, Д. Золотухіним, С. Гніздовським та О. Магалецьким. Див.: Scenarios for the Russian Federation. The unforeseen consequence of the decisions made by Russia's power wielding elites could be the emergence of something entirely new. New Eastern Europe. 21.12.2022. URL: https://neweasterneurope.eu/2022/12/21/scenarios-for-the-russian-federation/?fbclid=IwAR3CA3suFjNmZLUW-6KAh1dKWAdt5hb0Tz99Qi-cyteNXnORNT03ePJVvNQ

В основі путінського експансіоністського проєкту перебуває не альтернативний варіант майбутнього, а всепоглинаюча пристрасть нищити все живе, гальмувати поступ нового, заперечення суб'єктності низки геополітичних акторів, тваринний потяг до чужих страждань, що приносять геть не людську насолоду. Усередині країни колективний путін створив умови, несумісні з існуванням і самовідтворенням гуманістичного простору. Спостерігаємо свого роду контрпросвітництво: домінантною стала масова вульгарна культура, і не держава чи еліти спрямовують поступ населення, а навпаки — вони підігрують і плекають примітивні смаки і звички. Усе більші потреби поступального розвитку держави та економіки задовольняються експортом і крадіжками приладдя і технологій. Тим часом низова маса є лекалом форматування державного проєкту, затягуючи його у формат відсталої дєрєвні, що переживає черговий цикл білої гарячки. Саме ця буйна, малокультурна маса, що повсякчас генерує претензії до світу, в якому вона не спроможна реалізуватись і бути щасливою, формує обриси рускаго політичного проєкту — вона не потребує смислів, ідеологій, теорій, концептів, тактики і стратегії. Їй достатньо повсякчасної фрустрації як основи і генератора агресивних рефлексій, що формують тоталітарну систему і її відповіді на внутрішні та зовнішні подразники.

На жаль, описані проблеми не вирішуються банальною освітою: десятиліттями рф вихвалялась рівнем освіченості росіян, але ж якість її людського капіталу, як оприявнили події останнього року, м'яко кажучи виявилася такою ж вигаданою, як і велич «другої армії світу». Мало чого вартують атестати й дипломи школи (базової і вищої), які навчають снобізму і великоросійському шовінізму. Нічого не варті атестати й дипломи корумпованої школи. Нічого не варті атестати й дипломи школи, яка існує

у власному, відрубному від решти світу, методологічному полі. То ж не дивує, що дослідження міжнародних консалтингових компаній 2019 р. дійшло висновку, що 34 млн росіян (або ж 45 % трудових ресурсів) перебувають у «кваліфікаційній ямі» (трохи менше половини працездатного населення)[213]. Приблизно 60 % працюючих хронічно бідні. Бідні, несамостійні, залежні від державних субсидій громадяни, які розуміють власну нікчемність, — це і є соціальний ресурс тоталітарної системи. Вони складають злоякісний дует, який унеможливлює поступ у майбутнє і спотворює сьогодення.

Не беззастережне, але потужне за посилом зауваження Д. Шушаріна важливе для пошуку вразливих місць системи: «Сучасна модель російського тоталітаризму спроможна на більше — вона успішно здійснює атомізацію світу. Поступово, крок за кроком, використовуючи всі досягнення комунікаційних технологій, які самі по собі не означають нічого, не спроможні зробити світ єдиним лише самим фактом свого існування. Людство в черговий раз переконується: з розвитком любих технологій значення людської волі, устремлінь, ціннісних орієнтацій, уявлень про добро і зло зростає»[214].

Ціннісна ерозія цього дуету набула небаченого рівня. Зрозуміло, що в кожній популяції народжуються і живуть особини, непіддатливі масовим навіюванням (про це свідчать, зокрема, 15 %, які подають свій голос проти загальних трендів путінізму). Проте їхній голос не є визначальним, якщо вони це суспільство не очолюють. Тим часом

---

[213] 34 миллиона россиян попали в «квалификационную яму». *Национальная ассоциация нефтегазового сервиса*. 27.08.2019. URL: https://nangs.org/news/education/34-milliona-rossiyan-popali-v-kvalifikatsionnuyu-yamu

[214] Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция-2022.

мало кого в світі вже дивує відсутність у росіян емпатії як такої, емпатії до рідних зокрема. Пачка пельменів як нагорода за загиблого в СВО сина, битва не на життя — на смерть за квартиру, машину чи «гробові» між «невтішною вдовою» і «невтішною матір'ю» — безкінечні карикатурні новини тепер є нормою. Видається, це дійсно побічні ефекти залишкових функцій мертвого соціального організму, який, щоправда, російські пропагандисти не полишають спроб підняти на «всенародну війну», апелюючи до його емоцій та почуттів. Це до них Александр Дугін волає: «Здане російське місто, столиця однієї з областей росії — таке ж як Бєлгород, Курськ, Донецьк чи Сімферополь. Якщо вам усе одно, то ви не рускій. Рускіє зараз стискають зуби від болю, ридають і страждають так, якби у них вирвали серце, вбили б їхніх дітей, братів, матерів і дружин у них перед очима. Якщо вам не боляче зараз, ви нікчема» [215].

Не боляче — власне, однаково, було всім росіянам. Певне, вони дійсно не ті рускіє, чи не живі рускіє. Та й сам цей так званий філософ демонструє специфічні реакції організму: отримавши звістку про здачу Херсона, він мав плакати, а на похороні власної дочки — посміхається разом із «невтішною» дружиною. Чи то рускіє якість особливі, чи то писання рускіх — для галочки?

Чи можна оживити цю емоційно, ціннісно та ментально мертву масу? І що спричиняє смерть емпатії?

Згадаймо про класиків. Не завадить хоч побіжно зупинитись на психоаналізі особистості Достоєвского авторства З. Фрейда, а вже через неї вийти на певні узагальнення стосовно її впливу на свідомість його поціновувачів.

---

[215] Морозова Жанна. «Мозг путина» призвал избавиться от путина: «Херсон — последний рубеж, лимит исчерпан». 9. 11.11.2022. URL: https://www.9tv.co.il/item/51336

Отже: «...його велику потребу в любові і його величезну здатність любити, що виявлялась у його наддоброті (рос. сверхдоброте) і давала йому змогу любити і допомагати там, де він мав би право ненавидіти і мститися, — наприклад, по відношенню до його першої дружини та її коханця. Але тоді виникає питання — звідки приходить спокуса зарахувати Достоєвского до злочинців? Відповідь: через вибір його сюжетів, це переважно насильники, вбивці, егоцентричні характери, що свідчить про існування таких нахилів у його внутрішньому світі, а також через певні факти його життя: пристрасть до азартних ігор, може, сексуального розтління незрілої дівчинки («Сповідь»). Ця суперечність вирішується у такий спосіб: сильна деструктивна спрямованість Достоєвского, що могла його зробити злочинцем, була в його житті спрямована, головним чином, на самого себе (усередину — замість того, щоби зі середини) і так виразилась у мазохізмі і почутті провини. Все-таки в його особистості чимало і садистичних рис, які виявляються в його дратівливості, мучительстві, нетерпимості — навіть стосовно любимих людей, — а також у його манері поводження з читачем; отже: у дрібницях він — садист зовні, у важливому — садист по відношенню сам до себе, отже, мазохіст, і це найм'якіша, найдобродушніша, завжди готова допомогти людина. У складній особистості Достоєвского ми виділили три фактори — один кількісний і два якісних. Його напрочуд підвищену ефективність, його спрямованість до перверзії, котра мала б привести його до садо-мазохізму чи зробити злочинцем; і його мистецьке дарування, що не піддається аналізу. Таке поєднання цілком могло б існувати і без неврозу: адже бувають же стовідсоткові мазохісти — без наявності неврозів. За співвідношенням сил — покликів первинних позивів і протиборчих їм гальмувань (доєднуючи сюди можливості сублімування) — Достоєвского все ще можна

було б віднести до розряду «імпульсивних характерів». Але стан речей затемнюється наявністю неврозу, необов'язкового, як було сказано, за даних обставин, але все ж виниклого тим скоріше, чим насиченішим є ускладнення, яке вимагає з боку людського «Я» подолання. Невроз — це лише ознака того, що «Я» з таким синтезом не впоралось, що воно за цю спробу поплатилось своєю єдністю» [216].

Здається, описуючи Достоєвського, Фрейд дав світу майстерний опис «загадкової руской душі». Утім, сам будучи її взірцем, Достоєвський «руской душе» дав інше — нову версію нормалізації на основі беззмістовного аморалізму. У світі, витвореному генієм Достоєвського, злочинець і психопат є героєм, а рамки моральної оцінки його дій зняті через непотрібність. Бо ж вони заважають копирсатися в бездонній «руской душе». Замість пошуків виходу з цього глухого кута (Фрейдова пара «всередину — зсередини»), масова свідомість сприйняла її як зразок для наслідування, і підмінивши методику роботи самого Достоєвского з власним «Я», його мистецьким розщепленням у героях, — сама перетворилася на колективного героя Достоєвського: фігляра, злочинця, егоцентриста, зловмисника, збоченця тощо, який живе в межах нової нормативної реальності, де все можна («тварь я дрожащая или право имею?») і «все не так однозначно». Це так само зробило неможливим вихід із варварського стану, де відсутня моралізація дії, осмислення її в системі координат добро — зло, де робота над подоланням зла і злочинів зводиться до обрядового покаяння, за яким не настає ані покарання, ані осмислення, ані спокутування.

Вражає, наскільки повно цей алгоритм оприявнювався в постаті самого письменника, а через нього — у його сю-

[216] Фрейд З. Достоевский и отцеубийство. *Библиотека «Вехи»*. URL: http://www.vehi.net/dostoevsky/freid.html

жетах, персонажах, зрештою — мислеформах, які й стали матрицею відтворення міжособистісних і соціальних відносин в росії впродовж останніх півтораста років. Безсторонній читач може зауважити — далеко не всі росіяни читали Достоєвського. Однак тепер цього і не потрібно — меседжі письменника, що перетворились на жорсткі смислові конструкції, мільйонами інформаційних «нейронних зв'язків» наскрізно пронизали російськомовне смислове поле. Підхоплені як аксіоматичні послання «російського пророка», певним чином реінтерпретовані (навіть якщо від противного), переоповідані для дорослої і дитячої аудиторії, — вони наскрізно «проросли» в масову свідомість і стали самовідтворюваними. Як влучно зазначала Валерія Новодворская, писання Достоєвского навчали, як не можна і не слід жити. Натомість росіяни сприйняли їх як євангеліє від Достоєвского і жили як по одкровенню згори.

Сучасна росія є країною реінстальованої тоталітарної системи, яка з невідворотністю знищує, розїдає і трансформує, подібно метастазам, залишки живого й здорового, змінюючи населення на смертельно хворий соціальний організм. Історія знає приклади одужання тоталітарних систем. Нема прикладів чарівного зцілення. Досвід людства доводить, що дива в цьому процесі неможливі, оскільки йдеться про метанойю (давньогр. μετάνοια, зміна розуму) — ментальне переобрамлення картини світу і ціннісних налаштувань носіїв і співтворців тоталітаризму, а не лише умоглядні люстрацію, «відключення башт», переписування підручників історії. Ідеться про докорінну перебудову соціальних практик, а не багатократно повторювані пустишки «перезавантаження». Перезавантаження тоталітарної системи, скільки його не здійснюй, має наслідком ту ж таки тоталітарну систему. Її не можна змінити ані переустановленням драйверів, ані зміною відеокарти, ані колонок.

Саме тому так важливо розуміти, з чим ми маємо справу.

російська тоталітарна система створена і існує за прикладом і подобою модернізованої версії імперської тюрми — тобто ГУЛАГу. Власне, сьогодні саме ГУЛАГ (згадаймо хоча б новорічне «привітання» Чичеріної) є провідною національною цінністю, національною ідеєю і метою. Три в одному. ГУЛАГ розбудовується усюди, куди ступає нога окупантів. Новий «рускій мір = рускій порядок» починається з «підвалу». Рускій ГУЛАГ — це всеохопна система, яка не обмежується територіями, огородженими колючим дротом. Особливість росії як правонаступниці СРСР полягає в тому, що зона є системотвірною матрицею усього обширу соціальних відносин і відтворюється на всіх рівнях державних структур (від дошкільних закладів до кладовищ). Основним завданням і смислом існування системи, яка водночас є її ж екзистенціальною основою, є *недопущення формування (знищення) особистості і свободи*. Тоталітарна система — це, так би мовити, множина (не плутати із суспільством) біологічних носіїв певного світогляду, що виокремлює і, як правило, умоглядно підносить її над світом, живлячи її агресивність та експансіонізм.

Базовою проблемою тоталітарних систем на всіх рівнях міжособистісних взаємин є відсутність довіри та емпатії, що й «ув'язнює» людину від народження до смерті у хворій системі координат одинокості («людина людині — вовк»). Це блокує історичний поступ як такий, оскільки всі резерви душі обивателя і невеликих колективів (як то родина, дружня група тощо) витрачаються на виживання в агресивному середовищі, а не на саме життя. На певних етапах стабільності системи агресивність середовища навіть може бути показною, такою, що відчувається за інерцією, — за приклад можна взяти брежнєвську

«золоту добу». *У цьому сенсі біологічне життя перетворюється на пошук шляхів збереження себе в світі, що прагне знищити, замість пошуку себе в світі, що відкриває можливості саморозвитку і щастя*. І це причина проблеми, основа неусвідомленого конфлікту між росією і Заходом як носіями різних ціннісних систем. Важливо також розуміти, що конфлікт цей сприймається як конфлікт в односторонньому порядку.

Проте сучасні смислогенератори вже не приховують, що завданням росії, власне, був «світовий глобальний геоекономічний, геополітичний землетрус, який триватиме два десятиріччя», «підрив основ західного домінування останніх 500 років, його військової переваги» [217]. Редакторська політика провідних видань спрямовується на пояснення інтелектуальній публіці (зрозуміло, вона має отримувати мотиваційний продукт іншої якості ніж той, що з піною з рота «розганяється» в телестудіях для «плєбсу»). То ж на межі 2022–2023 рр. російські журналісти, обтяжені дипломами МДУ та науковими ступенями, вийшли на нові рівні методології й теоретичних узагальнень.

Чи не центральною тезою колосального масиву публікацій став доленосний розворот «від Заходу», так би мовити, «цивілізаційне розлучення» з давнім взірцем для наслідування, який не виправдав очікувань і обманув у найкращих сподіваннях. Словами головного редактора журналу «*россия в глобальной политике*» і директора з наукової роботи Міжнародного дискусійного клубу «Валдай» Фьодора Лукьянова: «...вперше в нашій історії Європа як символ, як образ не є світовим центром і не буде таким

[217] «Нам с Западом не по пути». Интервью. *Россия в глобальной политике*. 27.01.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/s-zapadom-ne-po-puti/?fbclid=IwAR0OPgndifHuRxeYZ8F-riu8WuRVdHj9tyxFkCeoOBcHq593lO1k73P0ELM

у подальшому»[218]. Якщо дайджестувати багате на пафосні словоформи інтерв'ю, вийде, що ображена росія, не отримавши очікуваного безумовного визнання Європи як рівної (і то найкращої своєї частини) вирішила поміняти взірець. Таким для неї стає зовсім нещодавно ще зневажений і висміюваний Схід (зрозуміло, що насамперед ідеться про Китай), що останніми роками переганяє Європу, а поготів — росію. Інтерв'ю під самою по собі фантастичною назвою — «россия как страна здравого смысла — вот это было бы здорово» — озвучує низку нових цілепокладань. Назвемо їх: Європа перестала бути орієнтиром; «ми вперше потрапляємо в ситуацію, коли найдинамічнішим і таким, що напористо розвивається, елементом світу в наступні роки і десятиліття буде не те, що на Захід від нас, а те, що на Схід і на Південь»; на зміну європоцентризму має прийти диверсифікація погляду на схід і на місце росії в ньому; «самодостатність як ідеал»; «росія як геть окрема, зв'язана з Європою у один спосіб, зв'язана з Азією в інший, така, що використовує свої ресурси, величезна держава, континент цілий — це було б оптимально. Але на практиці ми бачимо, що не виходить. Фізичне та економічне відділення від Європи відбулось обвально і всупереч здоровому глузду для обох сторін»; пріоритетним завданням є «вибудовування чогось нового з Європою, і поки не зрозуміло, що вибудується» в процесі протиборства з «анти-росією» (водночас за вдалого для кремля сценарію основним завданням стане «облаштування цього обширу» — тобто зруйнованої і позбавленої суверенітету України — *Л. Я.*); незалежно від подій в Україні росія має вибудувати нормальну і ліпше розвинену

[218] Лукьянов Федор. «Россия как страна здравого смысла — вот это было бы здорово». Интервью. *Россия в глобальной политике.* 13.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/strana-zdravogo-smysla/2023.13.02.

інфраструктуру відносин із центром світового розвитку — Азією; «усе залежить від того, чим закінчиться нинішня воєнно-політична колізія. Зовсім примітивно — стан справ на фронті зараз і в озорому майбутньому, власне, і визначить те, про що можна мріяти». З останнім навряд чи можна посперечатись, утім, вражає здатність росіян будувати дискурси всесвітньої «антиросійської змови».

Вага росії в зміненому світі передусім пов'язується із сировинним ресурсом, який перебуває під її контролем. У цьому випадку росія за аналогією з США мала б перетворитись на «незамінну державу» (від переінакшеного *indispensable power*, «незамінна сила» Мадлен Олбрайт) — не країну «рускаго месіанізму», а країну здорового глузду, яка «забезпечує певний баланс у світі і багато чого може дати тим, хто до неї добре ставиться» [219].

СВО трактується як спровокована Великою Європою асиметрична відповідь на її небажання «проявляти гнучкість, надавши настільки великій і значущій країні (ідеться, зрозуміло, про росію — *Л. Я.*) особливі умови участі» [220]. Метафорично висловлюючись, програма мінімум колективного путіна полягала в тому, щоб підпиляти ніжку світового «стільця» [221], і коли стілець почне валитися, вийти на арену зі своєю табуреткою (див. комент. с. 314).

---

[219] Там само.

[220] Лукьянов Ф. На коня верхом садясь. Эксперимент по интеграции: удастся ли России стать частью «мирового большинства». *Россия в глобальной политике*. 01.01.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/na-konya-verhom-sadyas/

[221] У риториці Ф. Лукьянова, «...дуже багатьох чисто по-людськи радує, що знайшлась країна, яка Америці кинула виклик. Тому що багатьом в світі американське домінування просто набридло» (Див.: Лукьянов Ф. Гудбай, Европа. Как изменилась внешняя политика России за год СВО. *Россия в глобальной политике*. 27.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/gudbaj-evropa-god-svo/).

У фокусі критики, зрозуміло, штучність і умовність державних кордонів та їхня історична приреченість: «...Кордони посідають центральне місце у визначенні внутрішньої та зовнішньої політики держави і слугують низці життєво важливих соціально-політичних цілей: вони допомагають чітко розділити інституційні і зіперті на суспільних благах поля екстерналій. Незважаючи на те, що охорона кордонів все ще має нормативне обґрунтування в плані захисту національного суверенітету, який слугує основою ліберальних і демократичних претензій на народне правління, все частіше такі претензії стають емпірично фіктивними, особливо у випадку країн з яскраво вираженою імперською складовою. Це призвело до того, що останніми роками в середовищі інтелектуалів почали зміцнюватись ідеї про те, що кордони більше не відповідають просторовій онтології світу, який стає транснаціональним і глобальним. Виходячи з визнання, що кожен кордон є результатом історично обумовленого процесу, аналітичні розмисли спрямовані не лише на множинність кордонів, але і на те що вони можуть виходити за межі держави, виявляючись у політиці, законотворчості, культурі та економіці» [222].

Залишається лише дивуватись щільності псевдоінтелектуальних маніпуляцій на кожне речення. Якщо резюмувати цитовану статтю, то вийде, що її метою є обґрунтування банальної тези: російська імперія у своїй експансії не зупиняється перед державними кордонами (бо її інтелектуали завжди готові обґрунтувати їхню хибність), проте це розширення є одностороннім, бо будь-який протилежний рух росія зустрічає намальованими «червоними

[222] Кравцов Дмитрий. В нужном месте в нужное время: к вопросу о природе границ. *Россия в глобальной политике*. 19.01.2023.URL: https://globalaffairs.ru/articles/o-prirode-granicz/

лініями». Ось така собі невибаглива логіка погромника з науковоподібним «обоснуєм». Попередній зовнішньополітичний курс проголошується помилковим, а перетворення рф на ізгоя підноситься як осмислений вибір, самостійний вихід, «хлопнувши дверима». Зрозуміло, що винним у ситуації, що склалась, призначено Захід.

«...З пізніх радянських часів російська зовнішня політика була націлена на зближення та інтеграцію із Заходом. Це, як тепер цілком очевидно, було стратегічною помилкою пізнього радянського керівництва і раннього російського керівництва. Зараз все прийшло до абсолютно ясного розуміння.

Нам із Заходом не по дорозі і з ідеологічних, і з геоекономічних причин. Ну, і крім решти, Захід, чи західні еліти — не Захід, відмовляються від тих цінностей, які ми колись із ними поділяли: цінностей віри, любові до Батьківщини, до родини, відносини між чоловіком і жінкою — усього нормального, що є сутністю людини.

А з погляду того, де брати участь, то цілком очевидно, що ми глупо і безсенсово затрималися в такій тухлій організації, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі, підтримуючи фактично цей напівтруп. Найбільшою помилкою була спроба домовитися з НАТО, яка легітимізувала цю організацію та її розширення. Інша справа, що ми були слабкі, але ми були і дурні, тому я гадаю, що нині це питання вже вирішене.

Що стосується інших організацій, то в «двадцятці», певне, є сенс брати участь, в ООН, природньо, є сенс брати участь. Але можна просто закрити ту частину нашої історії, яка називається європейською чи західною, із вдячністю згадуючи, що зближення з Заходом зробило нас сильнішими в багатьох сенсах, створило нам велику державу завдяки всотуванню західного воєнного і технічного досвіду, створило велику літературу, і спокійно йти тепер у но-

вий світ, світ глобальної більшості, залишаючи з сумною посмішкою, ну і підчищаючи, звичайно, за собою цей західний шлейф, котрий ми тягнули довгі роки, котрий давно застарів і давно сам тягнув нас назад».

Автором цієї пафосної маячні, побудованої з незастосовних до росії словарних кліше, є доктор історичних наук, професор, науковий керівник факультету світової економіки і світової політики Національного дослідницького університету «Вища школа економіки» (ДУ ВШЕ), почесний голова президії Ради з зовнішньої і оборонної політики Сєргєй Караганов[223], який упродовж 2022 р. заповзято просуває концепт «битви за майбутнє росії як суверенної держави, своєрідної (рос. своеобычной) цивілізації»[224], активно зловживаючи термоядерною й ядерною загрозою. Доктор історичних наук демонструє просто таки феноменальне історичне дикунство в пасажах на кшталт: «Особливе питання — культурне дистанціювання, враховуючи більш ніж трьохсотлітню орієнтацію російських еліт на Європу, п'ятисотлітнє проникнення європейської, західної культури і незахідні цивілізації, що нині перебувають на підйомі. Вірогідний вихід: ми — цивілізація цивілізацій, «світ світів», зокрема один із останніх оплотів класичної Європи, що значною мірою гине в Старому світі. Менше

[223] Позиціонується як один із інтерпретаторів настроїв кремля. Про це, зокрема, зазначав Серж (Сергій Олександрович) Шмеманн — американський журналіст і письменник, очільник московського бюро *The Times* в 1980–1990-х рр., нині — член редакційної ради видання «Россия в глобальной политике», засновником і головою редакційної ради якого є С. Караганов. На початку серпня 2022 р. 77-річний американський журналіст записав багатообіцяльне інтерв'ю для *The New York Times* з промовистою назвою «Чому Росія впевнена, що не може зазнати поразки в конфлікті на Україні?».

[224] Див.: Караганов С.А. От не-Запада к Мировому большинству. *Россия в глобальной политике*. 2022. 20, № 5. С. 6–18. URL: https://globalaffairs.ru/articles/ot-ne-zapada-k-bolshinstvu/

з тим, європейська культурна спадщина росії — не перепона її багатовекторній і полікультурній політиці, а одна з опор і підстав для неї. Адже саме Європі в кращі часи і в кращих її проявах був властивий потяг до відкриття нових горизонтів. Від татаро-монгольського періоду ми успадкували віротерпимість і культурну відкритість. Будуючи свою імперію, ми, на відміну від європейців, не знищували, але всотували місцеві культури та еліти, ставши євразійцями задовго до висунення теорій євразійства. Раніше, правда, країни, що придушували великі азійські цивілізації, нав'язували нам сором перед «азіатчиною». Тепер вона стає ознакою успішності» [225].

Такий собі абсолютно космічний рівень євразійського марення, відірваного як від історії росії, так і самого євразійства. У контексті нав'язливої ідеї боротьби з «ліберальним глобальним імперіалізмом» відверто формулюється рамка остаточного вирішення українського питання.

Ну і цілком очікуваний, в контексті описаних потрясінь і пертурбацій, умовивід про те, що «битва за виживання росії і перехід на новий рівень її розвитку вимагають іншої організації країни і суспільства. Необхідна сучасна мобілізація. Метафора майбутнього періоду — «фортеця росія». «Фортеця» в нашому розумінні — це передовсім надійна оборона від навколишнього хаосу (росією ж і започаткованого — *Л. Я.*) і здатність самостійно обирати, з ким і як вести справи». Серед інструментів і ознак мобілізації також цілком передбачувано — націоналізація російських еліт, витіснення компрадорських і прозахідних елементів, радикальних противників влади, деколонізація свідомості (тут, як не смішно, мається на увазі девестернізація інтелектуального простору — *Л. Я.*), переключення (і то прискорене) на африканістику, сходо-

[225] Там само.

знавство, американістику (мається на увазі Південна Америка — *Л. Я.*). За цим Караганов радить населенню налаштуватись на пару десятиріч життя в умовах хаосу і «людської деглобалізації», і саме тому пожертвувати власними бажаннями на користь творення «фортеці». А «фортеця», зрозуміло, повинна мати самодостатню економіку і суверенну свідомість.

Дипломований доктор історичних наук дає фору «видатному історику» путіну, висновуючи: «Руская ідея для світу ще очевидніша. Ми — цивілізація цивілізацій, оплот протистояння неоколоніалізму, вільного розвитку цивілізацій, культур. Ми за право кожного жити за своїми принципами і звичаями, проти будь-якої гегемонії чи претензій на істину в останній інстанції. Наша нинішня боротьба проти експансії Заходу, проти найгіршого в ньому, що сконцентрувалося в Україні — боротьба за новий справедливий світолад. Майже всі ці ідеї вже в той чи інший спосіб згадував президент владімір путін. Залишилося їх вибудовувати в єдину лінію і цілеспрямовано просувати...». Залишається лише додати, що автор цього проєкту «світлої будущини» росії посилався на ідеї, що звучали на 30-й асамблеї Ради з зовнішньої і оборонної політики, під час підготовки ситуаційних аналізів на факультеті світової економіки і світової політики ДУ ВШЕ.

Коментарі, як кажуть, зайві.

Але не зайвими стануть висновки.

По-перше, фатальною помилкою видається уявлення Заходу про завершеність історії, кінцевість перемоги в «холодній війні» і ставка в поствоєнній реальності на росію. Уже вповні означена після Мюнхенської промови путіна, вона дала кремлю карт-бланш на зміцнення авторитаризму. І водночас загальмувала посттоталітарний транзит України і Грузії. Вона ж «зацементувала» Білорусь в стані «ні життя ні смерті».

По-друге, не менш спрощеними видаються уявлення про мету і завдання «кидка мангуста», а зрештою — перспективи путінської росії і росії як такої. М. Розумний, характеризуючи тактику путіна як перетворення України на санітарну зону між росією і Заходом, зупиняється й на неочікуваних результатах — фактично протилежних завданням, що ставилися: військове зміцнення України замість демілітаризації, українське націєтворення замість денацифікації, розширення НАТО замість згортання, прискорення євроінтеграції замість розпаду ЄС, в кінці кінців — корегування навіть позиції Китаю (хоч далекоглядні висновки стосовно цього робити зарано)[226].

Попри позитивну динаміку весни 2023 р., навіть злагоджене голосування Китаю, Бразилії та Вірменії за резолюцію ООН, що засуджує агресію росії проти України, саму війну не виходить записувати в несправджені цілі: росія методично знищує потенціал зростання і модернізації України, намагаючись відкинути її на кілька десятиріч.

По-третє, позиціювання України в світі, донесення світу своєї ідентичності (що правдиво досі лишається незнаною[227]) і вивершення стратегії перемоги, яка забезпечить відтворення майбутніх поколінь українців поза системою координат повторюваних війн, геноцидів у тих чи інших

---

[226] Rozumny Maxim. putin's Grand Strategy and Its Implementation in theInvasion Ukraine 2022. С. 23–25. URL: https://www.academia.edu/s/c543770b72?source=link&fbclid=IwAR1X0oDoMYxRDXnbcu3tke6BEF_1vTilEc7cU6RIG7gJNNSj0x3aBK09Ai0

[227] Змістовні інтерв'ю стосовно проблем і напрямів культурної дипломатії в деяких країнах світу та необхідності демонтажу російськоцентричних культурологічних та історичних дискурсів див.: Яремчук Олеся. Мартін Поллак: Хто проти озброєння, погано розуміє поняття пацифізму. *ЧИТОМО*. 07.03.2023. URL: https://chytomo.com/martin-pollak-khto-proty-ozbroiennia-pohano-rozumiie-poniattia-patsyfizmu/?fbclid=IwAR08f-dzka6HJj7NQcZ5rrzUneyFIw44MK2BMSpn1QYQOqD-OGxSCcB92cE

формах[228], все ще на висхідній. Україна в світі вже не темна конячка, сіра тінь росії, стигматизована *failed state*, але адекватне розуміння її доведеться добудовувати ще тривалий час. Варто лише не змарнувати відкриті можливості.

По-четверте, не попередні завдання, як видається, були в пріоритеті у кремля. Справжньою його метою було зупинення історичного часу в самій росії, хоч і справді, територіальне збільшення вважали призвідником і неодмінною умовою її геополітичної ізоляції. Насправді саме ця мета і досягнута.

росія «вирублена» (цілком за А. Прохановим) зі світового мейнстріму. Таймінг самоізоляції — наразі відкрите питання. Намагаючись «не перетиснути», режим робить ставку на призвичаювання «глибинного народу» до мілітаризації як нормального способу життя. Виступи путіна з управлінських нарад «ефективного менеджера» перетворились на сеанси психотерапії, заспокійливі і навіть значною мірою формальні ритуали, покликані вселити відчуття стабільності, незмінності і застійності[229]. Заспокійливі нормалізаційні меседжі путіна на практиці доповнюються активними репресивними операціями, які все щільніше стискають удавку на шиї умоглядних 15 % антипутінців, посилаючи водночас не менш промовисті імпульси пропутінській більшості. Не позбавлені здорового глузду висновки про те, що посилення репресій спричинить

[228] Один з найцікавіших сценаріїв майбутнього див.: Пекар Валерій. Виграти війну, програти мир: інерційний сценарій. S. 09.03.2023. URL: https://site.ua/valerii.pekar/vigrati-viinu-prograti-mir-inerciinii-scenarii-i0n112p?fbclid=IwAR2Cf4SnoiepBibdRr2c_TOCln40Yria3xVkXcgH8xnZ2NlugJuK5Zs9fuw

[229] Petrov Nikolai. What was cut out of the transcript from Putin's meeting with the government? *Russia. Post*. 17.01.2023. URL: https://russiapost.info/politics/putins_meeting?fbclid=IwAR0JJpcGnl6ToRJ7bnD2NocpY7H_Rwv3wdbLFAVQYeMwfJEu5fChUKdFqUI

не повну дезорієнтацію напівживих інституцій, а перехід їх у нову форми протидії (див. комент. с. 315). Проте не доводиться гадати, що без принаймні масового саботажу «німої більшості» росіян, меншість спроможеться помітно вплинути на ситуацію. Для цього створювати партію революції треба було ще 2012 р. Якби вона мала розгалужену підпільну мережу за зразком хоча б дореволюційних есерів, меншовиків чи більшовиків, можна було б про щось міркувати. Та чинна влада саме цю сторінку історії росії знає добре. І подбала про самозбереження завчасно. Нині влада фактично «купує» лояльність «глибинного народу», збільшуючи соціальні виплати та індексуючи пенсії. Тим часом під заспокійливі, цілком в естетиці брєжнєвських часів багатогодинні промови, країна стає ізгоєм. Відповідальні за стан масової свідомості смислотворці називають його «обложеною фортецею», забуваючи озвучити, що кремль сам загнав країну у нього. А крім того, радять готуватись до тривалості «облоги» морально, фізично і матеріально. Завітавши на семінар з проблем розвитку російських регіонів в умовах гострої міжнародної кризи, що відбувся в БФУ ім. Е. Канта, один із них — директор з наукової роботи Фонду розвитку і підтримки сумно відомого Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», головний редактор цитованого вище журналу «россия в глобальной политике» Фьодор Лук'янов наголосив, що калінінградцям доведеться забути про «епоху фантастичного комфорту» (тридцятирічну епоху, еге ж) і перепрофільовуватись на форпост осадженої фортеці, готуватись до розміщення тут ядерної зброї, імовірних сухопутних і морських блокад і що найцікавіше — переорієнтації економіки регіону на схід. У який спосіб ізольована воєнізована база має здійснювати економічні відносини з умоглядним Сходом, Фьодоров не прояснив. Однак додав натхнення словами: «Так, жити з синдромом осадженої фортеці

не дуже комфортно. Але в історії людства з таким синдромом чимало країн жили віками... головне завдання — пройти даний період, намагаючись мінімізувати можливу шкоду» [230].

Як кажуть — «грошей нема, але ви тримайтеся! Гарного вам настрою, хорошого дня!».

Рашизм тим часом на висхідній. «Глибинний народ» оптимістично підтримав СВО (див. комент. с. 315), став доволі активним учасником публічних обговорень форм і методів фактичного геноциду українців, підкорився мобілізації і не лише масово гинув, а й чинив злочини проти людяності на українських теренах. Так він не зчувся, як за всіма звичними банальними вже для нього розмовами перетворився з заручника режиму на співучасника злочинів, які не мають строку давності. До того ж це стосується колосальної кількості людей: від чиновників, які прагнули кар'єрного зростання, беручи участь в окупаційних адміністраціях, до вчителів, які вербувались працювати на окупованих територіях, добровольців всіляких мастей, новобранців ПВК і начальників пенітенціарних закладів, які випускали ув'язнених, зрештою — усіх, хто в мілітаристському угарі почав писати доноси, переслідувати пацифістів, не гребуючи булінгом дітей та їхніх батьків. Усі культові 85 % путінських відсотків пов'язані з вождем кров'ю українців. І це — те що відчиняє браму довершеної тоталітарної системи, яка віднині працюватиме на самознищення всього «іншорідного» в собі (див. комент. с. 316). Тоталітарна система відкидає підпору за підпорою, вирушаючи у космічну подорож «назад у минуле», де водять

[230] Федор Лукьянов о Калининграде: начавшийся период дискомфорта еще полбеды. *РБК*. 26.03.2023. URL: https://kaliningrad.rbc.ru/kaliningrad/26/03/2023/641c59209a79477eb351a784?fbclid=IwAR3CN2z_-QL3s3ZuQEp8ln6DokNnBhwynbGi5q0XQcIVrFVaX9-YoIIPn4I

хороводи, обходяться без енергоносіїв і автомобілів та обіймаються з ведмедями.

Колективний путін сформулював екзистенціальне запитання сучасній цивілізації, поставивши її перед вибором: обирати доведеться між суб'єктністю і тоталітаризмом, демократією і політтехнологічними маніпуляціями, свободою вибору і тотальною несвободою. Людство стоїть перед черговим історичним роздоріжжям: ліберально-демократичний шлях, традиційно-архаїчний чи новітня тоталітарна система. У середньостроковій перспективі світ ранжований за вибором поміж цих основних перспектив і створить нові стратегічні союзи.

Власне, у цьому і полягає суть рашистського виклику.

Від відповіді на нього залежить, яким буде майбутнє. Чи не вперше в світовій історії результат залежить від якості «маленької» масової людини, а не політиків. Бо справді, настає час, коли прості люди творять великі справи.

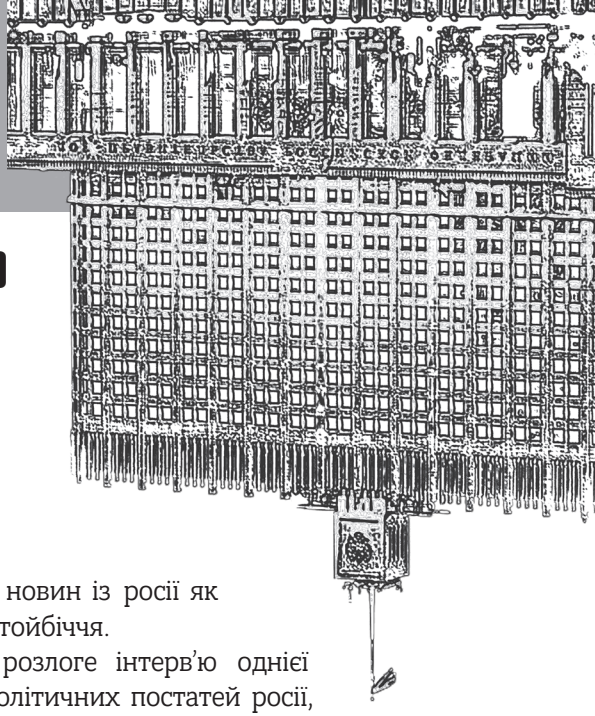

ЧИ Є СВІТЛО В КІНЦІ ТУНЕЛЮ?

Варто звикати до новин із росії як до симптоматики потойбіччя.

Таким стало й розлоге інтерв'ю однієї з найвпливовіших політичних постатей росії, яку прочуть у наступники путіна, Ніколая Патрушева[231]. Під статтею з промовистою назвою «Они совсем страх потеряли?» насправді можна було поставити ім'я хоч Є. Примакова, хоч Н. Хрущова, хоч М. Литвинова, хоч Й. Сталіна — мало б хто з пересічних обивателів помітив різницю. Більшовицька демагогія тріумфально повернулась у черговому ізводі «критики буржуазних фальсифікацій», скроєній за російською приказкою «в своем глазу...».

Пафосний критик американської системи правосуддя з росії, із «набитими під зав'язку» тюрмами і космічними термінами ув'язнення, забуває згадати батька 12-річної Маші Москальовой, який позбавлений батьківських прав і фактично ув'язнений (*sic!*) за пост доньки. Не згадує він, зрозуміло, про тисячі політичних ув'язнених за аналогічні

[231] Егоров Иван. Они совсем страх потеряли? Николай Патрушев об открывающемся во вторник «саммите за демократию» под американским флагом. *RG.RU*. 27.03.2023. URL: https://rg.ru/2023/03/27/oni-sovsem-strah-poteriali.html

«злочини». Не згадує про їхні ґвалтування і тортури. Про випадки масових суїцидів у російських тюрмах. Про те, що жоден із ґвалтівників і вбивць-поліцейських не отримав покарання, навпаки — їх заохочують до такої «виховної» роботи. Тавруючи американських лобістів, він мовчить про свої особисті статки і статки своїх синів. Не порушує проблеми невідповідності матеріальних цінностей, накопичених російськими чиновниками, їхнім посадовим окладам. Якщо радянська «критика буржуазних фальсифікацій» хоч якою мірою була ідеологічною, комуністи «старались» чи то за пайку, чи то з переконань, у сьогоденній російській реальності «критика» і «демагогія» стали поняттями синонімічними. Бо ж, як кажуть бухгалтери, дебет із кредитом не сходяться.

Пересічному європейцю, американцю, японцю, українцю чи росіянину може здатись, що йдеться про інтерв'ю людини, яка за віком втратила зв'язок із реальністю. Історик скаже, що він таке вже бачив — у радянській тоталітарній пресі. Це інтерв'ю — майстер-клас журналіста і посадовця з ідеологічної обробки населення. Це інтерв'ю — голос з-за «залізної завіси», яким росію вже відгородили від решти світу, а згодом примусять забути все, що вони знали про історію світу і самої росії з тих підручників, що скоро утилізують у кострищах.

Не йдеться про ординство і повернення на Схід, про які суголосно співають релоканти і чинна путінська влада. До ординства це позиціонування, що десятиріччями демонструють еліти росії (в усіх її історичних формах) не має жодного стосунку. Це оприявлення одвічного страху злодія і вбивці перед поверненням справжнього (недобитого) господаря пограбованого — усіх цих земель, просторів, ресурсів — усіх цих оспіваних поколіннями російських митців «неозорих просторів великої батьківщини», що були силою віджаті у тих, хто на них мешкав споконвіку. Від 1917 р. —

це ще мова й про «еліти», які винесло на верхівку радянської владної піраміди не за людські чесноти, а через здатність і готовність вбивати і «віджимати» із ще більшою затятістю навіть у сільської голоти. Від 2000 р. — це про незнищенний страх усунення від влади, отже втрати награбованого, чергової дещо оновленої когорти російських властителів, що сформувалась на дійсно традиційних засадах грабунків, вбивств, рейдерства, зловживання адміністративним ресурсом, маніпуляцій і брехні. Назване — то і є традиційні скріпи росії. А все решта, зокрема й велика російська культура, — індивідуально вибудовані острівці гуманістичного самовиживання в цивілізації брехні і розбою.

Доведеться назвати речі своїми іменами. Аби дати мізерний шанс хоч комусь вийти із дзеркальної зали довершеного зла.

путінізм і неопутінізм не здатні перерости в «здоровий російський консерватизм», — зазначає Нікіта Савін[232]. Додамо: у повноцінну сучасну державу й поготів.

російсько-українська війна почалась як свідчення вичерпаності проєкту пострадянського транзиту рф, що вона, власне, мала закамуфлювати. Така, здавалося, б зручна система — мінімальний податковий тиск на бізнес, держава-рантьє вуглеводнів, симбіоз державного патерналізму і суспільної стагнації, популізм і сибаритство — підходили до логічного кінця в умовах задекларованого світового переходу на зелену економіку. Банальною мовою: всередині країни все давно переділено, вкрадено і вивезено за кордон, підтримувати функціональність путінської росії на вичерпаних внутрішніх ресурсах неможливо. Вичерпавши

[232] Свіжі міркування про перспективи постпутінського транзиту див.: Савин Никита. путинизм без путина: что это такое и возможен ли он. *RE: RUSSIA*. 03.03.2023. URL: https://re-russia.net/analytics/058/

їх, система перейшла в фазу фізичного зростання шляхом територіальних прирощень і демографічних потрясінь, що розглядались як інструмент її оновлення без принципової зміни правил гри всередині самої системи.

Нині доводиться констатувати: росія, що як суверенна держава з'явилася 1991 р., і росіяни, як її демографічна основа, викинули свій шанс на оновлення на смітник історії, вкотре поставивши на імперську ідею, хоч і певним чином переспівану — на євразійський і рускомірській лад. Прийнявши опудало лояльності «рускому міру» як лояльності вже не етнічній і політичній нації, а наднаціональній спільності носіїв російської мови — так званих російськомовних, вони опинитися в компанії путіна, Прігожина, Соловйова, Симоньян і К°. Позірне об'єднання за принципом мови комунікації перемістило їх у світ, де новими об'єднавчими скріпами є вибіркове правосуддя і кувалда Прігожина, а концепт громадянських свобод підмінено концептом вищого призначення — правом вмерти за «рускій мір», тобто рашизм.

Ті самі ідеї — «збирання руських земель», «спадку Золотої Орди», Візантійської спадщини — переформульовані для московських хіпстерів і нащадків російсько-радянських емігрантів, подаються за вічну національну ідею росіян. Трансформувавшись, вона набула вигляду рашизму — вищої натепер форми російського тоталітаризму, породженого народом, нездатним до модернізації, неспроможним перетворитися на націю, застряглим у химерах вигаданого минулого, здатним лише повторювати ті самі злочини, не відчуваючи жодного каяття.

У новому / старому перепрочитанні «рускої ідеї» вкотре виявилася неспроможність російської думки згенерувати щось концептуально відмінне від сторіччями юзаного імперського міфу. Відзначаючи цю прикру особливість, Л. Гудков писав: «будь-яка версія історіософії росії (зусил-

ля з визначення «ядра» російської національної ідентичності в минулому, майбутньому чи в нинішні часи) вибудовується винятково як апологетика росії, її історичної долі, а значить — як виправдання хронічної відсталості країни (що визначається так лише з огляду на неподоланну перспективу порівняння з умоглядним Заходом, оцінкою з позиції надзначущого «іншого»)[233].

Самонавіяна велич (трактована як виняткове, ніким і нічим не обмежене право чинити насильство над власним населенням і геополітичними сусідами) є національною ідеєю росії та її прокляттям. Іншою родовою ознакою російського імперства є прагнення в будь-який спосіб чи то загальмувати, чи то збочити модернізацію «братських» народів, вимагаючи злиття в єдиний народ — виразно російськоподібний за заданими параметрами. Силовий тиск на процеси асиміляції, з одного боку, і брехливі розмови про дружбу, з іншого, створюють незнищенне джерело міжетнічних суперечностей. Сам російський народ, що кілька сторіч поспіль витрачав енергію на етнічне розщеплення (асиміляцію) низки етносів, позбувся сил на власну модернізацію. Це завдання було провалене і в 1917—1921 рр., і на початку 1990-х. Замість деколонізації і усвідомлення себе як рівної серед рівних, уже під час першої Чеченської війни відродилася московія, а з нею — запанував імперський тренд. На разі соціальна структура демографічного конгломерату рф, показники його культурного розвитку і ментального здоров'я оприявнюють плем'я, неспроможне подолати межу модерну. Це плем'я сповідує християноподібне поганство, відтворюється в системі координат вождизму, надихається ідеями світового панування. Донедавна, маючи доступ до всіх благ цивілізації, з усього набору її справжніх скарбів — прав і сво-

[233] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм… Т. 1. С. 263.

бод, воно вибрало скляні намиста удаваної могутності у варварстві.

Безкінечна гра словами і високими гаслами прикриває геть неприваблиу правду: під щемливі заклики до захисту традиційних цінностей (які вже кілька разів змінені чинною владою), історичної правди (яка ними ж перетворена на без кінця змінювану історичну міфологію) і збереження пам'яті дідів (де на правду ідеться про збереження пам'яті лише про певних дідів — чекістів і партфункціонерів) відбувається епічна битва за крісла в кремлі, квартири в елітних районах столиць і маєтки на Рубльовці. Міцно зв'язана корпоративними і кровними зв'язками чинна влада рф є прямим нащадком і спадкоємицею тих, хто втопив у крові російську ліберально-демократичну революцію 1917 р., здійснив більшовицький переворот, червоний терор, придушив спротив у самій росії і, ведучі терористичні захватницькі війни, поширив комунобільшовизм на частину постімперських теренів (зокрема Україну), здійснив кілька соціоцидів, Голодомор, репресивні чистки, серед них найбільшу — Великий терор, вогнем і мечем пройшовся Європою.

На певний час втративши цілковитий контроль над важелями управління в СРСР, а згодом — і в низці республік із потужним національно-визвольним бекграундом, москва змушена була після невдалого серпневого 1991 р. путчу змиритися із їхньою втратою. На перегрупування сил і створення нових дієвих кланових спільностей пострадянській верхівці знадобилося останнє десятиріччя міленіуму, а вже від початку XXI ст. вона, за сприятливої кон'юнктури цін на енергоносії та прихильності західних демократій, почала готуватись до новочасної експансії. У своїй основі нинішні «еліти» є переважно нащадками тих, хто здійснив і пережив Великий терор. «Зачистивши» терени СРСР від нащадків імперських еліт, «старих біль-

шовиків» і представників низки інших політичних партій, після смерті Сталіна вони працювали на збереження *status quo* і зберегли його в суверенізованій рф. «Еліти», які отримали імперський і радянський спадок не у чесному змаганні, а шляхом знищення конкурентів, переживши «бурління» першої половини 1990-х рр., стали на шлях увічнення своєї влади. Вони, на відміну від тих, хто щиро вірив у «росію майбутнього» і намагався розбудовувати простір реального політичного життя, ніколи не змішували слова і реальність. У їхній системі координат все було кристально прозоро: риторика і демагогія — для Заходу і плебсу, терористичні практики знищення і дискредитації політичної альтернативи — для повернення мало не випалих із рук важелів влади.

Була ще одна фатальна обставина. Саме ці «еліти» не відторгались масовою свідомістю росіян як чужорідні або чужоземні. Багатосотлітній розрив між владою і народом було подолано. Народ «впізнавав себе» в колективному путіні. Впізнавав і пишався. Пишався і любив щирою любов'ю. Дарма, що з кожним новим президентським строком це хворобливе почуття ставало все складніше вписувати навіть у імітаційний правовий формат. Еволюція принципів легітимності влади від республіканізму початку 1990-х рр. до реабілітації і уславлення імперії і самовладдя на час «великого обнулення» стала автентичною відповіддю росії на глобальний тренд. Та від 2024 р. потреба в цьому відпала як така.

Деміург держави систематично знищував людину суб'єктну, культивуючи людину маси, людина маси такою ж мірою, що і влада та держава зацікавлена в знищенні зерен суб'єктності, їхні обопільні зусилля, власне, і є основою циклічного політичного часу в росії, яка, що б не робила за зразком Заходу, повертається до тиранічного владарювання царя і його опричників, а втопившись у черго-

вому кривавому, починає шукати вихід із замкненого кола. І стимулом для цього стають геть інші спонуки за ті, що панують у притомному світі. Для тоталітарної системи ані смерті тисяч-мільйонів обивателів чи навіть еліт, ані молоді, ані людей похилого віку, ані дітей, ані голод і холод, ані технологічне відставання, ані відсутність елементарних побутових гараздів нічого не варті.

Домінантною ідентичністю в рф є синтетична імперська ідентичність, що є сукупністю ідеологічних і культмасових кліше попередніх епох. Вона паразитує на звичках і стереотипах, жодних зусиль для подолання яких не докладали ані влада, ані населення. Понад те їх культивували і вони набували нових, часто карикатурно спотворених форм. Саме тому вибір між двома опціями — споглядати за вбивством українців в прямому ефірі як за чимось цілком природнім чи засудити його принаймні словами, як засвідчили події 2022 р., перед більшістю росіян не стояв. Оголошення так званої СВО населення рф переважно сприйняло як належне. Їхнім гаслом наприкінці лютого 2022 р. став клич «Імперія повертається!». Суголосність, буквально камертонне налаштування масової свідомості та імперської парадигми кремля вражає. Власне, ідеться про те, що саме в експансії, від якої російський народ отримує хворобливу насолоду, і полягає «знову віднайдена» російська національна ідея. За територіальне приросщення росії і криваве придушення опору «глибинний народ» здатен вибачити все: лиходійство, брехню, насильство, руйнування соціальної сфери, відсутність майбутнього — аби тільки росії боялись[234]. Чим більше кривавих жертв за межами росії — тим більша народна любов до колективного путіна.

[234] Див. результати відповідних опитувань: Гудков Л. Возвратный тоталитаризм… Т. 1. С. 51—52.

Нині не випадає зводити позицію «глибинного народу» до статиста-жертви діянь чинної влади. Якщо в попередні історичні епохи влада дійсно не зважала на плєбс, формуючи геополітичний порядок денний із власних уявлень і завдань, путінський режим виріс, сформувався і зміцнів, не просто дослухаючись до народу, а підхоплюючи його найпотаємніші налаштування (сучасні комунікаційні технології надали таку можливість, чутливо фіксуючи реакцію телевізійної аудиторії на ті чи інші меседжі учасників політичних ток-шоу). Власне, путін і «глибинний народ» (певна доля раціо в цьому новотворі Суркова присутня) злилися в єдиному екстатичному імперіалістичному пориві. Дарма, що існують інші росіяни, з іншими налаштуваннями. Вони становлять меншість, яка в тоталітарній системі стає таким самим об'єктом ненависті, як і універсальний «інший».

Близько 2/3 дистанційовані від політики і банально її бояться, усвідомлюючи міру загроз для пересічного обивателя чи активіста з боку репресивної системи. Відповідно політика в рф — сфера діяльності визначених режимом акторів, партитура формується на засадах корупційного розподілу сфер впливу і створення політичної вистави для зовнішнього та внутрішнього глядача. Оцей «глядач», не здатний до самостійного ментального життя як такого, з атрофованою совістю та ампутованою мораллю, також є базою рашизму.

То ж сьогодні доводиться констатувати: російська імперія в усіх її історичних формах — це історія не про монархістів, комуністів чи дугіністів, а передусім про саму росію-московію. Про затяте і несамовите прагнення існувати, не змінюючись на краще. Надихає, що історичний час росії-московії добігає свого логічного кінця. Маразмуюча імперія російського «глибинного народу», як і прагнула, увійде в світову історію — як приклад національної ка-

тастрофи, здобутої у важкій боротьбі зі своїм власним життям. На жаль, усвідомити це росіяни нині неспроможні.

Один із розділів І тому ґрунтовної праці Л. Гудкова називається «Время и история в сознании россиян». Епіграфом для нього обрані промовисті слова польського письменника Маріуша Вілька: «Подорожуючи минулого року вздовж Каналу (Біломорканалу — *Л. Я.*) і розмовляючи з великою кількістю людей, зокрема з дітьми засланців і колишніх зеків, я у здивуванні виявив, що всі вони пишаються цим будівництвом — наче єгиптяни своїми пірамідами» [235]. А розділ починається з не менш промовистих слів самого дослідника: «Існує певна ілюзія чи саме собою зрозуміле переконання (поширене передусім у середовищі освічених верств населення), що суспільство завжди має історичний вимір, аналогічний індивідуальній чи сімейній пам'яті... розуміння його (минулого — *Л. Я.*) неминучої значущості виявляється надбанням дуже невеликої частки населення. У росії такою групою є маргінальна частина наукових працівників чи правозахисників, можливо, ще — літераторів, але, в жодному разі, не більшість населення. Структура історичної пам'яті чи історичного розуміння минулого обумовлена структурою суспільства, його морфологією. Понад те в певному розумінні історичний вимір минулого — це і є суспільство, а об'єм носіїв історичної свідомості на кордони — об'єм цього «суспільства». Тому що «суспільство» як система відтворюваних соціальних взаємодій (без вертикального примусу) не може існувати поза ритуалами і церемоніями: у них програються найважливіші моменти колективного життя, цінності й символи, завдяки яким фіксується те що важливо для членів суспільства» [236].

[235] Гудков Л. Возвратный тоталитаризм... Т. 1. С. 545.
[236] Там само. С. 546.

До цієї ґрунтовної думки тільки варто додати: наше минуле резонує з нами лише тією мірою, які питання ми перед ним ставимо. Це живий діалог, попри те що змінити в минулому нічого не можна. Але через своїх провідників у цей Соляріс — істориків — суспільство отримує певні відповіді і настанови. Ціннісний вимір досвіду минулого визначається саме готовністю суспільства працювати над його темними складовими. Минуле ніколи нічому не навчить людину, яка не готова бачити його темну і тяжку складову. Така життєва позиція притаманна кондовому путінському електорату. Відплатою за нього є соціальна і моральна неповноздатність. Історична олігофренія перетворила населення рф на довічного недоросля. Нездатність охопити розумом своє минуле призвело до тотальної інвалідизації та неспроможності реально оцінити свої рамки в сучасному світі. За такої ситуації майбутнє росії «схлопнулось», саме тому воно зводиться до «повторювання сьогодення». Суспільно-політичне життя трансформувалось у «поламану вінілову платівку», і, неспроможна змінюватися внутрішньо, росія прагне приростати територіально.

В останній своїй книзі М. Епштейн підсумовує цю її традиційну ознаку так: «"Рускій мір" — головна ідея сучасної росії, а його розширення — головна мета держави... росія нині взагалі не ототожнюється з жодним загальним поняттям — лише сама із собою, з "рускім" як таким ("масло масляне")». У позиціонуванні чинного режиму та його смислотворців відсутня ідея. Зрештою, вона замінена висловленим В. Сурковим «бажанням розширюватись». Відсилаючи до роману В. Суркова «Околоноля», М. Епштейн переформульовує ідею путінської росії: «...рускій мір саме так і визначається ним як нуль, що обертається і розширюється. І дійсно, якщо ми подивимось на практику розширення рускаго міра, то не побачимо в ній жодної

змістовної — релігійно-світоглядної чи соціально-економічної — мотивації» [237].

Віддаючи належне витонченості думки, заперечимо. Мета у цього розширення є, попри те, що вона не озвучена. Нею є перетворення на нуль усього, з чим стикається «рускій мір», або ж онтологічне знищення світу, в якому всі якісні математичні дії з нулем, що змінюють рівень, перетворюють кількість на нуль. Обнулюють, так би мовити. І це передусім про північно-атлантичну цивілізацію. Її обнулення і є метою рашизму.

Це надзавдання, фактично — нову надідею, рашистська росія почала реалізовувати з України, помістивши її в епіцентр своєї схибленої картини світу. Відтоді Україна фактично незмінно і повсякчас є об'єктом цинічного повторюваного шантажу. Мусимо розуміти, коли путін у черговий раз на засіданні Валдайського клубу 27.10.2022 проголосив: «відверто кажучи, єдиним справжнім серйозним гарантом української державності, суверенітету і територіальної цінності могла б бути тільки росія, яка і створила нинішню Україну» [238], він насправді сказав — фізичне знищення України і українців припиниться лише з поверненням її до зони «рускаго міра». Але він брехав — саме тоді вона буде знищена безповоротно.

---

[237] Эпштейн М. Русский антимир. С. 9.

[238] Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 27.10.2022. *Сайт президента российской федерации*. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/69695

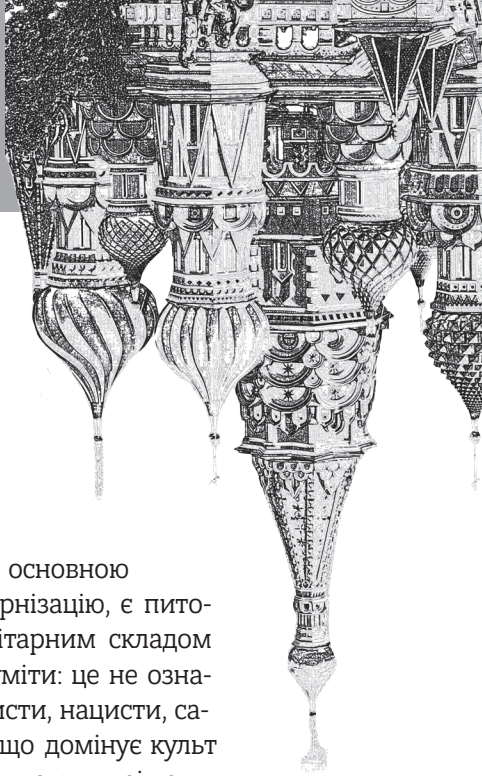

МІСІЯ УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ

Як засвідчує досвід росії, основною проблемою, що гальмує модернізацію, є питома частка громадян із тоталітарним складом особистості. Тут важливо розуміти: це не означає, що всі вони — 100 % фашисти, нацисти, садисти і девіанти. Це означає, що домінує культ сили як універсальний інструмент вирішення всіх проблем, матриця десуб'єктивізованого існування та «послушанія» в системі побутових регуляцій базових соціальних організмів.

Стрижневим завданням посттоталітарного транзиту є зміна філософії життя та розширення культурних горизонтів обивателя. Досвід росії засвідчує, що масова культура («попса» в усіх її виглядах) є платформою і промоутером відродження і поширення тоталітарних потенцій. Її внутрішня суть — спрощення, вульгаризація, ферментація складних сенсів у набір простих мемів і кліше. За показною легко споживаною формою криється насправді колосальний потенціал виродження і руйнування. Хліба і видовищ! А зрештою, на низькосмаковому шапіто перетворюється не лише телешоу, публіцистика, естрада, а й політика, освіта, культура, решта сфер життя. На місце відсутнього Логоса приходить проста у своїх смаках і розумінні людина, схильна все вирішувати тут і зараз — при-

мушуванням, силою, брехнею, цинізмом, репресіями. Дисплазія ціннісних засад відтворення суспільства в кінці кінців руйнує соціальний світ як такий: чим дужче волають про необхідність збереження традиційних цінностей, тим швидше зростає кількість розлучень, коханок і коханців, у сім'ях процвітає насильство як норма.

Тоталітарні зерна, на жаль, є всередині всіх вихідців із СРСР. Це, так би мовити, ті шари несвідомого, посилені травмами модерного часу рудименти світобачення первісної людини, що перебувають в основі періодичних «загострень» варварства як форми соціального життя в середовищі перехідних суспільств. Усвідомлення того, що ці зерна повсякчас може покликати до росту відродження тоталітарної системи, має стати основою превентивних заходів, переважно культурного характеру. Водночас із підтриманням того балансу інституційних і процедурних важелів сучасного політичного життя, що блокують повернення тоталітарних трендів і перетворення їх на мейнстрім, вони мають стати такою само спільною справою людства, як і робота в напрямі гальмування кліматичної кризи. Насправді ці проблеми взаємопов'язані: виникнення тоталітарних анклавів дорівнює архаїзації соціумів і технологічній деградації, збурює соціальні конфлікти, регіональні й глобальні війни, що, своєю чергою, справляють руйнівний вплив на екосистеми, стимулюють викиди вуглецю, тобто прискорюють руйнування планети.

За низької політичної культури (а це апріорно визначає ситуацію у пострадянських країнах) і звичного аморалізму (що є наслідком давно демонтованих і ліберальних ментальних практик, і живих церков) це створює постійні загрози відтворення матриці тоталітарного державосуспільства як звичної норми існування минулих поколінь. Саме тоталітарна матриця є тим, що мешканці всіх пост-

радянських теренів передають своїм нащадкам у спадок за замовчанням. Завдання нащадків — працювати над іншою складовою своєї особистості. Нині в росії вона не перевищує 15 %. Однак її якість зумовлює перспективи соціуму загалом. Бо важить передусім не так прагнення влади авторитарних покидьків, як «блокування» енергії масової покори і стадності. А зробити це можна лише своїм особистим прикладом.

Через це таким важливим є світло сучасних українських Прометеїв, які, навіть гинучи, передають свій внутрішній вогонь людям і запалюють у них полум'я гідності, що дає силу протистояти безсловесній масі. Гідність дає надію.

Чому саме українців?

То їхнє покликання — показати світу, що вихід із тоталітаризму і творення через це нових цивілізаційних смислів у принципі можливі. Це не менш епохальний етап історії людства, аніж руйнування колоніальних і расових стереотипів. Історія обрала українців на роль могильників рашизму, хоча вони не прагнули цієї відповідальної історичної місії, тим паче ціною страшних втрат, жертв, руйнувань і випробувань. Як і більшість перехідних суспільств, вони радше намагались вирватись із тоталітарної колії, розбудувати власний національний проєкт, творити новий світ нових українців, покликаних до щастя жити в свободі. Українська мрія про волю, закарбована в сторіччях боротьби за незалежність і суверенітет, наче дороговказна нитка, яка то випадала з безсилих рук, то віднаходилась знову, вела їх до сьогоденного випробування і подвигу.

У час великих викликів для глобального ліберально-демократичного світу Україна опинилась в епіцентрі подій, де вирішується майбутнє європейської цивілізації. Незнана і недооцінена Заходом, стигматизована і знеслав-

лена росією — навесні 2022 р. вона видавалась безсилою жертвою, яку вважали за розумне згодувати зловісному чудовиську, аби притлумити його жагу крові. Та Україна відмовилась стати покірною безголосою жертвою.

Україну мріяли розтягнути на розп'ятті: знеславлену, принижену, позбавлену права на саме існування. Кожне фото, що відображує стояння українців у правді, відтоді — фреска. Лик Господа у муках.

Крізь криваві краплі на чолі лик Господа сяє. Київська мадонна годує новонароджену Надію майбутньої України. Десятки київських, харківських, херсонських мадонн народжують у підвалах під розтяжками мереж, світяться радістю і засвідчують — життя незнищенне. Жіночка сам-насам, маючи в машині дітей і певне, матір, голіруч протистоїть російському «блок-посту», апелюючи до норм Конституції України і вимагаючи від пошесті дотримання права. Бердянці, мелітопольці, куп'янці та сумчани, а нерідко і селяни, спиняють ворожі колони, виганяють зі своєї землі *без зброї*. Хірурги і реаніматологи оберігають тіла поранених як найцінніший скарб. Сусіди піклуються один про одного. Ночівлі у метро перетворюються на акти родинного єднання. Прекрасні і величні воїни та воїтельниці, наче соль землі руської, виглядають як нащадки русичів, билинні герої, яким під силу все. Роми крадуть танк і цілим табором вступають до тероборони. Бабця труїть і підпалює загарбників на ночівлі. Жіночка позичає їм же насіння, зичить аби добре зійшло. Це епос! Це епос нації в повноті життєвої сили! Котляревський і Липинський, Тарас Шевченко і Велика Леся, Каменяр і навіть Дмитро Донцов дивляться на нас їхніми очима, говорять їхніми вустами. Мільйони воїнства небесного з українських земель вдивляються в своїх нащадків з гордістю — нарешті справджується те, за що вони поклали життя. Українська нація є. Народ і влада єдині, і вже не скаже новочасний

Винниченко, що українська ідея зазнала поразки через те, що селянство лишилося до неї глухим і стріляло в спину. Україна воскресає. Вона повірила в себе. Вона відчула силу і лють.

Виповнюється чи не дослівно передбачене кирило-мефодіївцями у «Книзі буття українського народу» («Закон Божий»). У ній найменшою мірою йшлося про винятковість чи зверхність українців, найбільшою — про чистоту помислів та ідеалів. А ще — про політичне звільнення України та її нову об'єднавчу місію в Європі. «*І пропала Україна. Але так здається. Лежить в могилі Україна, але не вмерла»... І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в московщині, ні в Польщі, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: "От камень, его же не брегоша зиждущий, той бисть во главу"*».

Кілька днів змінили світ.

Три дні — воскресла Україна і дала світу нову ідею, відформатувавши його в новій подобі.

Коли мене питали, про що наш останній тритомник, частенько ловила поблажливі погляди — мовляв, перебільшуєш, видаєш бажане за дійсне, романтизуєш.

А втім, ось він — час істини.

Нема в нас «двох Україн» — є одна модернізована, тобто сучасна, українська нація.

Маємо мобільну, хоч і перехідного типу економіку.

Маємо стійкі владні інституції із налагодженою вертикальною та горизонтальною комунікацією.

Наша держава (державний механізм) хоч і компактний, та стійкіший і реактивніший за російського монстра, наскрізь фальшованого і штучного.

У нас прекрасна животворна національна ідея.

Маємо живу церкву (і не одну) з ієрархами, що люблять свій народ.

Маємо найуспішніший досвід посттоталітарного транзиту серед держав, які складали його ядро.

Ми вириваємося з комунобільшовицької колії.

Ми прекрасні.

Наша місія — завалити комунобільшовизм та імперську ідею дискурсивно, а їхню спадкоємицю — росію — фізично.

Але, крім того, Україна — наріжний камінь світу майбутнього. Світ змінюється з небаченою швидкістю, наповнюючись новими сенсами. Саме ми волею долі опинились в епіцентрі історичного переходу. Світ майбутнього «заточується» на нас, бо ми нагадали йому, що значить бути вільними людьми. Він трансформується на наших очах щосекунди.

Справжня Русь воскресає, підложна виздихає, отруюючи все навколо своїми міазмами, прагне крові, та у своїй крові втопиться. Кров завойовників і одвічних гнобителів заспокоїть мільйони неприкаяних душ, замордованих тоталітарними режимами на нашій землі.

Україна і світ — на початку нової історичної епохи.

Слава Україні!

КОМЕНТАРІ

Рашизм — вища стадія «рускаго міра»

С. 25. Цікаво, що В. Пастухов зазначає: «Росія не є ізольованою від навколишнього світу. Понад те: Росія залежна від цього світу навіть тоді, коли намагається від нього повністю закритись. За аналогією з Туреччиною я би назвав Росію «хворою людиною Європи», лише XXI ст. Наприклад, перехід до сталінського тоталітаризму 1929 р. цілком і повністю співпав із початком «великої депресії» і кризою в США. Про це мало хто замислюється, але сталінський тоталітаризм значною мірою був спровокований кризою в США». Див.: И мой «совок» со мною. Почему Россия так быстро вернулась в близкую к СССР политическую формацию. Интервью политолога Владимира Пастухова. *Новая газета. Европа.* 09.09.2022. URL: https://novayagazeta.eu/articles/2022/09/09/i-moi-sovok-so-mnoiu?fbclid=IwAR0yn38TiqWy5O2d-4kSotyg6WYHLGIZbgO53eoNxCgFH8NLhN2tqNu5eHk.

Думка не позбавлена сенсу, однак варто наголосити, що вона акцентує лише незначний епізод еволюції комунобільшовизму під дією зовнішніх обставин. Насправді на тоталітарну колію росія стала відразу. Червоний терор був тією демаркаційною лінією, за якою лише додавались її нові елементи. Фактологічна рамка, якою послуговується В. Пастухов унаочнює відсутність повноцінного знання радянського етапу історії загалом, радянської історії росії зокрема, російськими інтелектуалами. Це автоматично позбавляє їх можливості знаходити адекватні моделі аналізу.

Громенко С. Три джерела і 100 мільйонів складових рашизму. Частина ІІ: від «Третього Рима» до «русского міра». *Локальна історія.* 06.09.2022. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/tri-dzherela-i-100-milioniv-skladovikh-rashizmu-chastina-ii-vid-tretogo-rima-do-russkogo-mira/?fbclid=IwAR2_tTLACBF5958Y2yD9iHTurFw6C_aFPqCWm29n2qQKMWnLmT2Ew9f_J4E

«Фашисти, які називають інших людей фашистами, — це фашизм, доведений до своєї нелогічної крайності як культ заперечення розуму. Це фінальна крапка, коли розпалювання ненависті спотворює реальність. Це апогей торжества волі над думкою. Називати інших фашистами, будучи фашистом, — основна путінська практика. Я назвав це шизофашизмом. Українці дають елегантніше формулювання. Вони називають це рашизмом».

Див. також давні публікації: Snyder Timothy. Putin's New Nostalgia. In speaking of the 1939 Molotov-Ribbentrop pact as good foreign policy, Russian President Vladimir Putin has violated both a long Soviet taboo and revised his own prior position that the agreement was "immoral." *The New York Review*, November 10 2014. URL: https://www.nybooks.com/online/2014/11/10/putin-nostalgia-stalin-hitler/; Snyder Timothy. Fascism, Russia, and Ukraine. The New York Review. March 20 2014. URL: https://www.nybooks.com/articles/2014/03/20/fascism-russia-and-ukraine/

Відповідно до останніх уточнень всесвітньо відомого автора рашизм є також формою колоніалізму та гіперімперіалізму рф (Е. Епплбом).

Визначення «шизофашизм» було запропоноване ним ще 2014 р. Нині він визначає термін «фашизм» так: «фашизм — це відмова від індивідуальності в ім'я ґрунту, землі, поховання в її надрах і знищення тієї самосвідомості, тієї особистої відповідальності, яка робить людину надземною істотою. Ось ця відмова від особистості, занурення в надра, у ґрунт і кров — це і є визначальна ознака фашизму. Це і є фашизм, коли ти закопуєш себе з головою в землю чи викидаєш назовні своє земляне». (Медведев Сергей. Михаил Эпштейн: «На землях, куда приходит Россия, воцаряется пустота». *Радио Свобода*. 02.10.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/mihail-epshteyn-na-zemlyah-kuda-prihodit-rossiya-votsaryaetsya-pustota-/32060420.html?fbclid=IwAR1FZd-ZCBrR-3lS65Yz6mYh34lfw1rOqehK4SRo_FP1LQNXxugapVA2xLA)

Оновлена версія визначення є такою: «Шизофреничний фашизм — це фашизм під маскою боротьби з фашизмом. Власне, фашизм — цілісний світогляд, що поєднує теорію етнічної чи расової вищості, імперіалізм, націоналізм, ксенофобію, великодержавність, антидемократизм, антилібералізм. Шизофашизм — це расколотий світогляд, свого роду пародія на фашизм, але серйозна, небезпечна, агресивна пародія. Це фашистська істери-

ка, за якою приховується цілком холодне усвідомлення своїх меркантильних розрахунків». (Эпштейн М. Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса. USA, Franc-Tireur, 2023. С. 43.)

Йдеться, зокрема, про встановлення тоталітарної диктатури, культ особи, імперську націоналістичну мобілізацію і культ війни, расизм, реваншистський експансіонізм, використання ескадронів смерті і намагання вчинити геноцид українців. (Кузьо Тарас. Путінська Росія стала фашистською державою. *LB.ua*. 10.04.2022. URL: https://lb.ua/blog/taras_kuzio/512932_putinska_rosiya_stala_fashistskoyu.html)

«У березні московський коментатор Євген Іхлов звинуватив путіна у впровадженні «лівого фашизму», який, хоч «антиринковий і квазіколективістський», є «фашизмом, оскільки є формою войовничого та найпримітивнішого філістерства». У січні 2015 р. Андрій Зубов, звільнений із Московського державного інституту міжнародних відносин за протидію політиці путіна щодо України, стверджував, що президент росії будує «корпоративну державу фашистського типу, запаковану в радянську ідеологію, ідеологію сталінізму», у результаті чого росія дуже нагадує італійський фашизм своїм «націоналізмом і єдністю з церквою». Московський аналітик Олексій Широпаєв заявив, що росія рухається до фашизму «скачкоподібними темпами». російський фашизм «став фактом», «масова російська свідомість залишається абсолютно імперіалістичною і шовіністичною», а більшість росіян «прийняли фашизацію і готові погодитися навіть на масові політичні репресії».

Але чи праві аналітики? Докази переконливі. Фашистські режими мають харизматичних диктаторів із гіпермаскулінними культами особистості. Ці режими загалом демонструють гіпернаціоналістичний дух, культ насильства, масову мобілізацію молоді, високий рівень репресій, потужну пропагандистську машину та імперіалістичні проєкти. Фашистські режими надзвичайно популярні, переважно тому, що харизматичний лідер звертається до широких верств населення. путін і його росія ідеально підходять для цього», — зазначав відомий політолог у резонансній статті ще навесні 2015 р. (Motyl F.J. Is putin's russia Fascist? *Atlantic Council*. 2015. April 23. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/is-putin-s-russia-fascist/)

Греков Денис. Говорят, в России фашизм. Так ли это? Политолог Денис Греков считает, что да. Вот его аргументы. *Холод*. 04.11.2022. https://holod.media/2022/11/04/grekov-fascism/

Розвиваючи думку Алєксіса де Токвіля, Д. Греков зауважує, що фашистські режими є «виродженими / звироднілими формами демократії, в яких свобода принесена в жертву рівності. Демократія, яка розуміється як «диктатура більшості», уже не є демократією».

Война и рашизм. Марк Липовецкий об идеологии путинского режима. *Радио Свобода*. 13.06.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/voyna-i-rashizm-mark-lipovetskiy-ob-ideologii-putinskogo-rezhima/31890195.html?fbclid=IwAR147OM2jqN4NrqJAobig-BRDJjts9cowBXrwoUEUCK3WugIAcOmryvx3-Q

Примаченко Яна. Россия и Третий рейх. «Юнармия» как новый гитлерюгенд. *Новая Польша*. 22.06.2022. URL: https://novayapolsha.pl/article/rossiya-i-tretii-reikh-yunarmiya-kak-novyi-gitleryugend/?fbclid=IwAR0rf2eSDRo9wD-O_tlsHJaR9beGUZ7aP-kbfoeG8SHa1yhs7pQSYVq_YSs

С. Медведєв, зокрема, відзначає, що в баченні путіна українці відіграють ту ж роль, яку в концепції Гітлера з його тезою *Dolchstoss* («удар в спину») відігравали євреї. Після формування ідеології «Україна як антиросія» мова йде вже про «в чистому вигляді нацизм». (Сергей Медведев. У путина какой-то особый психологический заскок на Украине, примерно, как был у Гитлера на евреях. *Укринформ*. 27.102022. https://www.ukrinform.ru/rubric-world/3601572-sergej-medvedev-professor-latvijskogo-svobodnogo-universiteta.html?fbclid=IwAR1Jal3IL0d0bEYVB9Hsfx4Ze93PXjzODJGOD-X-s7LzrI0XfD8aeEQ1F7s)

Медведев С. Год великого перелома. *Радио Свобода*. 28.12.2022. URL: https://www.svoboda.org/a/god-velikogo-pereloma-efir-v-18-30-/32194323.html?fbclid=IwAR05vC9XLx9POnuQRTQQo7ziBJ2BNIIPlLuplgvjjX5ZMTbJj2sLihpl8gM

Хронологічно найсвіжіша стаття Н. Мітрохіна є водночас і оприявленням поступового розвороту російського інтелектуального середовища в напрямі осмислення феномену «рашизму» і проблем, які через це перед ним постають. У методологічно невивіреній, а через те — фактографічно поверхово скроєній публікації автор дійшов висновку, що сучасний стан росії є наслідком політичної еволюції осередків націоналізму (до того ж фактично автономних від чинної влади, що є неправдою), коріння якої він виводить від так званої Русской партии 1950-х рр. Нині ж, на його думку, «це рускій імперський озброєний націоналізм, де найважливішим критерієм є не люди чи їхня етнічна і релігійна приналежність, а території і кордони. У російській

імперії, потім у СРСР, а далі в сучасній росії сформувався величезний прошарок озброєних захисників державності і державних кордонів. Це навіть не стільки військові, скільки поліцейські, прикордонники і воїнські формування з поліцейськими функціями — казаки, внутрішні війська, співробітники спецслужб. Їхній професійний етос — боротьба з крамолою проти розпаду країни, тобто зменшення кордонів. Цей етос передається в рамках професійних спільнот, як і в сімейному колі». (Митрохин Николай. Культ границы. Где на этой войне русские националисты? *Carnegie.* 17.02.2023. URL: https://carnegieendowment.org/politika/89068)

Плутаний в аналізі смислових засад та еволюції рускаго фашизму виклад тим часом доволі влучний в описі корпоративної еволюції імперського дискурсу та ролі, яку відіграла в його просуванні радянська колонізація, що була органічною основою культивування і збереження імперського мислення в суверенізованих молодих пострадянських країнах (цю когорту Н. Мітрохін називає «прикордонними рускімі», наголошуючи, що далеко не всі вони були етнічними рускіми, тобто переважно ідеться про російськомовних колоністів радянської епохи). Крім того, він розмірковує про наслідки приватизації цілих ділянок громадського і бізнесового життя колишніми «борцями за права росії» в зонах спровокованих нею ж локальних і регіональних конфліктів. Тому нині маємо реалізовані негативні тенденції, про які написано в книгах «Русский мир...» і «Євразійський розлам...».

На погляд А. Шеховцова, російський режим спроможний набувати жорсткіших рис, але досягти такого рівня ідеологізації, який був у Третьому Рейху чи СРСР, не здатен. Це стається і тому, що путін упродовж власного 20-річного правління робив усе, щоб деполітизувати населення (щоб позбавити його інтересу до участі в політичному житті). Для сучасної російської влади, на думку політолога, не так страшна опозиція, як реполітизація власного суспільства. Саме з цієї причини такі постаті, як Дугін чи Стрєлков не допускаються на політичну авансцену.

Стаття Я. Шимова була одним із епізодів масштабної хвилі критики статті Т. Снайдера як пропагандистської в російськомовному інформаційному просторі. Кандидат історичних наук Ярослав Шимов — чеський історик і журналіст білоруського походження, випускник московського державного університету. Аргументи Шимова прикметні як взірець псевдонаукової дискусії і вправного її переведення в колію профанації. Критикуючи

Т. Снайдера за методологічну нерозбірливість, Шимов натомість робить те саме, просто підбираючи альтернативні тези: «...Політико-пропагандистське завдання створення образу російського режиму як фашистського перешкоджає реалістичнішій інтерпретації нинішньої росії і суті розв'язаної нею війни. Тут не все так просто. З одного боку, фашистські і радикально-націоналістичні режими можливі лише в національних державах. З іншого боку, нинішня рф повною мірою такою не є», — зазначав історик. Підносячи минулий досвід як незмінну філософську кальку, Шимов ігнорує, що фашистський і радикально-націоналістичний режим — не те саме; що правоконсервативні розвороти відбувались не так у національних державах, скільки у державах, що перебували у стані національної мобілізації / переходу. А ще більшою мірою — у державах з імперським минулим. Тобто найбільш схильні до цього постімперські етнокультурні організми, які переживають злам імперської матриці. Шимов, як і багато інших «експертів» з російського питання, самовикрив себе як насправді малокомпетентного ретранслятора західних наративів. (Шимов Я. Спор о «фашистской России»: что обсудили и чего не заметили. *Историческая экспертиза*. URL: https://www.istorex.org/post/ярослав-шимов-спор-о-фашистской-россии-что-обсудили-и-чего-не-заметили)

Марлен Ларюэль. Это не фашизм: почему это важно. См.: Нацификация денацификации. Оправданно ли сравнение российского режима с фашизмом? (*re-russia.org*). У березні (як результат багаторічних суперечок в експертному середовищі) вийшла книга дослідниці, яку вважають знаним експертом у сфері пострадянських студій і яка є директором Інституту європейських, російських і євразійських досліджень (дуже симптоматична назва інституції, чи не так? — *Л. Я.*), «Чи є росія фашистською?» (*Is Russia Fascist?*), яка і стала відправною точкою дискусій стосовно конструкта М. Ларюель. Див., зокрема: Гальперович Данила. «Является ли россия фашистской?»: книга, дискуссия, выводы. *VOA*. 06.04.2021. URL: https://www.golosameriki.com/a/marlene-laruelle-russia-book/5842705.html

Зазначена позиція французької і американської дослідниці є досить давньою — вона була доволі активною і безапеляційною реакцією на публікації Т. Снайдера, які вийшли ще в березні 2014 р., де той порівнював події анексії Криму з гітлерівським аншлюсом Судетської області. Про те, що порівняння путінського і гітлерівського режимів є умоглядними і «не витримують

перевірки науковим аналізом, не мають якоїсь прогностичної цінності і їхня доцільність для розуміння сучасних тенденцій є обмеженою», вона говорила неодноразово (Laruelle Marlene. Можно ли на самом деле считать Россию «фашистской»? Комментарии на публикации Тимоти Снайдера. *Ponars Eurasia*. URL: https://www.ponarseurasia.org/10088/22.12.2018). Нині коментарі «експертки» просто смішно читати. Чудеса буквального сприйняття текстів російських можновладців, зокрема путіна, призводять до сумних наслідків — позірна і критикована пані Ларюель метафоричність Т. Снайдера виявилась набагато ближчою до істини, аніж її удавана наукова прагматичність. Для ілюстрації доведеться навести заключну частину згадуваної статті Ларюель: «Той факт, що Тімоті Снайдер є впливовим інтелектуалом і поважним істориком, не дає підстав утримуватись від критики його спрощувального (рос. *упрощенческого*) і полемічного аналізу сучасної російської державності. Вносячи сум'яття в широкі дебати з ситуації в росії, Снайдер заперечує необхідність серйозного і неупередженого аналізу тих особливостей путінського режиму, які потенційно можуть бути охарактеризовані як фашистські. Викривлення, неточності, обрані інтерпретації не допомагають пролити світло на мотивацію російського керівництва в позиціонуванні на міжнародній і особливо на європейській арені. Нехитрі редукціоністські прийоми і некоректна аргументація ще більше заплутують аналіз і роблять упередженими політичні заходи у відповідь. Усупереч твердженням Снайдера, кремль живе не в тому ідеологічному світі, джерелом натхнення для якого слугувала б нацистська Німеччина, а в тому, для якого десятиліття ялтинського світоустрою, роки правління Горбачова та Єльцина, а також розпад Радянського Союзу як і раніше є головними історичним координатами і травмами. Саме Снайдер настійливо відтворює атмосферу довоєнної Європи і представляє в своїх працях такий світ, в якому хіба що не кожна сучасна проблема набуває смислу лише як передбачуване повторення якогось моменту в минулому». У чистому вигляді маніпуляція та синдром перенесення власних хиб на опонента.

Формулювання про корпоративно-кластерне виявлення імперської державності як ментальний наратив ситуативного поняття «політичний рускій» запозичено з матеріалу: Валерій Король і Григорій Любовець. Про фашизм, рашизм і небезпеку сповзання у стилістику ворога. *Defense Express*. 18.03.2022. URL:

https://defence-ua.com/minds_and_ideas/pro_fashizm_rashizm_i_nebezpeku_spovzannja_u_stilistiku_voroga-6502.html

С. 30. У медіа вони «...з'явилися вже впродовж першої, найбільш гарячої фази, яка супроводжувала кидок на Київ» (Семенова І. Звичайний рашизм. Як новий термін став синонімом жахливих звірств росії, ідеології її влади та суспільства. *НВ.* 28.04.2022. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/rashizm-sinonim-zhahlivih-zvirstv-rosiji-ideologiji-jiji-vladi-ta-suspilstva-novini-ukrajini-50237549.html). Спробою оновити ментальні карти росіян у розумінні феноменів фашизму і рашизму стала стрічка: Необыкновенный фашизм. Можно ли сравнивать современную россию и гитлеровскую Германию. Серия 1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yreMBAvRYDE; Необыкновенный фашизм. Как путин пришел к вторжению в Украину. Серия 2. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Li8kzyh-tqw

Одна з перших спроб компаративного аналізу... належить співробітникам аналітичного центру Вокс Україна та каналу «Історія Без міфів» Владлену Мараєву та Юлії Гуз. Зокрема, серед спільних знаменників вони назвали етатистську тоталітарну пропаганду з виразними акцентами втраченої величі та необхідності її повернення, культ особистості вождя (маскулінність і патрімоніальність), опрацювання спеціальної символічної системи (росіяни – нові нацисти. Чому рф не змогла вигадати нічого нового навіть у тоталітарному режимі, який сама встановила – аналіз Вокс Україна. 25.03.2022. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/totalitarniy-rezhim-v-rosiji-maye-oznaki-nacizmu-v-yakomu-rf-zvinuvachuye-ukrajinu-analiz-vox-ukraine-50228073.html).

Стосовно фашизму раджу почитати: Звезда и свастика: большевизм и русский фашизм / Сост. С. Кулешова. Москва, 1994; Shenfield S.D. Russian Fascism: Traditions, Tendencies, Movements. Armonk, 2001; Окороков А.В. Фашизм и русская эмиграция (1920–1945 гг.). Москва, 2002; Жданов Д.Н. Русские национал-социалисты в Германии (1933–1939 гг.). *Россия и современный мир.* 1998. № 3 (20); Онегина С.В. Русский фашизм в 1930-е годы. *Кентавр.* 1993. № 5. С. 105–121; Левинская И.А. Русские фашисты на Дальнем Востоке и в США. *Национальная правая прежде и теперь: Историко-социологические очерки.* СПб., 1992. Ч. 1: Россия и русское зарубежье. С. 151–171; Джон С. Русские фашисты:

трагедия и фарс в эмиграции, 1925—1945. Москва, 1992, проаналізовані в історіографічному огляді: Мартынюк Игорь. Потускневшее «золото» русского зарубежья: опыт критического очерка новейшей историографии межвоенной европейской эмиграции. В кн.: Империя в зеркале исторической памяти: Сб. стат. Москва: Новое издательство, 2011. 416 с. (С. 181—223); Мартынюк Игорь. Трансфер или компаратив? Российская родословная нацизма. *Ab Imperio.* 2006. № 3. С. 510—520. Цікаві аспекти інструментального плагіату та копіювання в традиції руского фашизму «…не по лінії раціональних політичних програм — тут, навпаки, антагонізм повний. Вона проходить лінією міфу і відповідних правил словозастосування». Див.: Белобровцева И.З. Русский фашизм в зеркале русского большевизма: натаска фашистских «крошек». *РПЦЗ ОБЗОР. Вопросы истории Русской Зарубежной Церкви.* URL: https://www.rocorstudies.org/ru/2014/01/20/russkij-fashizm-v-zerkale-russkogo-bol-shevizma-nataska-fashistskih-kroshek/

Крім того, цікавою буде одна з пілотних праць, які були перекладені в росії, — монографія професора Гавайського університету Джона Стефана. Див.: Стефан Джон. Русские фашисты. Трагедия и фарс в эмиграции. 1925—1945. Москва: Издательство советско-британского совместного предприятия СЛОВО / SLOVO, 1992. У передмові до видання, датованого жовтнем 1991 р., Л. Десюсін звертається ще до «радянського читача», наводячи тогочасне розуміння цього феномену: «При слові "фашизм" в пам'яті виринають згадки про німецький чи італійський фашизм, їхні строго дисципліновані політичні партії, їхні зв'язки з промисловими монополіями, про концтабори, войовничу націонал-соціалістичну пропаганду і агресивні устремління. Доволі скоро "фашизм" став словом називним, що означало свавілля, беззаконня, терор, знущання і глум над народом, насадження культу вождя, антидемократизм, став синонімом зла і насильства, нелюдяності і зневаги до особистості. Рускій фашизм, про який розповідає Дж. Стефан, хоча й мав певні риси зовнішньої подібності з партіями Гітлера і Муссоліні (воєнізовані загони, ритуальна мішура, схожа символіка, пропаганда насильства, ненависть до комунізму), сильно все ж від них відрізнявся. Обличчя руского фашизму багато в чому визначалось як зовнішнім середовищем, де він діяв, так і характером лідерів цього руху… Об'являючи себе націонал-патріотами, борцями за велику росію, рускіє фашисти по суті лише прикривались цими гаслами і бу-

ли позбавлені національного ґрунту». (Назв. пр. С. 7). Діяльність рускіх фашистів у Китаї та США суттєво розрізнялась за формами і спрямованістю. Але в обох випадках відбувалась на перетині кількох розвідок ворогуючих держав, була спрямована подвійними, а то й потрійними агентами, застосовувала властивий фашистам терористичний і провокативний інструментарій. Підозрювати імплантованість агентів ЧК, якими, власне, були насичені всі емігрантські організації, зокрема й ті самі євразійці, були вагомі підстави.

Дж. Стефан зазначав, що рускіє фашисти мали своїх фюрерів, партії, центральні комітети, трирічні плани, молодіжні організації, газети, пісні, свастики на нарукавних пов'язках (до речі, вони носили ту саму, що і нацисти — *Л. Я.*) і тисячі зареєстрованих членів (Назв. пр. С. 12). Суть феномену можна проілюструвати його ж резюме історії руского фашизму: «Карл Маркс одного разу зауважив, що історія повторюється: перший раз у вигляді трагедії, другий раз у вигляді фарсу. В історії рускіх фашистів трагедія і фарс переплітаються, створюючи контрапункт. Безсилі, вирвані з рідного ґрунту, вони захищались від усвідомлення безнадійності своєї справи дурманом безглуздих (рос. нелепых) ілюзій. Маньчжурський «вождь» Родзаєвскій бачив спасіння росії спочатку в японцях, потім у Гітлері і під кінець в Сталіні. Його суперник Вонсяцкій створив у помісті своєї багатої дружини-американки цілий фантастичний світ і вихвалявся перед кожним, хто погоджувався його слухати, своїми таємними легіонами, "готовими до штурму кремля"» (С. 13). На жаль, висловлювання Маркса у випадку з росією втрачає аксіоматичність. Видається — це країна, яка перетворила танець на отруйних граблях на окремий, лише їй властивий, мистецький жанр.

Див. також: Добрынина М.В. Фашизм и угроза его появления в современной России: автореф. … канд. політ. наук. Москва, 2012. У дисертації вона цілком умотивовано зауважувала, що підосновою фашизації є накопичення соціального незадоволення і намагання організувавшись відповісти на посилення політичного корпоративізму — «об'єднання політичної верхівки у вузьке коло людей, об'єднаних інтересами утримання і збереження влади» (С. 3). Крім того, дисертантка відзначила поширеність фашистської ідеології в суспільствах, уражених світоглядною кризою і нігілізмом. З огляду на це ситуацію в росії вона кваліфікувала як «профашистську» — «…загроза фашизму в краї-

ні, де зазнав поразки соціалізм, двічі звершився не лише економічний і соціальний, але й ідеологічний переворот, стає реальністю» (С. 4). Профашистські настрої «розпорошені» в різних соціальних групах, рухах і організаціях. Благодатним ґрунтом для «проростання й укорінення фашизму» М. Добриніна називала корпоративізацію економіки та її елітаризацію, соціально-економічну кризу, світоглядний занепад, вплив постмодерністських тенденцій, економічну нестабільність, велику класову роз'єднаність, формування нового покоління громадян, брак толерантності. Загальну ситуацію в «доболотній» росії вона охарактеризувала як «профашизм» — «...окремі прояви в суспільстві настроїв націоналізму, расизму, готовності до виявлення агресії по відношенню до інородців, що функціонують на рівні повсякденної свідомості досить широких соціальних верств...» (С. 15.), «формується як альтернатива виходу з кризи через згуртування» (С. 16). Наступне авторське визначення «профашизму» було доволі свіжим з огляду на загальнопоширені смислові стереотипи: «Спроба об'єднання суспільства на основі масових ідей і настроїв є одним з механізмів фашизації. Профашизм виступає як атака, але не на комунізм (як в ситуації з фашизмом), а на будь-яку етнічну спільноту, яка не видозмінюється під пресом глобалізації» (С. 16). Не менш важливим зауваженням дослідниці став акцент на чимдалі активнішому використанні технологій фашизації суспільства (у разі її законодавчої заборони) саме «державною політичною корпорацією» задля зміщення провини за неефективність соціально-економічної політики з себе на зовнішні чинники (С. 17).

Про обставини появи і розвитку неонацистських рухів див.: Тарасов Александр. Наци-скины в современной России. Доклад для Московского бюро по правам человека. *Скепсис*. 16.10.2002—11.02.2004. URL: https://scepsis.net/library/id_605.html. Він, зокрема, відзначав здичавіння населення на тлі економічної та ідентичнісної кризи. За його підрахунками, на час написання доповіді (крайньою її датою зазначене 11.02.2004) в рф нараховувалося приблизно 4 млн безпритульних дітей (для порівняння — на постімперських просторах у постреволюційну добу їх було приблизно 6 млн). Навесні 1999 р. кожен третій неповнолітній правопорушник не мав навіть початкової освіти. 1997 р., за даними військоматів, у Сибіру 7—11 % призовників були неписьменними, наголошуючи, що такими були наслідки обвального занепаду освітньо-виховної системи.

Слід взяти до уваги, що згадане доповідачем покоління нині є, властиво, батьками тих, хто масово гинули навесні в Україні. І чиї відносини у родинах українці не спроможні були зрозуміти.

Вихід із загрозливої ситуації А. Тарасов бачив у скасуванні виховної системи як такої і заміни її дидактикою: «Наслідком стала друга психологічна катастрофа: за десятиріччя реформ у Росії виросло нове покоління — асоціальне і аномічне. Цьому поколінню властивий повний розрив із традиціями, з громадськими цінностями і соціальними установками. Паралельно зі здичавінням батьків відбулося здичавіння дітей. Але якщо батьки, дичавіючи, все ж намагалися вирішувати якісь завдання з колективного виживання (як мінімум на рівні сім'ї), то «діти реформ», не маючи соціального досвіду дорослих, швидко перетворювались на стадо — на стадо біологічних особин, лише номінально якось пов'язаних один з одним — особин аморальних, асоціальних, аномічних, егоцентричних, не здатних до комунікації, примітивних у своїх запитах, жадних, озлоблених і все тупіших». У нашому випадку цей промовистий зразок комбінаторної рудиментарно комуністичної методології доволі красномовно зафіксував масову соціальну ерозію російського населення, яка відбувалась у всіх соціальних і вікових групах. Вона мала дійсно катастрофічні наслідки, породжуючи і поширюючи виразно антисоціальні антигуманні масові рухи.

Епіцентром зародження руху скінхедів (які в 1992 р. нараховували лише кілька десятків осіб) були столиці рф. 2004 року йшлося вже про 5—5,5 тис. у москві і Підмосков'ї, близько 3 тис. — у Петербурзі та околицях, понад 2,5 тис. — у Новгороді, понад 1,5 тис. — в Ростові-на-Дону, загалом — приблизно 50 тис. у 85 містах рф. Преса висвітлювала проблему в статтях із промовистими назвами — «Под ноль», «Белое сопротивление», «Отвертка», «Стоп», «Я — белый», «*Streetfighter*». Не менш промовистими були й назви об'єднань скінів — «Скинлегион» і «*Blood&Honor* — Русский филиал» (*B&H*), «Объединенные бригады 88» (ОБ 88), «Русский кулак», «Коловрат», «Север». У квітні 1998 р. під час акції до дня народження А. Гітлера вони здійснили низку нападів на громадян неросійського походження (до їхнього числа потрапили і генеральний секретар Соціалістичної партії Великобританії Пітер Тафф, що відвідав з лекціями Москву, та син посла Гвінеї-Бісау), частина з яких закінчились трагічно. 21 жовтня 2000 р. в Москві у в'єтнамському гуртожитку організовано перший погром, а після нього, 15 березня

2001 р., — погром вірменської школи (москва), який вже розганяли поліцією, але жоден із погромників затриманий не був. Погром 21 квітня 2001 р. вже набув масового розмаху: до нього були залучені близько 300 нападників, 10 потерпілих потрапили до лікарень. Цього разу поліція затримала пів сотні нападників на чолі з імовірним організатором А. Сємілєтніковим. Подія, на відміну від попередніх, була широко висвітлена в пресі, але правових наслідків не отримала. Наступна погромна акція (що почалась на ринку поблизу станції метро «Царицино», перекинулася в метро і закінчилась біля готелю «Севастополь», там мешкали афганські біженці) також була масовою і припала на 30 жовтня 2001 р. Її жертвами стали чотири особи, 22 потрапили до лікарні, 80 отримали ушкодження. Лише після цього при Державному управлінні ВС був створений спеціальний відділ оротьби з екстремізмом у молодіжному середовищі. Вирок п'яти фігурантам «царицінської справи» було винесено 20 листопада 2002 р., вони отримали від умовного покарання до дев'яти років ув'язнення.

Ще кілька менш потужних атак та організована владою (що очевидно, з огляду на попереднє цілковите замовчування) інформаційна акція в квітні 2002 р. були, як висновує доповідач, підвалиною проведення в Держдумі закону про боротьбу з екстремізмом.

13 вересня 2002 р. у Санкт-Петербурзі вбито продавця кавунів азербайджанця М. Мамедова, 20 квітня 2003 р. до смерті забито палицями уродженця Таджикистану Ф. Нієзова в м. Кіров, вбито шестирічну ромську дівчинку на станції «Дачная» під Петербургом 21 вересня 2003 р. (дві жінки та дівчинка семи років отримали ножові поранення) і ще кілька епізодів кривавих вбивств групою осіб — фактично від десятка до двох десятків молодиків (у справі з убивства 19-річного вірменина Г. Мінасяна в Самарі взяло участь 37 осіб), озброєних холодною зброєю, арматурою і ланцюгами забивали неозброєних одинаків. А строки вони отримували за банальними кримінальними статтями. Хвилеподібно зростав і антисемітизм, який до того був на маргінесі їхньої свідомості, про що свідчили випадки нападів на синагоги та плюндрування єврейських кладовищ. Упродовж 2003 р. вбивства на расовому і національному ґрунті ширилися всією росією, але правоохоронні органи відмовлялись їх фіксувати. На міжнародному рівні актуалізувались звинувачення рф у зростанні ксенофобії та расової нетерпимості, як і епідемії

неонацизму. Обираючи між дотриманням права і брехнею, влада звично вибрала брехню. А крім того, спробувала (не без успіху) очолити коричневу силу.

Перший прецедент звинувачення у створенні нацистського співтовариства зафіксовано в листопаді 2002 р. стосовно організації «Шульц» (лідер — Дмітрій Бобров («Шульц»), видавець журналу *Made in Sankt-Petersburg*). Далі була Народная национальная партия (ННП, Алєксандра Іванова-Сухаревского), яка намагалась взяти скінхедів під свою оруду, поширювала в їхньому середовищі «винайдену» своїм лідером ідеологію «русизму» (православ'я, арійське язичництво, Ніколай II та А. Гітлер — «два великих арійських героя», Гітлер як месник за принесеного в жертву Ніколая II, антисемітизм). 2002 року націскіни, що перебували під її патронатом, тренувались на базі московського ОМОНу — це все, що слід знати про її «самостійний характер».

Цікаво, що доповідач ув'язував організаційний розвиток руху передусім із закордонними праворадикальними центрами Європи і навіть США, хоча водночас зауважував, що замовниками «царицінського погрому» була пропрезидентська організація «Идущие вместе» (орієнтовним їхнім завданням були протести проти засідання Давоської групи в готелі «Маріотт», сам погром стався як побічний ефект замовної акції, що не відбулася), що, крім того, мала прямі контакти з неонацистською «ОБ-88».

Варто прослідкувати й інші публікації Александра Тарасова: Экстремисты по вызову. *Скепсис*. 01.07.2003. URL: https://scepsis.net/library/id_116.html; Порождение реформ: бритоголовые, они же скинхеды. Новая молодежная субкультура России. *Скепсис*. URL: https://scepsis.net/library/id_115.html; Меняющиеся скинхеды. Опыт наблюдения за субкультурой. *Скепсис*. 18.02.2005—08.08.2006. URL: https://scepsis.net/library/id_1000.html

На підставі багаторічного дослідження проблеми А. Тарасов дійшов цілком умотивованого висновку — влада фашизує росію, щоправда, підосновою цього процесу симпатик лівих ідей називав неоліберальні реформи. Це не завадило йому зробити цілком коректний висновок про те, що культивована владними органами субкультура (а інакше не можна кваліфікувати кількарічне замовчування її деструктивних проявів) і неприпустимо м'яка правова оцінка вчинених злочинів були цілком усвідомленою тактикою, що допомогла сформувати в суспільстві усталений страх до скінхедів зокрема, умоглядних «екстремістів» загалом,

і вже під тим приводом запровадити низку законів, що позначились згортанням громадянських прав і свобод під гаслами захисту від екстремізму, але, і це надзвичайно важливо, — не проти скінхедів та їм подібних владних проєктів, а проти опозиційних сил, проголошених екстремістськими. Цей інструментальний хід він охарактеризував дуже влучно: «Залякування "скінхедською небезпекою" успішно використовувала влада для прийняття "антиекстремістських" законів, розширення повноважень спецслужб і суттєвого обмеження громадянських прав, але що проти самих скінхедів ці закони спрямовані не були, і ані зупинити, ані навіть всерйоз обмежити скінхедський терор не могли: закони були націлені на встановлення поліцейського контролю над громадськими (політичними) *організаціями*, а скінхеди — не організація, а *субкультура*, вони ніде не зареєстровані, їх не можна ні закрити, ні розпустити, ні позбавити реєстрації тощо» (Тарасов А. Меняющиеся скинхеды. Опыт наблюдения за субкультурой).

Мы хотим убивать. «Медуза» рассказывает, как (и зачем) неонацисты из России отправились «денацифицировать» Украину. *Meduza.* 08.07.2022. URL: https://meduza.io/feature/2022/07/08/my-hotim-ubivat

Для розуміння суті наведемо опис неонациста Антона Раєвского, який воював на Донбасі в 2014–2015 рр.: «*На фоне немецкого флага. Его голова обрита. На плече татуировка в виде профиля Гитлера. На груди имперский орел Третьего рейха, сжимающий в когтях свастику. На предплечье — надпись на немецком: Jedem Das Seine («Каждому свое»), копия знака на воротах нацистского концлагеря Бухенвальд*». Не менш типовим є шлях його ідентичністного пошуку: від воцерковленого християнина, неофіта низки релігійних напрямів (зокрема християнських сектантів, язичників і сатаністів), бойових мистецтв, скінхедів, кількох націоналістичних організацій (Национал-патриотической партии (НПП) Александра Иванова-Сухаревского (через неї свого часу пройшли Максим «Тесак» Марцинкевич і Семен «Бус» Токмаков), «*Русского национального единства*» (РНЕ) Алєксандра Баркашова, «*Черной сотни*» Алєксандра Штильмарка. Наостанок долучився до чорносотенного націоналізму (з його ненавистю до нацменшин, антисемітизмом і монархічним ідеалом), адептів правого терору — угруповання «Шульц-88» та Бойової терористичної організації (БТО) Дмитрія Боровікова та Алєксєя Воєводина, «Народна соціальна ініціатива» (НСІ,

заборонена 2015 р.). З-поміж іншого цей персонаж не спростовує чуток про своє співробітництво зі спецслужбами, називаючи себе позаштатним співробітником Центру «Э» та ФСБ. Цікаво, що навесні 2022 р. Раєвського разом із однодумцями, які «тренувались» у тактичних обладунках , затримали за сигналом пильного місцевого мешканця. Той прийняв їх за диверсійну групу «українських нацистів». 20 квітня 2022 р. про на той час вже члена ЛДПР Раєвського телеграм-канал орловського відділення партії писав як про добровольця, який «вважав за обов'язок відправитись на передову і боротися з усе більшою пухлиною нацизму на Україні». Під впливом російсько-української війни він відійшов від гітлеризму, який тепер вважає разом із комуністичною ідеологією антигуманними і такими, що мають бути заборонені в рф. Натомість себе називає рускім (рос. русским) націоналістом православного віросповідання і переконаним прибічником абсолютної монархії, додаючи: «на шляху відродження національної росії має бути період національної диктатури».

За даними російських та іноземних інсайдерів, у воєнних діях проти України беруть участь «*Русский имперский легион*» (воєнізований підрозділ «*Русского имперского движения*», РИД (від 2020 р. внесені в США до списку терористичних організацій), декларують себе прибічниками «Христа, пути Силы и Славы») та диверсійно-розвідувальна група «*Русич*» (засновник Алєксєй Мільчаков, «Фріц» / «Сєрб», що став відомий у 20-річному віці після публікації фото з вбитими і з'їденими ним цуценятами та підписом «*Режь бомжей, щенков и детей! Убегай от шавок и сдавай своих*»).

Цікаво, що учасники тих самих організацій і угруповань, навіть колишні соратники і товариші опинились по різних боках лінії фронту: одні у лавах збройних сили рф а інші – України.

Не менш типовим представником цього шару російської реальності є «Топаз» (уродженець Макіївки Євгєній Рассказов, який практично ніколи не працював і змінив життя курсанта МВС України, яким він був навесні 2014 р., на ополченську неонацистську тусовку). Свою мету на війні він озвучив гранично чітко: «...Я приїхав вбивати українців. В принципі – усе».

Важливо, що після 2014 р. практично всі націоналістичні / неонацистські організації в рф були розгромлені, їхні лідери відбувають термін ув'язнення, чи то виїхали за кордон, чи то «ути-

лізовані». Нині це кілька десятків осіб, які спорадично демонструють свої неонацистські переконання та влаштовують флешмоби, ведуть відповідні сторінки у соцмережах.

Про мотивації низки представників інших фашистських і криптофашистських організацій і рухів я писала в попередніх працях (Див.: «Євразійський розлам...»). Тут варто нагадати, що значна їх частина артикулювала в тих чи інших формах візію перетворення окупованих територій українського Донбасу на прототип росії майбутнього. Отже, в подіях так званої, східної весни фактично унаочнився російський фашистсько-нацистський бунт. Його особливістю було те, що за відсутності можливостей він відбувався не на теренах росії, а поза нею. Утім, передвісники з середовища російських радикалів покладали великі надії на ОРДЛО як багаття майбутньої «всеросійської пожежі». Померлий Едуард Лімонов казав про це так: «Нам потрібна буде земля. Мерзла росія захоплена лапами нетворчих тупих адміністраторів, бідних духом. Треба буде піти з росії, звити гніздо на свіжих центральних землях, відвоювати його і там дати початок новій небаченій цивілізації вільних воїнів, об'єднаних у озброєну общину. Які будуть кочувати по степах і горах, воюючи в південних країнах... Можливо, ми завоюємо весь світ. Люди будуть гинути молодими, і це буде весело. Трупи героїв будемо спалювати... Нашим Богом буде той, хто дарував нам смерть. Може, нашим Богом буде Смерть» (Э. Лимонов, «Другая Россия», Предисловие, 2015. URL: https://www.litres.ru/eduardlimonov/drugaya-rossiya/chitat-onlayn/).

Чи застосовні «14 ознак фашизму» Умберто Еко до рашизму?

С. 37. До перших варто віднести методологію психоаналізу. Зокрема, психоаналітик Наталія Давидова на основі лаканівського методу доволі вправно деконструює рашизм як вияв принципово відмінної психічної структури, що ґрунтується на перверсії садизму. Її змістовна розвідка була опублікована в червні минулого року. Навряд чи доречно казати, що «росію охопила пандемія нацизму», проте низку спостережень аналітика можна вважати змістовними і влучними. Серед таких варто відзначити умотивовані пояснення безперспективності спроб замирити агресора, домовитися з ним, закликати до почуття гуманізму і совісті, що абсолютно відсутні як у колективного путіна,

так і у «глибинного народу». Підставою для таких висновків психолога вже тоді стали спостереження за пропагандою як джерелом масового зараження рашизмом, нездатністю психіки росіян протистояти впливам пропагандистських медіа, виявами масової неадекватності росіян передусім на прикладах реакцій російських родичів на повідомлення українців про звірства армії рф. «Те дивне почуття дотику з нелюдським, інопланетним, що виникає під час контакту з адептом путінського нацизму, розкриває сутність явища, тому що психіка взаємодіє з іншим космосом, з іншим способом організації психіки, причому психіки перевернутої, перекрученої, небезпечної, — психікою перверта», — зазначала Н. Давидова (С. 11). Заувага про те що визначальною характеристикою перверта (за Ж. Лаканом) є його особливе, невизначене ставлення до Закону, стала фокусом психоаналізу колективної свідомості росіян. Власне, ідеться про відсутність правосвідомості та відповідальності у колективній ідентичності мешканців рф, що дає неструктурованій особистості змогу ставитися цілком нормально до злочинних дій, ба більше — знаходити їм виправдання, пояснення, баналізувати зло і перетворювати його на повсякденну норму, а крім того — отримувати насолоду від знущань над беззахисними в умовах чинного беззаконня (що створює навіть стан певного трансу). Давидова Наталія. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. *Український інститут майбутнього*. 30.06.2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1-82xoiJiJQ0Qo4sb3c7DZhlZn3l08P23/view

Не доводиться сумніватись, що саме ця девіація (серед низки інших) віднаходить своє розв'язання в актуалізації, винесенні в масовий простір і нормалізації ідеї геноциду унтерменшів, немає різниці, хто (євреї чи українці) і за що (вигадані історичні провини чи умоглядний нацизм) буде ними призначений. Отже, нормалізація парадигми геноциду і її втілення в геноцидальних практиках є черговим симптомом перетворення країни на тоталітарну систему. (У цьому сенсі показовим був заклик, озвучений Скабєєвою в програмі «60 минут» у вересні 2021 р.) — «Бий хохлов, рятуй Росію!» (Див.: Призывы к геноциду в отношении украинцев в российской и белорусской пропаганде. Опыт документирования и систематизации. *ISANS*. Травень 2023. URL:https://isans.org/wp-content/uploads/2023/05/incitement-to-genocide_report_isans_may-2023_rus_final.pdf).

С. 54. 2014 року журналісти Еспресо.TV зібрали «ТОП-5 божевіль від фанатів російського диктатора». У матеріалі наводяться такі приклади: лекція і круглий стіл на тему взаємозв'язку Бога і президента росії володимира путіна (відбулась у вересні 2014 р. у москві); церква свідків путіна, що діє у Кстовському районі Ніжньогородської області; серія смартфонів *iPhone 5s* на зворотних панелях яких викарбовано портрет путіна та цитата з гімну рф від італійського ювелірного бренду *Caviar*; акція «*Порву за путіна*», коли дівчата дефілювали у майках із портретами путіна та відповідними написами; поширення одягу із зображенням кумира росіян. Про путіна пишуть пісні, знімають відеокліпи, на його честь і підтримку проводять масштабні заходи. І це все — лише частина того, що відбувається у російській реальності.

Вікіпедія містить сторінку «культ особистості путіна», де детально описана історія явища. Там наводяться добре вкорінені російською пропагандою міфологеми: путін — «національний лідер», путін — «збирач російських земель», «*правильний пацан*», «путін проти олігархії та олігархів», «росія виграла війну в Чечні». (Росіяни — нові нацисти. Чому рф не змогла вигадати нічого нового навіть у тоталітарному режимі, який сама встановила — аналіз Вокс Україна. 25.03.2022. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/totalitarniy-rezhim-v-rosiji-maye-oznaki-nacizmu-v-yakomu-rf-zvinuvachuye-ukrajinu-analiz-vox-ukraine-50228073.html)

Попри відносно високий рівень загальної освіти і прагматизму росіян, культ путіна набуває все карикатурніших форм: чого лише варті ютюб-ролики так званих Загонів путіна (ще — ростовські бабки).

С. 82. У цьому сенсі прикметний аналіз передвоєнних налаштувань росіян див.: Колесников Андрей. Боятся ли русские войны? Как российское общество отнесется к вооруженному конфликту с Украиной. *МЦК*. 09.12.2021. URL: https://carnegiemoscow.org/commentary/85956

Спираючись на багаторічні дослідження Левада-Центру, А. Колєсніков висновував, що «кримський консенсус» мав скороминучий ефект. Уже 2015 р., загрузнувши у війні на Донбасі, масова свідомість виставила своєрідний психологічний блок — «росія тут ні до чого, в людських жертвах винні США та Україна, а так загалом жодної війни нема». Від 2018 р. спостерігалось зни-

ження імперського угару, який замістив страх перед війною, до того ж — війною глобальною. Наприкінці 2018 р. 56 % опитаних боялись світової катастрофи, страх світової війни посів міцну другу сходинку в переліку страхів росіян. Він виявився, зокрема, під час парламентських виборів 2021 р. Намагаючись хоч у якийсь спосіб негативно відреагувати на консервативний мілітаристський розворот кремля, виборці вперше знову масово почали голосувати за єдину доступну альтернативу — комуністів. Тоді 66 % росіян у віковій групі 18—24 років добре чи дуже добре ставилися до українців. Інше велике соціологічне дослідження, проведе саме в середовищі молоді (фокусні групи зібрано в трьох кластерно відмінних містах — москві, Ярославлі та Брянську), підтвердило, що молодь від 2018 р. лишається найкритичніше налаштованою до влади соціальною групою, розрив поколінь, як і раніше, великий, але він змінив свій вектор. «...Старші і молодші ніби міняються місцями: молодь доводить батькам, що живучи в радянському режимі, вони не розуміли свого щастя: не треба було шукати роботу, боятися звільнень, затримок зарплат, губитися у виборі напрямів подорожей і сплачувати за відпустку великі гроші (адже були профспілкові путівки)» (Колесников Андрей, Волков Денис. Молодежь от Москвы до Брянска. Приведет ли смена поколений к модернизации страны? *МЦК*. 22.11 2021. URL: https://carnegiemoscow.org/2021/11/22/ru-pub-85787). Перефразуючи: матриця тоталітарного мислення цілком органічно реінсталювалась у поколінні онуків радянських громадян. Вибір між свободою і відповідальністю, з одного боку, та патерналізмом, з іншого, робиться ними на користь другого. Щоправда, як і в 1920-і рр., вони не розуміють, яке «світле майбутнє» і який рівень споживання додаються до цього позірного притлумлення «мук вибору та відповідальності». Тим часом результати путінського панування вражають: втомившись від життя в світі зачинених соціальних ліфтів і боїв без правил, вже за межею 30-річчя росіяни масово конформують — на зміну свого становища у них не вистачає ані сил, ані компетенцій. Якщо самотні молоді люди ще виявляють прагнення самореалізації, то одружені «хочуть закрити кредити, закрити іпотеки, взяти нові іпотеки і знову їх закрити».

І в усіх групах фіксується відсутність патріотизму в тому сенсі, якого вимагає влада. Домінує уявлення, що всі намагаються емігрувати, життя на Заході краще. Культура споживання, зокрема й інформації, не розвинена. Одна й та ж людина

з однаковим інтересом може дивитися контенти Юрія Дудя і Владіміра Соловйова. Навички сепарації інформації, а тим більше її критичного аналізу, відсутні. Так само відсутні стійкі моральні орієнтири. Так звана вивчена безпорадність починається вже за межею 30-річчя. Молоді люди переконані, що масові політичні процеси не працюють і опір не має сенсу. Абсентеїзм молоді з лихвою компенсується виборчою дисципліною людей старшої вікової групи (старшими за 55 років є 43 млн росіян, тобто понад третина населення). Вони і забезпечують показну легітимність режиму.

Н. Давидова слушно зауважує, що перверсивна поведінка унаочнюється у привселюдному психо-емоційнойному ексгібіоціоналізмі (коли промовець, який транслює рашистські смисли, «красується», виказуючи і зверхність, і похабність, і часто-густо транслюючи сексуальний підтекст (найчастіше такою поведінкою вирізняються в. путін та М. Захарова). Н. Давидова називає це кринжем («...моментами виглядає щось таке, від чого стає соромно, ніби ти підгледів щось непристойне. Справді, сталося щось непристойне: перверт насолоджується своїм мовленням, воно для нього сексуалізоване.» Давидова Наталія. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. *Український інститут майбутнього.* 30.06.2022. С. 15. URL: https://drive.google.com/file/d/1-82xoiJiJQ0Qo4sb3c7DZhlZn3l08P23/view). Ознаками такої ж поведінки є постійне впадання у стан афекту (його можна спостерігати не лише в пропагандистських шоу, а й тисячах відео в ютюбі, де пересічні пенсіонери втрачають людський вигляд, закликаючи до найвигадливіших форм знищення українців); психоемоційне і навіть мовленнєве насильство, що має на меті десуб'єктивізацію слухача, бажано – його підзараження тоталітарними матрицями світосприйняття.

У пошуках ідеології для «великої» росії. Ільїнщина

С. 109. Алгоритм розмірковувань Ільїна такий: 1. «*Розміри території*: чим більша територія держави, тим необхідніша сильна центральна влада і тим складніше проводити корпоративний лад. 2. *Щільність населення*: чим щільніше населення в країні, тим легша організація країни; мала щільність може зробити форму установи цілком необхідною. 3. *Державні завдання держави*: чим грандіозніші вони, тим меншій кількості громадян вони до-

ступні і зрозумілі, тим складніше здійснення корпоративного ладу. 4. *Господарські завдання країни*: із примітивним господарством маленької країни легко впорається і республіканська держава. 5. *Національний склад країни*: чим однорідніший він, тим легше народу самоуправлятися. 6. *Релігійне сповідання народу*: однорідна релігійність полегшує управління, багатоманітна — ускладнює; велика кількість войовничих віросповідань і антидержавних сект може стати прямою загрозою для держави. 7. *Соціальний склад країни*: чим він первісніший і простіший, тим легше дається народу солідарність, тим простіше управління. 8. *Рівень загальної культури і особливо правосвідомості*: чим він нижчий, тим необхіднішою є форма установи; напівосвіченість буде добиватись республіки; істинна освіта постигає всі переваги монархії і всю її творчу гнучкість. 9. *Уклад народного характеру*: чим сталіший, духовно самостійний особистий характер у даного народу і чим меншим темпераментом він відзначається (флегма!), тим легше здійснювати корпоративний лад; народ, індивідуалізований *не* духовно, а *лише біологічно* і водночас безхарактерний і темпераментний, — може управлятись лише *владною опікою*» (курсив по тексту — *І. І.*).

Лишимо росіянам право вирішувати чим — приниженням чи похвалою — видається їм ільїнська характеристика як народу «індивідуалізованого *не* духовно, а *лише біологічно* і водночас безхарактерного і темпераментного». Проте зазначимо, що, описуючи соціальний архаїзм росіян і розміри росії як перепону її лібералізації і демократизації, він спекулює парадигмально. Головна ідея Ільїна полягає в тому, що росію не можна ділити в жодному випадку. І з цієї ж тези виводить необхідність монархії. Живопишучи складність і простоту республіканізму, примітивність і величність росії (передусім масштаб її завдань), він займається банальним інтелектуальним шахрайством. Замість спрощення систем і підвищення в такий спосіб їхньої ефективності він пропонує архаїчну складність, що оптимізацію унеможливлює. Ми не підемо шляхом спрощення! У жодному разі! Ми простих шляхів не шукаємо!, — волає ідеолог білого фашизму. І помилиться той, хто вважатиме Ільїна прибічником складності внутрішнього влаштування. Ні, він адепт архаїчності (соціально одноманітності), яка робить можливим управління з одного центру. Власне, ільїнська система — це прототип ГУЛАГу, розквітчаний ідеологічними фарбами білого фашизму.

«Білий фашизм» Ільїна — ідеологічна платформа путінізму

С. 118. Нехитру механіку цього перетворення демонструє коментар упорядника публікації праці Ільїна «Основы государственного устройства. Проект Основного закона России» Юрія Лисиці: «Постає природне запитання: чому ми в усіх цих найскладніших державних питаннях мусимо довіритися Ільїну? Справа в тому, що Ільїн був не звичайною людиною — це вчений-юрист, причому спеціаліст із питань державного влаштування, доктор державних наук, професор юридичного факультету московського університету. Він видатний релігійний філософ і національний мислитель. Усе своє життя він віддав саме цим найважливішим для росії питанням. Він як ніхто інший знав, докладно вивчав і описав причини і наслідки російської революції. Його передбачення вражають своєю точністю, правда, поки в найгірших наслідках більшовицького і комуністичного правління». Див.: Ильин И.А. Основы государственного устройства. Проект Основного Закона Российской Империи (По изданию: И.А. Ильин. Основы государственного устройства. Проект Основного закона Российской Империи. Москва: Рарогъ, 1996. URL: http://project03.ru/cod/03.php#CONT1. Так просто людину, яка прикидалася мислителем, людина, яка своєю чергою прикидається інтелектуалом, проголошує величиною невластивих їй масштабів. А після цього вся росія за відмашкою з кремля також прикидається, що він мислитель.

Рашистське державосуспільство, або чого не розуміє «колективний Захід»?

С. 149. Концепції ресентименту присвячено інформативну доповідь Даніїла Коцюбинского: Цивилизация ресентимента: от Александра Невского до владимира путина. *Либеральная миссия*. 25.01.2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=T4pHyR8xYyI

Він, зокрема, розглядає ресентимент як складно структуровану рабську мораль, яку виробляє людина, котра перебуває в стані хронічного підпорядкування і повної залежності, що є не аномалією, а нормою соціального життя. російський ресентимент і жага реваншу, на його погляд, є основою катастрофічної російської історії. Див.: Фатальные циклы русской исто-

рии. Первая встреча. Даниил Коцюбинский. URL: https://www.youtube.com/watch?v=qAvlkhQlYps

На цій підставі він сформулював концепт росії як «цивілізації ресентименту», яка від часів нашестя Батия зафіксована на ідеї визнання європейською цивілізацією. Це впродовж XX ст. набуло форми нав'язування Заходу свого порядку денного. Цікава гіпотеза спонукає шукати відповідь на запитання: чому (прото) українські еліти не згенерували цього концепту, а в середовищі давніх українців вона, попри драматичну історію взаємодії на українсько-татарському фронтирі, не сформувалась. Тут, власне, захована причина трансформації України в альтер-его росії: Україна вийшла з цієї історичної травми, опрацювала її, понад те — здобула прихильність Заходу, а нині — ще й визнання своєї моральної сили.

С. 155. Адаптации. Война с Украиной в российском общественном мнении. *Livejournal.* 06.07.2022. URL: https://aillarionov.livejournal.com/1307983.html

«Это пассивная форма привычного соучастия в преступлениях государства». Социолог Лев Гудков — о том, почему многие россияне смирились и продолжают поддерживать власть. *Meduza.* 18.07.2022. URL: https://meduza.io/feature/2022/07/18/eto-passivnaya-forma-privychnogo-souchastiya-v-prestupleniyah-gosudarstva?fbclid=IwAR2Oo3UpYehxNZIeG6kX4NFJH7DYG7Yj74tr7AvLucbMUTqpG4yrpJwvKO0

Конфликт с Украиной: июль 2022 года. *Левада-Центр.* 01.08.2022. URL: https://www.levada.ru/2022/08/01/konflikt-s-ukrainoj-iyul-2022-goda/

С. 160. Візуальні образи смерті російського селянства подає мистецький проєкт «Русская деревня», що є однією з наскрізних тем художника Даніла Ткаченко. Своє завдання він визначив так: «...означити момент смерті російської дерєвні. У російському медійному полі існують такі наративи, що ми щось відроджуємо, повертаємося до коріння. Я хотів показати реальність, сказати, що проєкт «Руская дерєвня» помер. Для мене це ритуал захоронення, прощання з цим проєктом». (Експозицію склали фото спалених на камеру знелюднілих будинків у вимерлих російських селах.) Див.: Волчек Дмитрий. «Проєкт "Россия" закончен». Данила Ткаченко. *Радио Свобода.* 18.11.2022. URL: https://

www.svoboda.org/a/proekt-rossiya-zakonchen-danila-tkachenko-izuchaet-ruiny/32135132.html?fbclid=IwAR1N3acwuYOeND0mdy-1gLzBovj5JOc5pYm2SALa9HVLgQGrs2pe348LIIM

С. 166. З безлічі доступних матеріалів пропонуємо ознайомитись із розслідуванням російських журналістів зі страхітливою історією: Остапчук Олеся. Кладбище невест. Обычные мужчины годами безнаказанно убивали девушек в Нижнем Тагиле. Вот история этой банды и их жертв. *Холод*. 03.11.2022. URL: https://holod.media/2022/11/03/kladbishhe-nevest/

За підрахунками колишнього першого заступника голови Верховного суду Владіміра Радченко, упродовж 1992—2007 рр. в рф засудили понад 15 млн осіб (кожного десятого росіянина, або ж чверть чоловіків). Кримінальне минуле мали 18,2 % громадян країни — кожен шостий, включно з немовлятами. (Див.: Террор мирного населения в Украине стал настоящим шоком. Почему российская армия совершает все эти зверства? Эти люди были жестокими всегда или такими их сделала война? Даем сложный ответ на сложный вопрос. *Meduza*. 05.06.2022. URL: https://meduza.io/feature/2022/06/05/terror-mirnogo-naseleniya-v-ukraine-stal-nastoyaschim-shokom-pochemu-rossiyskaya-armiya-sovershaet-vse-eti-zverstva)

Системотвірним чинником російської армії є не дисципліна, а безумовне підпорядкування будь-яким наказам, навіть злочинним. За їхнє невиконання загрожує трибунал, а за виконання (тобто скоєння злочину) — навпаки — заохочення. Саме це засвідчило демонстративне нагородження в квітні 2022 р. 64-ї окремої мотострілкової бригади, що «відзначилась» у Бучі, почесним званням «гвардійська». У президентському наказі підстави для нагородження визначено так: «особовий склад бригади виявив масовий героїзм, відвагу, стійкість і мужність у бойових діях із захисту Вітчизни і державних інтересів в умовах збройних конфліктів».

Алгоритми поступу рашистської росії

С. 194. Дослівно: «...в Україні сьогодні ситуація геть інша, оскільки мова йде про примусову зміну ідентичності. І найвідразливіше, що росіян в Україні примушують не лише відмовитись від свого коріння, від поколінь предків, але і повірити в те що ро-

сія — їхній ворог. Не буде перебільшенням сказати, що курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української держави, агресивно налаштованої до росії, за своїми наслідками порівняний із застосуванням проти нас зброї масового ураження. У результаті такого грубого, штучного розриву росіян і українців — сукупно російський народ може зменшитися на сотні тисяч, а то й на мільйони». (Статья владимира путина «Об историческом единстве русских и украинцев». *Президент России.* 12.07.2021. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/66181)

С. 195. Пропаганда і баналізація геноциду стосовно українців у російських медіа своєю чергою є одним із багатьох шизофренічних проявів онтологічно хворої росії, яка традиційно експлуатує риторику «братської любові», «братської допомоги», сполучаючи її із закликами до знищення українських міст і сіл до ноги разом із їхніми мешканцями. Що й зрозуміло: відповідно до норм міжнародного кримінального права відповідальність настає за доведені випадки прямих і публічних закликів до агресивної війни, насильства, дискримінації, воєнних злочинів, злочинів проти людяності і геноциду. Отже, вся брудна — перспективно підсудна — робота перекладена кремлем на осіб, явно жодним чином не пов'язаних із владою. Якщо не вважати ознакою зв'язку колосальні преміальні виплати, ордени і медалі за «службу батьківщині». А проте кожен має розуміти — жодне слово в масовому інформаційному просторі рф не озвучується поза рознарядкою кремля. Отже, й заклики до геноциду стосовно українців чи то ядерних бомбардувань України, Польщі, Німеччини, Великої Британії тощо — кремлівський сценарій.

Натомість, відповідно до Конвенції про упередження злочину геноциду і покарання за нього, геноцидна пропаганда сама по собі, навіть без настання акту геноциду, є злочином. (Див.: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/1948-convention.shtml). Віднедавна цю проблематику вивчають не лише українські дослідники, експерти та науковці, а й міжнародні незалежні організації, що допоможе суттєво розширити і урізноманітнити доказову базу майбутніх трибуналів над військовими злочинцями і адептами геноциду проти українців. Див., зокрема: Призывы к геноциду в отношении украинцев в российской

и белорусской пропаганде. Опыт документирования и систематизации. *ISANS*. Травень 2023. URL: https://isans.org/wp-content/uploads/2023/05/incitement-to-genocide_report_isans_may-2023_rus_final.pdf

С. 195. У російському політичному словнику відсутня дефініція, яка визначає автентичну національно-громадянську форму, похідну від тої чи тої форми націоналізму (вузько російського — з рос. «русский»; великодержавного / імперського — з рос. «великороссийский»). Застій наукової та суспільної думки зрештою призвів до плутанини, яка подається як норма через дефініцію «россиянин». Упродовж перших двох десятиріч пострадянського транзиту саме це означення було основним не лише в суспільному просторі, а й у нормативних документах як універсальне означення громадянина рф. Воно покликане було покривати всі етнічні складові рф як відповідник самоназви представника громадянської нації, що перебувала в стадії становлення. Однак ані громадянська нація, ані навіть етнічна російська нація як феномен сучасного світу в рф так і не сформувались. Відбулось це внаслідок гальмування процесу націєтворення, а згодою і його штучного призупинення. Від 2012 р. на тлі консервативного розвороту і зміцнення позицій прихильників проєкту «русского мира» у кремлі, вищі посадовці, зокрема президент, все частіше застосовують словоформу «русский» замість «россиянин». Нині саме «русский» накидається згори як офіційно усталений стандарт нової національно-державної ідентичності (у попкультурній версії — «Я русский!»). На наших очах колишня консервативна інтегративна політтехнологія «русский мир» посідає позицію нової державної ідеології, сама держава намагається набути форми імперії, здійснюється політичний переворот, сама держава трансформується в тоталітарну систему. З огляду на ці складні зміни, які ще тривають, пропонуємо для виділення з загального смислового поля імперсько-тоталітарного складника й означення цієї злоякісної неоімперсько / неототалітарної / етнофілетичної форми реальності послуговуватися формою «рускій мір» («рускаго міра») для означення самої доктрини та її похідних, а також «рускій» — для означення ідентичності і політичних сил, що є основою тоталітаризації рФ на ідеологічних засадах «рускаго міра». Пропонована форма є робочим терміном на перехідний час.

Ненормальність і надзвичайщина як нова нормальність

С. 227. Див., приміром, публікації та інтерв'ю Л. Гудкова: Гудков Лев. Три фазы адаптации. Война с Украиной в российском общественном мнении. 04.07.2022. URL: https://re-russia.org/9e08c1975d634cf8a0270de61c400aa1; Волков Денис. Возможны ли опросы в сегодняшней России? Левада-Центр. 10.02.2023. URL: https://www.levada.ru/2023/02/10/vozmozhny-li-oprosy-v-segodnyashnej-rossii/

Останні зрізи див.: Русское поле: поддержка неподдержки мира и войны. Картина отношения россиян к войне по данным проекта Russian Field. *RE: RUSSIA*. 09.03.2023. URL: https://re-russia.net/analytics/059/

Ускладнивши запитання, автори опитування отримали такі результати: 27 % — прибічники війни «до перемоги» (майже половина з них — особи старші 60 років); 34 — противники ескалації; 33 — конформісти, які покладаються на рішення влади. Водночас близько 60 % не заперечували б найскорішого підписання миру, хоча не уявляють, про що б у цьому випадку мало йтися. Неприйнятними варіант повернення до кордонів 2014 р. вважають 42 %, для 45 такий варіант прийнятний. Видається, дослідження додало аргументів на користь певної шизофренічності масової свідомості росіян, яка давно не є новиною: «Хоча формально її (СВО — *Л. Я.*) прибічники як і раніше становлять більшість, за детальнішого розгляду виявляється, що на справді вони підтримують дві різні "СВО"... Водночас в масштабах суспільства доля радикалів становить приблизно по 10 % з одного та іншого боків. Решта перебувають у просторі компромісу, де "червоні лінії" не є такими вже жорсткими, а кордони — такими вже непорушними...».

С. 233. рф. Указ президента рф «О внесении изменения в Указ президента рф от 30.06.2022 № 416 "О применении специальных экономических мер в топливно-энергетической сфере в связи с недружественными действиями некоторых иностранных государств и международных организаций"». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212300018?index=0&rangeSize=1

С. 233. рф. Федеральный закон «О применении положений Федерального закона "Об исполнительном производстве" на территориях Донецкой Народной Республики, Луганской народной Республики, Запорожской области, Херсонской области». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290017?index=0&rangeSize=1; рф. Указ президента рф «О дополнительных социальных гарантиях лицам, направленным (командированным) на территории Донецкой Народной Республики, Луганской народной Республики, Запорожской области, Херсонской области, и членам их семей». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290029 (указ встановив одночасну виплату в розмірі 5 млн руб. родині у випадку смерті під час «виконання завдання» чи впродовж року після повернення, якщо вона сталась унаслідок травм і поранень, отриманих під час «відрядження». Також він був поширений на весь період 24 лютого — 30 вересня 2022 р., а не лише з моменту «включення» окупованих територій до складу рф); рф. Указ президента рф «О внесении изменений в Указ президента российской федерации от 30.04.2022 № 247 "О поддержке волонтерской деятельности на территориях Донецкой Народной Республики и Луганской народной Республики"». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290021 (цим указом також запроваджена п'ятимільйонна одномоментна виплата родині у випадку загибелі волонтера, а самому волонтеру — 3 млн у випадку поранення).

С. 234. рф. Федеральный закон «О Георгиевской ленте и внесении изменений в отдельные законодательные акты рф». *Официальный интернет-портал правовой информации.* URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290014; путин подписал 10 новых законов. Среди них — ужесточение наказания за осквернение георгиевской ленты и «диверсионную деятельность». *Настоящее Время.* 29.12.2022. URL: https://www.currenttime.tv/a/putin-novie-zakoni/32199336.html?fbclid=IwAR3GKZQCKgUmxD2W_eo60mpdKGCczsvYgz2G7tM6BGO-uc8clldidRVOMs

С. 234. Професор Манчестерського університету Мартін Ковард, один із провідних дослідників урбіциду, зазначає: «...російські війська сформовані та мислять у логіці швидких урбаністичних руйнувань на території ворога. І думати про це лише як про знищення ресурсів супротивника було б занадто просто. Я думаю, ви праві, називаючи це неоімперським прагненням росії знищити вашу волю до опору і прагнення бути вільною країною. Схожі речі ми вже бачили на інших війнах. Тож так, у сенсі імперських спроб росії зламати волю націй до спротиву і самовизначення між війнами в Боснії, Чечні та Україні є багато спільного ...громада, що живе на конкретній території, завжди є мішенню злочинів урбіциду. І саме це є ще однією причиною, чому росія, на жаль, залишить деякі українські міста і селища повністю зруйнованими і непридатними для відновлення. Бо якщо ви їх відновите — туди повернуться люди і нормальне життя». (Див.: Платонова Анастасія. Мартін Ковард, Костянтин Мезенцев: «Урбіцид — це "вбивство міста". Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало». *LB.ua.* 25.12.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantin_mezentsev.html?fbclid=IwAR2J3qN1l0niqrf8R3QOMJl6T47tck1w_84O4FT1yYSBvAVWD7BR0s8AHsE)

С. 234. За підрахунками С. Іванюти, через підвищене споживання нафтопродуктів військовою технікою за 150 днів широкомасштабного вторгнення в атмосферу потрапило майже 4 млн тонн CO_2. Це у 10 разів перевищує викиди військової техніки в Україні протягом 2021 р. За даними Міндовкілля і міжнародних експертів, унаслідок розв'язаної рф війни зафіксовано щонайменше 33 млн тонн викидів CO_2 екв. З них, у млн тонн CO_2 екв.: від пересування внутрішньо переміщених осіб — близько 1; від бойових дій — близько 8,9; від пожеж — понад 23,4. Потенційні непрямі викиди парникових газів унаслідок повоєнного відновлення та реконструкції в Україні становитимуть близько 48,7 млн тонн CO_2 екв. (Див.: Іванюта Сергій. Вплив російської збройної агресії на зміну клімату. *НІСД.* URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/climate-change-01022023.pdf)

Десуб'єктивізація і дегуманізація як підстави російського неототалітаризму

С. 239. Доволі детальний опис трансформацій пострадянської свідомості, що перебувала в підоснові тоталітарного розвороту в рф, запропонувала Н. Давидова, аналізуючи рашизм у категоріях психоаналізу. (Див.: Давидова Наталія. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. *Український інститут майбутнього*. 30.06.2022. С. 15. URL: https://drive.google.com/file/d/1-82xoiJiJQ0Qo4sb3c7DZhlZn3l08P23/view). Прикметна діагностика трансформації рабської ідентичності радянської людини («совка») у рабську свідомість путінської («постсовка»): «Що страшнішим стає сусід, то більше бажання бути об'єктом "руского міра", належати йому. Думка ж про те, що замість "руского міра" він належить до такої країни, що мало кого лякає, на кшталт України чи Білорусі, викликає нарцисичну лють, бо нападає на крихку ідентичність суб'єкта. "Слабка країна — немає підстав для підтримки грандіозного «я». Отже, я нікчема". Вони розуміють відносини "громадянин — країна" як "раб — господар" і хочуть своїми господарями хвалитися, а не соромитися їх». (Назв. пр. С. 34). В обох випадках ідеться про людину — носія тоталітарної матриці свідомості.

С. 255. Роз'ясненню і уточненню позиції кремля для внутрішньої інтелектуальної аудиторії та надсиланню певних «імпульсів» назовні присвячена низка публікацій. Див., зокрема: Лукьянов Ф. На коня верхом садясь. Эксперимент по интеграции: удастся ли россии стать частью «мирового большинства». *россия в глобальной политике*. 01.01.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/na-konya-verhom-sadyas/; Все закончится не скоро: прогноз на следующие двенадцать месяцев СВО. *россия в глобальной политике*. 21.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/dvenadczat-mesyaczev-svo/; Крылов Сергей. О настрое и настроениях. *россия в глобальной политике*. 16.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/o-nastroe-i-nastroeniyah/; Крамаренко Александр. Геополитика новой Тридцателетней войны: контуры нашей стратегии. *россия в глобальной политике*. 21.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/kontury-nashej-strategii/; Лукьянов Ф. Гудбай, Европа. Как изменилась внешняя политика россии за год СВО. *россия в глобальной политике*. 27.02.2023. URL: https://globalaffairs.ru/articles/gudbaj-evropa-god-svo/

С. 263. Автори підсумкового ґрунтовного аналітичного звіту, зокрема зауважують: «цифри і масштаби придушення протестів, стрімкий розвиток репресивних механізмів, кількість ініціатив, проєктів і незалежних медіа, що з'явились, свідчать про протилежне. Спроби влади знищити опір і громадянське суспільство як перед початком вторгнення, так і після нього призводять не до його зникнення, а до трансформації в інші форми, що створюють можливість долати атомізацію суспільства». (Зведення антивоєнних репресій. Рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *ОВД-Инфо*. Лютий 2023. URL: https://data.ovdinfo.org/zvedennya-antivoiennih-represiy-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu#1).

С. 264. Про результати свіжих соціологічних опитувань, еволюцію рефлексій на війну див.: Ерпылева Светлана. «Раз начали, заканчивать нельзя»: Как меняется отношение россиян к войне в Украине. *RE: RUSSIA*. 14.03.2023. URL: https://re-russia.net/expertise/060/?fbclid=IwAR0RzHoSG-_TeEyavJWotj63MITQMIBQSSqbqvkQZPvsX6Y-wxKC3NMG8wE

Прикметним видається висновок С. Єрпильової (Humbolt fellow Дослідницького центру Східної Європи при Бременському університеті, співробітниці Лабораторії публічної соціології і Центру незалежних соціологічних досліджень) про внутрішню суперечливість і невизначеність ставлення респондентів: «…люди, ще вчора аполітичні, стрімко засвоюють воєнно-політичну реальність, унаслідок чого їхнє сприйняття війни виявляється нестійким, рухливим, його відтінки постійно змінюються, і не в один якийсь бік, а в різних напрямах (а нерідко — у різних напрямах водночас). Здається, що в цьому спостереженні є парадокс. Проте в суспільстві, де політика (а тим більше геополітика) не є частиною життя переважної більшості людей, не може бути «твердих позицій» щодо геополітичних конфліктів, які раптово спалахнули… у більшості наших інформантів (і як можна сміливо припустити, у більшості росіян) сприйняття війни водночас «невпевнене» (таке, що заважає їм стати однозначними чи то прибічниками «спецоперації», зокрема змінювати погляди радикально) і «нестійке», суперечливе, рухливе: воно може рухатись в один чи в інший бік залежно від обставин». Власне, ідеться про ціннісну інвалідність спільноти з десуб'єктивізованою свідомістю, що перебуває, крім решти, у позиції жертви, яка начебто без вини страждає, не розуміючи, чому.

С. 264. В одному з інтерв'ю я зазначала, що грудень буде рубіжним у визначенні перспектив путінізму. Після традиційного послання путіна Федеральному зібранню і засідання з ФСК посилились переслідування не лише за пацифістські виступи і висловлювання. Динаміку капсуляції та ужорсточення режиму відбиває низка спеціалізованих правозахисних ресурсів. Див.: Сводка антивоенных репрессий. Десять месяцев войны. Декабрь 2022. *ОВД-Инфо.* URL: https://data.ovdinfo.org/svodka-antivoennyy-repressiy-desyat-mesyacev-voyny?fbclid=IwAR0lJzr_uDCG6VKhY9MujM5wk3P9NgWYdFdJhSWYfLALeZ-AbdTget5VMd8#1

Вичерпну підсумкову інформацію про форми, методи переслідування антивоєнних виступів та соціологічну аналітику, а також аналіз законотворчих ініціатив чинної влади містить: Сводка антивоенных репрессий. Год полномасштабного вторжения России в Украину. *ОВД-Инфо.* URL: https://data.ovdinfo.org/svodka-antivoennyh-repressiy-god-polnomasshtabnogo-vtorzheniya-rossii-v-ukrainu?_gl=1*1syhipc*_ga*ODcxNzIzNjI5LjE2NzM5NzIzMTM.*_ga_J7DH9NKJ0R*MTY3ODA5OTkzMC4xMi4xLjE2NzgxMDA4MDIuNTEuMC4w#1

Див. також: Меркурьева Д. Найти врагов государства. Как в Россию возвращается институт доносов. *ОВД-Инфо.* 25.03.2022. URL: https://ovdinfo.org/articles/2022/03/25/nayti-vragov-gosudarstva-kak-v-rossiyu-vozvrashchaetsya-institut-donosov

ЗМІСТ

ЧИТАЧЕВІ... **5**

Україну мріяли розтягнути на розп'ятті... **9**

Маски скинуто **14**

Рашизм — вища стадія «рускаго міра» **24**

Чи застосовні «14 ознак фашизму»
Умберто Еко до рашизму? **37**

У пошуках ідеології
для «великої» росії. Ільїнщина **98**

«Білий фашизм» Ільїна —
ідеологічна платформа путінізму **113**

Історичний ідіотизм
як базис білого фашизму і рашизму **121**

Якою ж є ільїнська росія майбутнього? **131**

Рашистське державосуспільство,
або чого не розуміє «колективний Захід»? **146**

Консервативна революція: перспективи небуття **175**

Рашистський виклик глобальному світу **183**

Алгоритми поступу рашистської росії **194**

Ненормальність і надзвичайщина
як нова нормальність **213**

Десуб'єктивізація і дегуманізація
як підстави російського неототалітаризму **235**

Чи є світло в кінці тунелю? **266**

Місія України і українців **278**

КОМЕНТАРІ **284**

Науково-популярне видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ЯКУБОВА Лариса Дмитрівна

РАШИЗМ
ЗВІР З БЕЗОДНІ

Редактори *А.І. Радченко, З.А. Болкотун*

Художнє оформлення
та технічне редагування *О.А. Бурдік*

Комп'ютерна верстка *А.В. Цибенко*

Підп. до друку 07.08.2023. Формат 84 ×108/32. Гарн. Bandera Pro.
Ум. друк. арк. 16,70. Обл.-вид. арк. 14,60.
Тираж 300 прим. (у т. ч. 200 прим. за державні кошти). Зам. № 7004.

Видавець і виготовлювач
Видавничий дім "Академперіодика" НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001